

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Niyazi ÖZDEMİR

SOSYAL DEĞİŞME VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Yöneticisi:
Yrd. Doç. Dr. Sıtkı YILDIZ**

KIRIKKALE - 2010

ÖZET

Bu çalışmada sosyal değişme ve teknoloji ilişkisi ele alınmış, teorik olarak teknolojinin sosyal değişmeye etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Sosyal değişmenin sosyoloji disiplini için önemi vurgulanmış ve teknoloji ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada geleneksel ve modern teknoloji ayırımına gidilmiş ve modern teknolojinin insanlık tarihinden bir sapma olduğu ve yerel-geleneksel teknolojileri bastırduğu ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada yukarıda belirtilen çerçevede, insanlık tarihiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan teknolojinin sosyal hayat üzerindeki etkisi vurgulanmış ve her yeni teknolojik ürünün bir tavır alış, yeni bir davranış biçimi oluşturduğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Sosyal değişme, Modernleşme, Sosyalleşme.

ABSTRACT

This research has focused on the relationship between social change and technology. At the theoretical level, I tried to discover the effects of technology on social change. In this study, the importance of social change was emphasized and it was tried to be related to technology.

In this study, I looked at the technology as traditional and modern types and found that modern technology is an alienation factor which oppressed the traditional one.

In this theoretical frame, by looking at the history of technology which began with the human history, we tried to show effects of technology. I argued that each and every new mode of technology has created a new attitude or behavior in the societies.

Key Words: Technology, Social change, Modernization, Socialization.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "Sosyal Değişme ve Teknoloji İlişkisi" adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

01.04.2010

Niyazi ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SOSYAL DEĞİŞME

1.1. SOSYAL DEĞİŞME OLGUSU VE İNSAN.....	10
1.2. SOSYAL DEĞİŞME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	18
1.2.1. Evrim	18
1.2.1.1. Herbert Spencer	19
1.2.1.2. Gordon Childe	21
1.2.1.3. August Comte	22
1.2.1.4. Emile Durkheim	25
1.2.1.5. Max Weber	28
1.2.2. İlerleme	31
1.2.2.1. Döngüsel Tarihten Çizgisel Tarihe Geçiş	34
1.2.3. Gelişme	36
1.2.4. Modernleşme	38
1.3. SOSYAL DEĞİŞMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER	44
1.3.1. Fiziki Nedenler	44
1.3.2. Kültürel Nedenler	46
1.3.3. Teknolojik Nedenler	52

1.3.4. Bilgi ve Sosyal Değişme	55
--------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

TEKNOLOJİ ÜZERİNE

2.1. TEKNOLOJİ KAVRAMININ ETİMOLOJİSİ	63
2.2. TEKNOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞINA DAİR GÖRÜŞLER	65
2.2.1. Teknoloji Bir İhtiyaçtır	65
2.2.2. Teknoloji Doğayı Taklittir	67
2.2.3. Teknoloji Bir Anlamlandırma Aracıdır	67
2.2.4. Teknoloji Bir Denetleme Aracıdır	68
2.3. TEKNOLOJİ VE SOSYAL HAYAT	71
2.4. TEKNOLOJİ VE KÜLTÜR	74
2.5. TEKNOLOJİ VE İDEOLOJİ	77
2.5.1. Geleneksel Teknoloji Dönemi.....	78
2.5.2. Modern Teknolojinin Ortaya Çıkışı	81
2.5.2.1. Canlı Kozmosdan Mekanik Evren Anlayışına	83
2.5.2.2. Doğanın Matematikleştirilmesi ve Niceliğin Egemenliği	85
2.5.2.3. Bilimsel Teknolojinin Ortaya Çıkışı (Teknobilim)	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞME VE TEKNOLOJİ İLŞKİSİ

3.1. MODERN TEKNOLOJİNİN SOSYAL SONUÇLARI	91
3.1.1. Nüfus Hareketleri	95
3.1.2. Aile Kurumunda Meydana Gelen Değişmeler	97

3.1.2.1. Neslin Devamı	98
3.1.2.2. Yeni Neslin Eğitimi	99
3.1.2.3. Toplumsal Bütünleşme ve Sosyalleşme	99
3.2. MODERN KENT OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA TEKNOLOJİNİN ROLÜ	100
3.3. SANAYİ TOPLUMUNUN KARAKTERİSTİKLERİ.....	104
3.4. SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR	106
3.5. ENFORMASYON TOPLUMU	108
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	126

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı, insanlık tarihiyle eş zamanlı olarak ortaya çıkan teknolojinin toplumsal hayatta nasıl bir değişime yol açtığına teorik izlerini sürmektir. Teknoloji ve sosyal değişmeyi birlikte ele alışımızın en önemli nedeni, insanın bir uzantısı olan teknolojinin geliştirilmesi ve bu gelişimin toplumsal hayata, toplumsal değişmeye etkisini, teorik bir çerçevede göstermektir.

Çalışmanın temel varsayımları şunlardır: Teknoloji ve sosyal değişmeye ilişkin çalışmalar belirli bir dönem ve belli olaylarla sınırlı tutulmuştur. Belirli bir toplum ve tarih özelliğinin üzerinde durularak bu çerçevede içinde yer alan bazı toplumların niteliklerinin kaçınılmaz özellikler olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı dönem üzerinde durulduğunda daha iyi anlaşılmaktadır ki Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan sorunlar ve sonuçları bütün toplumlara teşmil edilmiştir. Batılı sosyal bilimcilerin toplumu ve toplumsal olayları açıklamada bu büyük dönüşüme (*Endüstri Devrimi*) başvurdukları ve yakın geçmişte yaşadıkları hızlı değişimin neden ve sonuçlarını bu olaya bağlı olarak değerlendirdikleri bilinmektedir.

Sosyal bilimler, en baştan beri Aydınlanma felsefesine ve modernleşme projesinin temel ilkelerine bağlı kalmıştır. Dolayısıyla tüm toplumsal kuram esas olarak toplumsal değişme üzerinde yoğunlaşmıştır. Toplumsal kuramın esas nesnesi ilerleme, toplumsal boyutu da tarihsel zaman olmuştur. Temel ilgi toplumların kendi tarihlerini nasıl yaptıkları olmuştur. Sonuçta da tarihin kendine özgü hareket yasaları ve durak noktaları bir kuramdan diğerine değişen ama hep çizgisel bir süreç olarak kavramsallaştırılmıştır. Batı toplumlarının evrim çizgisini esas alan bu anlayışa göre tarih, düz, geri dönüşü olmayan zaman çizgisinde her biri kendinden öncekine göre bir

üst aşamayı temsil eden dönemlerin ard arda dizilmesidir. Sosyal bilimlerin görevi de toplumların evrimlerini yönlendiren, zamandan ve mekandan bağımsız bu evrensel yasaları ortaya çıkartmaktır. Görünüşte birbirinden çok farklı toplum kuramlarının ve politik tavırların arkasında bu ortak tarih anlayışı yatmaktadır. Bu tarih anlayışında homojenlik ve geri döndürülemez ilerleme anlayışı esastır. Batılı sosyal bilimcilerin kendi kültür coğrafyalarında ortaya çıkan bu gelişmeleri diğer kültür coğrafyalarına yaymaları, kendilerinin yaşamış olduğu süreçleri. evrenselleştirmeleri sonucunu doğurmuştur (Eurocentric). Batı dünyasında yaşanan Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı sonrasında yaşanan Endüstri Devrimi ve yeni oluşan toplumsal düzenin nasıl bir zihinsel dönüşüm sonrasında ortaya çıktığının ve bu sürecin ürünü olan modern teknolojinin teorik arka planına uzanmak da bu çalışmanın sınırları içinde olacaktır. Modern teknolojinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan bu kültürel coğrafyanın insanında nasıl bir zihni dönüşümün olduğunun izlerini sürmek, modern teknolojinin bu zihni dönüşümün bir ürünü olduğunu ortaya koymak ve bu zihni yapının olması gerekenmiş gibi yaygınlık kazanmasının diğer kültürleri nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca geleneksel ve modern teknoloji ayrımının niceliksel değil niteliksel bir ayrım olduğunu ortaya koyarak. teknolojinin kültürlerden bağımsız bir gelişimi olmadığı, tek bir insanlık kültüründen söz edilemeyeceği gibi tek bir teknolojik anlayıştan da söz edilemeyeceği anlatılmaya çalışılmıştır. Farklı kültürler farklı teknolojik anlayışlar ve ürünler ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin kültürlerden bağımsız bir gelişimi olduğu kanaati son iki yüzyılın genel kabul görmüş görüşlerinden biridir. Bu kanaat Batılı bilimsel bilginin ve onun sonucu olan modern teknolojinin baskınlığı sonucu ortaya çıkmış ve geleneksel teknolojilerin varlığını sürdürüp gelişmesine engel olmuştur.

Geleneksel teknoloji sübjektifti, her kültürün kendine özgü bir teknik anlayışı vardı. Bu anlayış modern teknoloji ile ortadan kalkmıştır. Peki bu durum olması gereken midir? Mevcut teknik anlayış en iyi ve tek yol mudur?

Doğaya hakim olma, denetim altına alma adına ve verimlilik üzerine geliştirilen modern teknoloji bu gün insanı, toplumu denetim altına almaya, biçimlendirmeye hizmet eder hale gelmiştir. Bu gün teknik gelişme kendi verimlilik hesabı dışında başka hiçbir şey tarafından etkilenmemektedir. Burada insan sadece teknolojinin üretim sürecinde, o da verimlilik esasına uyduğu sürece vardır.

Teknolojik indirgemeciler her teknolojik ürünü insan uzuvlarının bir uzantısı olarak algılamaktadır, fakat her teknolojik ürün uzantı olmadan önce zihni bir tasarımdı. Teknolojisi, yeni teknik imkânları (techne) ve teorik birikimi (logos) ile "modern dünya" insanlık tarihinden geçici bir sapmadır. Batı da techne'nin logos'a hâkimiyeti söz konusudur.

Geleneksel toplum, bilgi ile toplum arasında güçlü bir ilişki kurmuştur. Bu anlamda Logos'un genel olarak bilgiyi, düşünceyi ve anlamı temsil ettiğini kabul edersek toplum da düzenin varlık nedeni olan düşünceye dayanmaktadır. Yani toplumsal yaşam doğal sürecin zorunlu bir sonucudur ve bunun yanında bilgi de erdeme ulaşmak için bir araç olarak görünmektedir.

İnsanların hayatlarını oluşturan bilgi, bilim ve teknoloji eksenini değerlendirmek gerekmektedir. Fakat bunları yaparken bu öğelerin bağımlı olduğu paradigmayı da gözden kaçırmamak gerekir. Modern toplum ve modern teknoloji büyük bir paradigma değişiminin ürünüdür. Modernliğe damgasını vuran ve dönüşüme uğrayan devlet,

toplum, birey kavramları yeniden tanımlanmış bilimsel bilgi ve onun uygulaması olan modern teknoloji ortaya yeni bir sosyo-kültürel dünya çıkarmıştır.

Doğa bilimlerindeki ilerlemeler artık bilginin bir erdemden çok doğayı kontrol etme açısından bir güç yani insanın bir irade göstermesinin başlangıcını ortaya koymaktadır. Bir çok düşünürde bu gelişmelerden etkilenerek doğa üzerindeki iktidarı ve düzenlemeyi topluma da uygulamak istemektedir.

Günümüzde teknoloji ve bilimin paralel giden uğraşlar olarak insan hayatı içerisinde olumlu etkiler yarattığı söylenebilir. Yeni doğan ölümlerinin azaldığını, insanların hayatının kolaylaştığını ve insan ömrünün uzadığını söyleyebiliriz. Fakat bilim ve teknoloji insana tamamen bir huzur ve refah sağlayabilmiş midir? Bilim, aydınlanma ile birlikte aldığı hakikati ve doğruyu bulma ödevini yerine getirebilmiş midir ?

Modern toplumların en sık kullanılan ve savunulan ve savunulması istenen kavramlarından özgürlük bir anlamda günümüzde gözetim ve denetimin aracı olmuştur. Gözetim özellikle iktidarın aslında özgürleştirici gözükmemesinin yanında tam da totaliterleşerek bireyin hayatının her anına müdahale edebildiği durumu resmeder. İletişim teknolojileri bunun en iyi örneğini sunar bize.

Teknik, insan üzerindeki yöntemli, bilimsel, hesaplanmış ve hesaplayan bir iktidardır. İktidar, teknoloji aracılığıyla siyasal ve toplumsal sistemi bir bütün olarak koruma ve genişletme yeteneği ve istekliliği ile toplumu programlama ve bu programa etkin bir uyumluluk sağlama işlevine dönüşür. Teknoloji, evrende bireyin

özgürsüzlüğünün rasyonelleştirmesini de sağlamakta ve özerk olmanın, yaşamını kendi kendine belirlemenin ‘teknik’ imkansızlığını da kanıtlamaktadır. Rasyonellik ile beraber kurulan rasyonel hiyerarşi de toplumsal hiyerarşiye dönüştürülmektedir. Tüm bunlar ile teknolojik rasyonellik, siyasal iktidarı korumakta, genişletmekte ve toplumu totaliter bir şekilde düzenlemeye yol açmaktadır.

Yani teknolojinin marjinal faydası her zaman sorunludur ve tartışmaya açıktır. Önemli olan teknolojinin hangi alanda kullanıldığı ve buna bağlı olarak gelişen perspektiftir.

Bilim ve teknolojiye dayalı modern dünyanın genel eğilimi sahip olunamayan, kontrol edilemeyen, niceliklere indirgenemeyen şeyin gerçekliğinin adeta reddedilmesi biçimindedir. Bu sebeple teknolojinin ön planda olduğu bir dünya, sahip olma arzusunun ve sahip olduklarını yitirme korkusunun egemen olduğu bir dünyadır. Dolayısıyla arzu ve korkularla örülü olan ve insanın “sahip olduğu” ile “ne olduğu”nu birbirinden ayırt edemediği böyle bir dünyada, insanın manevi boyutunu tehdit eden unsurlar vardır. Öncelikle tüm teknik ürünlerin ortak amacını “işe yarama” ve “fayda” oluşturmaktadır. Yani teknik, fonksiyonel bir amaca hizmet etmektedir. Teknolojik zihniyetin kökleşmesi ve yanlış kullanımıyla birlikte insanlar fonksiyonlarına indirgenerek düşünölmeye başlanmıştır. Teknik adeta insanı “bir şey”(nesne) haline getirerek insanlıktan uzaklaştırma araçları haline gelmiştir.

Tekniğin hayatımızın her alanında etkisini ve etkinliğini artırdığı bir dönemde yaşıyoruz.. Bu gün teknik olgunun iki temel özelliğı vardır: Birinci özelliğı rasyonelliktir. İkinci özelliğı yapaylıktır. Teknik doğaya karşıttır. Teknik araçların

birikimiyle yaratılmakta olan dünya yapay bir dünyadır, bu nedenle de doğal dünyadan radikal biçimde farklıdır. Yapay dünya, doğal dünyayı tahrip eder, ortadan kaldırır ve bağımlı kılar; bu dünyanın kendini yeniden kurmasına hatta onunla sembiyotik bir ilişkiye girmesine izin vermez.

Teknik her alana yansıyan uygulanabilirliği sayesinde geniş bir dönüşüm ve etkileşim ortamı oluşturmuştur. Bu etkileşimin en çok yaşandığı alanlardan biri değerler alanıdır. Teknik gelişmenin değerlere olan etkisinin boyutları çok derinlikli ve artarak devam etmektedir. Hayatımızın her alanında teknolojik bir aygıt ile karşı karşıyayız. Evde, sokakta, işyerinde, yönetimde, sosyal ilişkilerde gizli veya bazen aşikar bir etki merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde konforu, eşyanın teknik düzeni dışında öngöremiyoruz. Temel amaç, efor sarf etmekten kaçınmak, dinlenmeyi ve fiziksel hazzı artırmaktır. Modern insan için konfor, maddi dünya ile yakından ilişkilidir, kendini kişisel mallar ve makinelerin gelişmesinde gösterir. Tekniğin kullanılmasında en çok amaçlanan hedefler; efor sarf etmekten kaçınmak ve fiziksel hazzı artırmaktır. Modern insanın kendi hayatında bu iki amaç çoğu kez yaşamının ana nedenlerinden biridir.

Eşyanın kişiliğimizle olumlu bir bağlantısı kurulsun isteriz. Eşya bizi tamamlasın, ifade etsin ve nihayet kişiliğimizin gelişmesine yardımcı olsun. Kimliğimiz eşyamızla bütünlensin. Ne var ki insanın eşya ilişkisi kolayca yozlaşabilen türden. İnsan-eşya ilişkisi de bir titizlik, bir ihtimam gerektiriyor. Hayatının belirleyici ve var oluşuna anlam katan unsuru, teknik araç ve gereçlerin elde edilmesine yönelik çabasıdır. Her sahip oluş hazzı doğurmakta, ama kısa zamanda bunun yerine yeni bir hedef

belirivermektedir. Bunu elde edemediği zaman mutsuz olmakta toplumsal konumlandırmasını buna göre yapabilmektedir.

Teknik içerik kazanmış, kendi başına realite haline gelmiştir. Artık bir araç ve aracı değildir. Kendi başına nesne, dikkate almamız gereken bağımsız bir gerçekliktir. İnsanın ilk önce yaşamı için elzem olan aletlerin ortaya çıkmasında gelişme çizgisi vardır. Bu gelişme çizgisindeki tecrübelerin birbirini beslemesiyle ve bilgi aktarımının sağlanmasıyla her dönemde yeni bir teknik düzey yakalanmıştır. Ancak bizimde üzerinde hassaten durmak istediğimiz modern teknoloji ile yaşanan kopuş ve bu gerçekliğin hayatımız üzerindeki etkisidir

Birinci bölümde, sosyal değişme olgusu üzerinde durulmuş ve sosyal değişmeye ilişkin genel tanımlar verilmiştir. Sosyal değişme olgusunun sosyoloji için taşıdığı önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Sosyal değişme olgusu sosyolojiyi ortaya çıkaran en önemli olgudur. Sosyal değişme olgusu olmasa belki sosyolojiden söz etmek mümkün olmayacaktı. Değişme olgusu özelde sosyolojinin, genelde bütün sosyal bilimlerin en önemli konusu olmaya devam etmektedir. Sosyal değişme olgusu bugün dahi bütün sosyal bilimleri derinden etkilemektedir.

İkinci bölümde, teknoloji konusu ele alınmış ve sosyal değişme ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Teknoloji kavramı etimolojik anlamından yola çıkılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Teknolojinin teknik -araçsal- tanımından çok felsefi (ontolojik) tanımı üzerinde durulmuştur.

Modern ve geleneksel teknoloji ayrımı yapılmış ve bu ayrımın niceliksel değil niteliksel olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Modern teknolojinin ortaya çıkışı, Batıdaki

zihni dönüşümle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu zihni dönüşüm insan algılayışının köklü bir değişime uğraması anlamına gelmektedir. Bu değişimin temel argümanı insan merkezli (anthropocentric) bir dünya tasavvurudur.

Üçüncü bölümde, teknolojinin sosyal değişme ile olan ilişkisi ortaya konmuş ve modern teknolojinin ne tür toplumsal sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda toplum tanımlamaları ve tiplendirmeler teknoloji yoğunluklu olmaya başlamıştır. Yoğunlukla teknolojinin etkilediği ve biçimlendirdiği toplumlar, endüstri toplumu, endüstri sonrası toplum, enformasyon toplumu, bilgi toplumu vb. adlarla adlandırılmaya başlanmıştır. Yaşamaya devam ettiğimiz bu süreç sonlanmış değildir.

Teknolojinin nüfus hareketleri üzerine etkisi, aile üzerindeki etkisi ve kentleşme üzerindeki etkisi üzerinde durulmuş. Modern teknolojinin saydığımız sosyal olgular üzerinde ne gibi değişimler meydana getirdiği anlatılmaya çalışılmıştır.

“Sosyal Değişme ve Teknoloji İlişkisi” söylem analizi tekniğine bağlı kalınarak literatür taraması yoluyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma esnasında yaşadığımız en büyük sıkıntı bu konuda çok geniş bir literatür olmasıdır. Bu literatürün hepsine ulaşmak ve değerlendirmek zaman ve imkan açısından sınırlı olduğumuzdan mümkün olmamıştır.

Özetle, bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır: Teknoloji ve sosyal değişme arasında nasıl bir ilişki vardır? Teknolojinin kültürlerden bağımsız bir gelişimi var mıdır? Modern teknoloji ve geleneksel teknoloji ayrımı nelere dayanmaktadır? Teknolojinin insan hayatında ki yeri nedir? İnsanların hayatını kolaylaştırmak için geliştirilen teknoloji bu gün insanların toplumsal hayatı için bir tehdit midir? Modern

teknoloji gücünü ve meşruiyetini nereden almaktadır? Modern teknoloji olması gereken en iyi yol mudur?

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞME

Bu bölümde sosyal değişme olgusu üzerinde durulacaktır. Bu amaçla; sosyal değişme teorileri, sosyal değişme ile ilgili kavramlar ve sosyal değişmeye etki eden faktörler incelenecektir.

1.1. SOSYAL DEĞİŞME OLGUSU VE İNSAN

Sosyal değişme, ister toplumda sürekli bir ahenk, uyuşma olduğu kabul edilsin ve buna bağlı olarak bir farklılaşma veya fonksiyonel birimlerde ortaya çıkan farklılaşmaya bağlı kabul edilsin; ister kökten bir farklılaşma, çatışmaya dayalı ve devrimsel bir baza oturtularak kabul edilsin, bütün sosyolojik ekollerce kabul edilen bir olgudur. Geçmişte olanın, şu anda olandan farklılıkları göz önüne alınarak tespit edilmiş bir durumun, olgunun adlandırılmasıdır.

Sosyoloji toplumu bir hareket içinde tanımlama ve anlama uğraşısıdır. Her toplumun devamlı dinamizm gösterdiği söylenebilir. Değişmenin derecesi zamana göre toplumdan topluma değişir; tamamen durağan bir topluma rastlamak mümkün değildir.

Sosyal gerçeklik, geniş anlamıyla sosyal değişme, toplumun maddi ve manevi öğelerinde meydana gelen değişmedir (Armağan,1992:1). Bu anlamda sosyal değişme sosyal yapılarda meydana gelen değişmeyi içerdiği gibi düşünce sistemi ve kültürel sistemde meydana gelen değişmeleri de içermektedir. Sosyo- kültürel olgular, aralarında anlamlı-nedensel bir bağ olduğunda sistemlere dönüşürler. Bir sosyo- kültürel sistemin üç bileşeni vardır. Anlamlar, araçlar ve insanlar. Bunlardan birinin eksikliği canlı sosyo- kültürel olguların ortadan kalkmasına sebep olur (Erkilet.2007: 21). İnsan, evrene, kendi varlığına ve ilişkilerine anlam vermeye çalışan bir varlıktır. Yani içgüdülerine göre değil varoluşsal kabullerine göre davranan bir varlıktır.

Toplumların iki ayrı yüzü vardır. Bu iki ayrı yapı iki ayrı görüntüdür, buna kısaca iç yüz ve dış yüz diyebiliriz, ya da kimlik ve sistem denilebilir. Sosyoloji tarihinde topluma içten ve dıştan bakış diye iki ana bakış olduğu bilinmektedir. Son yıllarda bu iki bakış açısının birbirini tamamladığı görüşü yaygındır. Birinci bakış açısından kimlik sorunu, kültür, kişilik ve topluluk boyutlarıyla ikincisinde ise sistem sorunu ekonomik, idari, politik ve haklılaştırım alt sistemleri örneğinde çözüme kavuşturma yoluna gidilir.

Sosyal değişmeyi anlamaya yönelik çalışmalar, evrim, ilerleme ve gelişme kavramları ile karıştırılmıştır. Modernleşme, ilerleme, gelişme, kalkınma gibi kavramlarla sosyal değişme arasında önemli farklar bulunmaktadır. Toplumsal değişme kavramı herhangi bir değer yargısı içermez. Evrim, ilerleme gelişme gibi kavramlar ise belirli amaca yönelik bir değer yargısı içeren kavramlardır."Tarih felsefesiyle –lineer tarih anlayışı- ve ayrıca on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'daki hızlı ve şiddete yol açan değişimlerin yorumlanması ile toplumbilimin başlangıcından beri yakın bağlantıları olmuştur (Bottomore, 1977: 313).

Dönemin sosyal meseleleri ile ilgilenen düşünürleri kendi çağlarındaki sosyal ve siyasal devrimleri açıklamak ve yorumlamak istemişler, genel tarih felsefesi çerçevesi içinde çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Sosyal düşünceye ait tarihten günümüze her ne varsa dönemin sosyal meselelerini açıklamak için kullanılmıştır.

Sosyal değişimin hızı ve yönü konusundaki farklı yaklaşımlar, ortak bir tanıma ulaşılmasını mümkün kılmamıştır. Tarihsel ve kültürel değişmeye ilişkin ve tarihsel bakımdan en uygun biçimde ilerleme fikri diye adlandırılabilen çok geniş bir fikirler yelpazesi bulunmaktadır. Soyut düzlemde ilerleme, gelişme ve evrimi birbirinden ayırt etmek mümkün olmamıştır (Bottomore ve Nisbet, 1990:36). Bu

kavramlar bazen aynı anlamda, bazen de farklı anlamlara gelecek şekilde sosyal değişmeyi tanımlamak ve anlamak için kullanılmıştır.

Sosyal değişimin hareket noktası tutum ve zihniyetteki uygun yöneliş tarzı ile yakından ilgilidir. Sosyal değişimde esas motif toplumun inisiyatifini, tutum ve zihniyetini hesaba katarak içe ve dışa ait davranış modellerini tespit etmektir.

Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı sosyal değişme üzerine yoğunlaşmasıyla olmuştur denilse yanlış olmaz. Sosyal bilimciler de dahil değişimin büyümesine kapılmayan yok gibidir. Özellikle sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı yıllardaki sosyal sorunlar ve çalkantılar bütün sosyal bilimcileri sosyal değişme konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Sosyal bilimlerin özellikle de sosyolojinin gelişimi 18. yy.daki hızlı ve şiddete yol açan sosyal değişmelere bağlanmaktadır.

Fransız devrimiyle gündeme gelen kültürel altüst oluş, siyasal ve sosyal dönüşüm yönündeki baskılar öylesine ivme ve meşruiyet kazanmıştı ki, artık bunları, sosyal hayatın sözde doğal düzeni türünden teoriler geliştirerek önlemek mümkün değildi. Tersine pek çok kişi çözümün “halk” egemenliğinin hızla norm haline geldiği dünyada, önlenemez görülen sosyal değişmeyi, kuşkusuz çapını sınırlı tutma umuduyla, örgütlemek ve rasyonelleştirmekten geçtiğini savunuyordu (Komisyon, 1997:17). Ama sosyal değişme örgütlenecek ve rasyonelleştirilecek idiyse, daha önce onu incelemek ve değişmeye yön veren kuralları anlamak gerekiyordu. O dönemde bunlara sosyal bir ihtiyaç vardı. Yeni bir sosyal düzenin istikrarlı biçimde kurulması için de söz konusu bilimin olabildiğince kesin (pozitif) olması gerekiyordu. Bu amaçla on dokuzuncu yüzyılda modern sosyal bilimin temellerini atmaya girişenler, özellikle İngiltere ve Fransa’da taklit edilecek model olarak gözlerini Newton fiziğine çevirdiler (Komisyon,

1997:17). Bu nedenle değişme fikri sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkışında temel rol oynamıştır, hala da sosyolojinin ve diğer sosyal bilimlerin ana sorunlarını ve bakış açılarını derinden etkilemektedir.

Değişme denilen şey nedir? Değişmeyi tanımlamak için kriterlerimiz nedir? Neye göre değişme? ki biz ona bakıp bir şeyin değişip değişmediğine ve ne kadar değiştiğine karar veriyoruz. Değişme fikrinin izinin ne kadar gerilere uzandığı ya da kökenlerinin neler olduğu sorusu önemlidir. Bu nedenle kısaca düşünce tarihinden örnekler vermek yerinde olabilir.

Aristoteles bu konudaki en belirgin örnektir. *Fizik* adlı eserinde doğayı, araştırma nesnesi olarak ele almış, doğayı hareketlilik ve değişme ilkesi olarak tanımlamıştır. Doğal olan ya da doğayla uygun adım giden her şeyin bir düzeni bulunmaktadır. Çünkü doğa düzenin evrensel belirleyicisidir. Dolayısıyla doğa düzenli değişmez. Dahası, doğal süreç bir ekle yönlendirilmektedir. Doğa, bir ekle gözetlen düzenli değişmez (Bottomore ve Nisbet, 1990:57). Herakleitos için evrenin ve evren içindeki her şeyin zorunlu olarak uyduğu temel yasa değişim yasasıdır. "Her şey akar ve hiçbir şey buna karşı duramaz; her şey bir yönde yol alır ve kalıcı olan hiçbir şey yoktur. Her şey karşıtlık yoluyla doğar. Hepsi bir nehir gibi akış içindedir" (Dankel, 1986: 25). Nesnelere için olduğu gibi, nitelikler için de aynen geçerlidir bu. Sıcak nesnelere soğuk olur; soğuk olanlar ısınır. Nemli olan kurur, kuru olan nemlenir. Bu anlayışla Herakleitos o ünlü özdeyişini dile getirmiştir. "Aynı nehre girenlerin üzerinden, başka başka sular akar." Aynı özdeyişini Kratylos diyalogunda Platon şöyle dile getirmiştir: "Her şey devinir ve hiçbir şey yerinde durmaz. Var olan şeyler bir nehrin akışına benzerler. Aynı nehre iki kez girilmez" (Dankel, 1986: 26).

Sosyal değişme “sosyal yapıdaki değişme, yani toplumun büyüklüğünde parçalar arasındaki kompozisyon ya da dengede, örgütlenme şeklinde meydana gelen değişme” olarak tanımlanır (Kongar, 1985: 55). Toplumsal değişme toplumun yapısındaki değişmedir. Toplumun yapısı: toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre, değişme ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunun ardında da toplumsal bireylerin yani aktörlerin davranış değişmeleri yatar.

Toplumsal değişme sürecinin altında, insanoğlunun tüm birikimi yatar. Bu birikim maddi kültür alanında teknoloji manevi kültür alanında da ideolojidir. Toplumsal değişmeyi insan-doğa ilişkisinin belirlediği teknoloji ile insan-insan çelişkinin belirlediği ideoloji ortamındaki etkileşim belirler (Kongar, 1985: 60). İnsan-doğa ilişkisinde somut olarak görülebilen değişim ölçütü teknolojidir. Teknolojinin sosyal alandaki görünümüleri kalkınma, ilerleme ve büyümedir: yani sanayi toplumu. Marx'a göre sosyal değişme, “Toplumun altyapısını oluşturan ekonomik ilişkilerde meydana gelen değişmedir”. Bu alt yapıdaki değişme toplumun üst yapısı olarak kabul edilen siyasi, hukuki, dini ve kültürel değişkenlere de etki ederek, toplumun üst yapısını da değiştirecektir. (Merter, 1990: 60). Sosyal değişim olgusu, son iki asırda sosyal teorinin iklimini, sosyal araştırmaları derinden etkilemiştir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası, değişme ve gelişme gibi meseleler yeniden ön plana çıkmıştır. Ancak değişme basit bir hareket veya aktivite değildir. Ve o transformasyon ve yeniden ayarlanım gibi özellikleri de içermektedir. Ünite veya üniteler arasında şok hareketler veya eylemler olabilir; ama gerçek bir değişme olmayabilir. Fakat öyle gözüküyor ki, değişme ne zorunlu, ne doğal ve fakat ünitelerin çarpımlarının bir fonksiyonu olarak normal bir şeydir. Değişme,

üniteler arasında ve içindeki zincirleme dünyevi farklılıklardır. Değişme, belli yapılar ve ünitelerin diğer yenileriyle zaman içinde yer değiştirmesidir. (Smith,1976: 13).

Bütün sosyal bilimlerde olduğu gibi, sosyolojide de en başta insanı tanımakla işe başlanmalıdır. Çünkü üzerinde konuştuğumuz, anlamaya çalıştığımız insandır. Toplumun oluşumunu ve değişimini anlamaya çalışırken, onu meydana getiren insanı ihmal etmek bizi arzu etmediğimiz yanılgılara sürükleyebilir. Sosyal bilimlerin bütün disiplinleri işe bir “insan doğası” tanımıyla başlarlar. Bu durum bütün insani bilimler için olmazsa olmaz bir şey olarak algılanmıştır ve bir bakıma öyledir. Zira kendine bir uzay tanımlamak durumundadır. Kendi sistemini geliştireceği ve terminolojisini oluşturacağı alanın sınırlarını belirlemek durumundadır.

Bu çalışmada üzerinde durmak istediğimiz yalnızca tekniğin “teknik olarak” ne olduğu ve onun gerçekleştirilmesiyle ilgili değildir. Her şeyden önce tekniğin yapıcısı ve taşıyıcısı olan insanın ve onun geleceğiyle ilgilidir.

İnsanı tanımlamadaki sıkıntı bir tanımın yapılabilmesi için gerekli şartların oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Bir tanım, hem bir üst duruma, hem de bir alt konuma gönderme yapılarak yapılabilir. İnsan için ele alınan bir üst durum yoktur. Bu durumda insanı tanımlamak için diğer varlıklarla kıyas yoluna gidilmektedir. Fakat insanın diğer varlıklardan farkı bir derece farkı değil, bir mahiyet farklılığıdır.

Her sosyal-teorinin ve düşünürlerin kendi açısından insanı tanımlayıp bunu evrensel bir hakikat olarak sunması her şeyden önce birtakım öncüller üzerinde ittifakla mümkündür. Sosyoloji teorilerinin çoğu öncülleri tartışılır olmasına rağmen sunduğu tanımı evrensel olarak kabul etme iddiasındadır.

İnsan kendi varlığının farkında olan, yani kendisi hakkında şahsi bilgi sahibi olan yegane canlıdır. Kendi başına müstakil bir varlık olarak, kendini inceleme konusu yapabilir. Kendisini tanıyarak değerlendirme yapabilir ve değiştirebilir.

İnsanın dünyası apaçık bir şekilde tüm başka organizmaların yaşamını yöneten biyolojik kurallardan bağımsız değildir. Yaşantının esas bakımından ikili bir tabiatı vardır; bir yanda bir nesnelere çerçevesi ya da bölgesini, diğer yanda da bu nesnelere farkında olma, niyet etme, ayırt etme, kast etme, hareket etme şeklinde yaşanmasını içerir (Werkmeister, 1959:11). İnsanı diğer canlılardan ayıran iki önemli olgu olduğu söylenebilir. Birincisi insanın farkında oluşudur. Bu farkında oluş ne denli belirsiz, bu idrak ne denli bulanık olursa olsun gerilimlerin kendisini eyleme doğru iten dürtülerin farkında olduğu, itildiğini duyduğu değişmez bir gerçektir. İkinci olgu ise, “biyolojik gelişmemişlik” ve bunun sonucu olarak insan bireyinin doğuştan yönlendirilmesidir. Hayvanlar doğumdan sonra birkaç gün içinde hayatlarını sürdürebilecek ölçüde yetişkin doğmaktadırlar. Onların yetişkinliği yalnız duyu organlarının, uzuvlarının değil içgüdülerinin belirlediği davranışlarda da görülebilir. İnsan yavrusu, hayvanların doğar doğmaz edindikleri yetişkinlik dönemine ulaşmaya kadar, toplumca şartlandırılan davranış biçimleri, içgüdü dürtülerin üzerine bindirilir; öyle ki, bu dürtüler ancak biyolojik olmayan bir çerçeve içinde iş görebilirler (Werkmeister, 1959:13). İnsan bireyi uzatılmış çocukluğu sırasında, toplumsal bir çevreye toptan bağımlılığı sırasında, henüz embriyonik bir gelişme içinde olup, uymak zorunda kaldığı, esas bakımından biçimlenmemiş, rahim dışı bir çevre içinde kendi kendine biçim vermektedir.

İnsan dünyasında biyolojik kurallardan farklı olarak, insan yaşamının ayırıcı göstergesi olarak görülen yeni bir özellik buluruz. “İnsanın işlevsel çevresi yalnız nicelik

bakımından genişlemekle kalmaz, aynı zamanda niteliksel bir değişmeye de uğrar. İnsan kendini çevreye uydurmakta farklı bir yöntem kullanmaktadır. Hayvan türleri arsında rastlanan alıcı ve etkileyici sistemler yanında, insanda simgesel bir sistem olarak betimlenen yeni bir dizge bulunmaktadır. Hayvanlarla kıyaslandığında insan yalnız daha geniş bir gerçeklik içinde değil, gerçekliğin yeni bir boyutu içinde yaşar (Cassirer,1997: 36). Hayvanlar, hep aynı kalan hayatlarını sürdürebilmek için içgüdülerle donatıldıkları halde insan yetersiz içgüdülerinin ötesinde gelişmesini kendi gücüyle gerçekleştirmesi gereken tek “hazır olmayan canlı”dır ona başlangıç için elementer yetenekler verilmiştir; nesnelere yakalayıp taşımak, değiştirmek, eşya yapmak böylece de kendisine özgü bir çevre yapmak. O, önce alet olarak ellerini kullanmışsa da ikinci basamakta, özel biçim kazandırılmış nesnelere alet yapmış ve bunları geliştirmiştir. İnsan kendi yaşamının şartlarını benimsemekten başka bir şey yapamaz. İnsan yalnız bir fiziksel evrende değil, bir simgesel evrende de yaşamaktadır; dil, mitos, sanat ve din bu evrenin parçalarıdır. İnsan eylemsel alanda bile katı bir olgular dünyası içinde veya gereksinimlerine ve isteklerine göre yaşamaz, tersine, imgesel duyguların, umut ve korkuların, yanılgı ve yanılsamaların, kuruntu ve düşlerin ortasında yaşar (Cassirer,1997: 36). İnsan, evrene, kendi varlığına ve ilişkilerine anlam vermeye çalışan bir varlıktır. Yani içgüdülerine göre değil varoluşsal kabullerine göre davranan bir varlıktır. Sosyo-kültürel sistem böyle ortaya çıkar. Bir sosyo-kültürel sistemin üç bileşeni vardır. İnsanlar, anlamlar, araçlar birinin eksikliği bütünü bozar (Erkilet, 2007:17).

1.2. SOSYAL DEĞİŞME İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Sosyal gerçekliğin anlaşılması/anlamlandırılması çabaları birbirinden bağımsız farklı disiplinlerin doğmasına yol açmış, söz konusu disiplinlerin bilimsel kılınması için de Doğa Bilimleri örneğine başvurulmuştur. Aslında Sosyal Bilimlerin bu parçalanmışlığı, suni bir ayrışma olup sosyal gerçekliğin de parçalanmasını doğurmuştur. Bu parçalanmışlık sonunda sosyal gerçekliğin her bir parçasını ayrı bir sosyal disiplinin araştırması durumunu ortaya çıkartmıştır. Tabi bu durumun bir sonucu olarak sosyal olguları tanımlamaya yönelik bir birinden çok da farklı olmayan, yakın kavramlar ortaya çıkmıştır. Çağdaş sosyal-felsefi düşüncede bu tehlikenin bilincine varıp onu dikkatle gösteren düşünürlerden ilki Max Scheler'dir. Scheler *“Düşünce tarihinin hiç bir döneminde insan kendisi için hiç bu kadar sorunsal olmamıştır. Birbirlerine ilişkin hiçbir şey bilmeyen bilimsel, felsefi ve insan bilimlerimiz var. Bu nedenle artık insan hakkında açık ve tutarlı bilgimiz yok. İnsanı araştırmayı üstlenen özel bilimlerin durmadan çoğalması, insana ilişkin düşüncelerimizi aydınlatmaktan çok karıştırmış ve belirsizleştirmiştir”* demektedir (Cassier,1997: 36). Sosyoloji, tarih, iktisat, antropoloji gibi sosyal bilimlerin ortak kavramları olan ve sosyal değişme olgusuyla ilişkili önemli bulduğumuz; evrim, ilerleme, gelişme ve modernleşme kavramlarını açıklamak yararlı olacaktır.

1.2.1. Evrim

Evrim fikri, Tarih Felsefesinden ödünç alınan kavramlardan biridir. Modern biçimi doğuş ve gelişme ortamı olarak endüstrileşmiş batı toplumlarında görülür. Sosyal bilimler doğuş yıllarında doğa bilimlerine özendiler. Doğa Bilimleri örneğine göre yapılanmaya çalışan sosyoloji biyolojideki organik evrim fikrinin etkisinde kalmıştır.

Evrim anlayışı da bu öykünmenin bir sonucu olarak sosyal bilimlerde ve özellikle sosyoloji de bir dönem rağbet bulmuştur.

Evrim kuramcılarının ortak özellikleri, toplumları bütün insanlık tarihi içinde ele almaları ve insanlığın doğuşundan bugüne değin ortaya çıkan olayları açıklayabilecek modeller ortaya koymaya çalışmalarıdır. Bunlar insanlık tarihinin gelişme yasalarını bulma amacındaydılar. Bunun yanında bir ortak özellik daha sayılabilir. Bu da bu görüşün bir hiyerarşiye dayanması, evrimci düşünürlerin çoğu, ilkelden uygar, basitten karmaşığa, zayıftan kuvvetliye, düzensizlikten düzene homojenliğe, hatta Nietzsche'de olduğu gibi üst insana doğru bir evrilmeyi öngörmekteydi.

Toplumsal evrim kuramı, doğrudan doğruya on dokuzuncu yüzyılda tarih felsefesinin toplum bilim üzerindeki etkisini güçlü bir biçimde pekiştiren biyolojik evrim teorilerinden alınmıştır (Bottomore,1977: 313).

Toplumla organizma, toplumsal büyüme ile organik büyüme arasında bir benzerlik olduğunu savunmuşlardır. Bu modeller insanlığın gelişme çizgisini izlemekle onun gelecekte alacağı şekli de ortaya koymaya çalışırlar. Evrimci anlayışı metodolojik olarak temellendiren önemli düşünürlere değinmekte fayda vardır.

1.2.1.1. Herbert Spencer (1820-1903)

Spencer, toplumu bir organizma olarak görür. Bu organizmanın gelişmesi büyük boy bir düzeyde belli bir evrimdir. Toplum, bu evrim sırasında gittikçe karmaşıklaşır, bünyesinde ve parçalarındaki fonksiyonlarda farklılaşma artar. Bu farklılaşma sonunda, farklılaşan parçalar arasındaki karşılıklı bağımlılık da artar. Evrim sonunda toplum, endüstriyel düzene kavuşur (Kongar,1993: 91). Evrim, mükemmelleşmeye doğru giden

bir süreçtir, çeşitlilik ve farklılaşmanın arttığı bir süreçtir. "*Evrim hareketin dağılması ve maddenin tamamlanmasıyla oluşur. Homojenlikten heterojenliğe doğru giden bir değişme diye tanımlanır*" (Kongar 1993: 91).

Spencer, bütünleşme ve farklılaşma kavramlarını kültür hayatına ve insanların bir araya gelmeleriyle oluşan sosyal bütünlere uygulayınca şu sonuçlara varır: Bugünkü karmaşık devlet organizmaları başlangıçtaki ilkel insanların içinde birleştikleri şekilsiz sürülerden uzun bir evrim sonunda meydana gelmişlerdir.

Bu arada beliren iş bölümü insanları birbirine daha yaklaştırmış, bütünü daha bir güçlü yapmıştır. Aile, devlet, toplum da organik oluşumlardır. Bunlar bir hayvan vücudunda hücrelerin ayrı dokular ve organlar halinde bir araya toplanmalarıyla kıyaslanabilir. Yalnız buradaki bir ayrılık gözden kaçırılmamalıdır. Bir sosyal organizmanın organları bağımsız, özgür olarak davranabilen bireylerdir, genel gelişme içinde bilinci olan, duyan ve isteyen varlıklardır. Toplum yapısının bu tek tek bilinçler dışında bir kolektif bilinci yoktur. İnsan devlete, topluma, bütüne feda edilmesini, bunların amaçları bakımından bir araç olarak kullanılmasını hiç bir zaman isteyemez. Buna dayanamaz da. Onun için evrimin başlangıcında insanları kapalı gruplar halinde toplayıp, onları verimli olarak birlikte çalıştırmış olan askeri ilke -militarizm- ancak zorunlu olan bir ara dönemdi. Evrim bu dönemi de arkada bırakıp, elden geldiğince çok özgürlüğün olduğu bir duruma -Endüstriyalizme- doğru ilerlemelidir (Gökberk,1993: 484-485). Spencer, üç noktadan eleştirilmektedir. Evrimi, belirsiz, düzensiz, homojenlikten, belirli, düzenli heterojenliğe geçiş olarak açıklaması çok kullanışlı olamayacak kadar sığ ve bunun değerlendirilmeleri Batı Avrupa kökenli olmayan bir kültüre uygulanamayacak kadar dardı. Spencer'in başarısızlığı müdahalesiz evrime olan

inancı ve bir tür otomatik finalizme yersiz bir otorite vermesiydi. Darwin'den de önce, eksik kalmış merkezi bir düşüncenin tesis edilmesine yardım etti (Mumford,1996: 186).

Nihai aşama olarak öngördüğü endüstri toplumunun temel dinamiği nedir? Bu konuda bir şey söylemiyor. Evrim ve doğal olarak gelişme müdahalesizdir ve kendiliğindedir demek istiyor. Fakat değişimin dinamikleri konusunda açıklayıcı bir şey yok. Toplum içindeki birey ve kamu arasındaki dengenin hangi mekanizma sonunda kurulacağı konusunda da bir açıklama yoktur (Kongar,1993: 93).

Spencer'e göre toplum ve kültür farklılıkları çeşitli evrim aşamalarını temsil etmekteydi. Toplumsal evrimi çeşitli yönleri ile örnekleme için ilkel diye adlandırılan toplumlara ait birçok veri toplanmıştı. Toplumsal evrimin normal yolunun resmini çizmek onun temel uğraşısıdır. Evrimin son aşaması olan "endüstri toplumuna" nasıl ve hangi aşamalardan geçilerek gelinmiştir? Sorularını özgün bir şekilde cevaplandıramamıştır.

1.2.1.2. Gordon Childe (1892-1957)

G. Childe de organik evrim ile kültürel evrim arasında benzerlikler kurar. O'na kültürel ilerleme, hücrelerle ve kalıtım yoluyla geçmediği için organik evrimden ayrılır. Tarihsel gelişmeyle organik evrim, insan kültürü ile hayvanın bedensel aygıtları, toplumsal miras ile biyolojik kalıtım arasındaki farklılığı gözden kaçırmamak temel önemdedir. Kabul edilmiş benzerliklere dayanan figüratif dil tedbirsiz davranıldığında yanılgılara yol açar. İnsanın aygıtları ve savunması bedeninin dışındadır, istediği zaman onları bir kenara bırakabilir, istediği zaman alıp kullanabilir. Bunların kullanılmaları kalıtımla olmaz, öğrenmekle olur. Öğrenme ise bireyin ait olduğu grup tarafından yavaş

yavaş olmaktadır. İnsanın toplumsal mirası yaratıldığı gen hücreleri ile aktarılmamakta, bu miras ana rahminden çıktıktan sonra kazanmaya başladığı gelenekler aracılığı ile aktarılmaktadır. Kültür ve gelenekteki değişimler yaratıcısı ve uygulayıcısı olan insan tarafından başlatılabilir, oluşturulabilir, denetlenebilir veya geciktirilebilir. Bir buluş gen hücresinin rastlantısal bir değişiminin sonucu değildir. Buluşlar buluş sahibi bireyin gelenekler aracısı ile mirasçısı olduğu birikmiş yaşam deneyimlerini değişik ve yeni sentezlerle birleştirmesinin ürünleri olarak ortaya çıkmaktadır. Burada karşılaştırılan süreçlerin arasındaki farklılık, duruma apaçık bir görünüm kazandırmaktadır (Bottomore,1977: 314-315).

Childe, her toplumun aynı çevresel koşullara aynı şekilde tepki göstermediğini ve dolayısıyla aynı gelişme çizgisini göstermediğini söylemekle önemli bir olaya işaret etmiştir. Her toplum geliştirmiş olduğu davranış biçimlerine göre çevreye kendisine özgü bir tepki gösterir (Kongar,1993: 90). Childe'in, toplumbilime en önemli katkısı belki insan-doğa ilişkisi sonucu ortaya çıkan teknolojiye dikkat çekmesi olmuştur. Onun evrim görüşü teknolojinin evrimidir. İnsanın teknoloji vasıtasıyla doğayı, çevresini değiştirmesi, denetlemeye çalışması ve bu çaba içinde kendini ve toplumu etkileyerek bunların da değişmesine yol açmasıdır.

1.2.1.3. August Comte (1798-1857)

Comte'a göre toplum, en küçük birimi aile olan bir organizmadır. Aile toplumun en küçük yapıtaşı hücresidir. Aile bireyle toplum arasında bir köprü ödevini görür. Fedakarlık başkaları için yaşamak aile ile başlar.

Comte'a göre toplumsal değişme birbiri ardına gelen üç aşamada meydana gelir. Bu aşamalar bir evrim şeklidir. Bu evrim toplum denilen organizmanın daha doğru ve daha ileriye doğru gelişmesi şeklinde olur. Evrim sonucunda insanlığın en iyiyi, en doğruyu bulacağına inanmaktadır. İnsanlığın bu evrimi zorunlu olarak üç aşamayı izler. Teolojik, Metafizik devreden geçerek Pozitif devreye ulaşır. Comte'a göre bu üç devre arasında tam bir zorunluluk neden-sonuç ilişkisi vardır. Her aşama kendinden önceki aşamanın sonucu olduğu gibi kendinden sonraki aşamanın da hazırlayıcısıdır. Comte'un toplumsal değişme görüşü, pozitivist, organizmacı ve evrimci niteliklerine ilave olarak determinizmle de belirlenmiş olur. Her devreden geçen toplumlar belirli bir düşünce şekliyle belirlenirler. Bir devrede egemen olan düşünce şekli o devre için bütün toplumsal yapıyı belirler.

Comte bu devrelerin şu niteliklerini belirtmiştir.

Teolojik Dönem: Bu çağda insan ilk ve son nedenleri mutlaka araştırır. Olayların nedenlerini doğüstü varlıklarda görür. Hayal gücü duyu organlarına hakimdir. Bu nedenle toplum yapısı insanların yarattığı esaslar üzerine kurulmuştur. Olaylar değişmez kanunlarla değil, insanlarınkine benzeyen irade tarafından yönetilir. Bu çağın en belirgin özelliği olaylar arkasındaki tanrı iradesinin araştırılmasıdır.

Bu devrede kendi içinde üç aşamaya ayrılır. Fetişizm. Bu aşamada nesnelere canlı ve ruh sahibi olarak düşünülür. Politeizm Bu aşamada birçok tanrıya inanılır. Bu tanrılar da her biri belirli bir olayı veya nesneyi yönetir. Monoteizm. Bu aşamada olayların veya nesnelere arkasında tek bir tanrının olduğuna inanılır. Teolojik dönemdeki toplumların ekonomisi tarıma dayalıdır, hükümet şekli askeridir.

Metafizik Dönem: Teolojik devreyi zorunlu olarak izleyen bu devrede olayları açıklamak için tanrı fikri yerine niteliği belli olmayan kuvvetler konmuştur. Ruhlar, doğanın eğilimleri gibi soyutlamalar gerçek varlıklarmış gibi düşünülür. Duyu organlarının algılamalarına nispeten izin verilir.

Bu devrede doğal hukuk, doğal ahlak fikri gelişmeye başlamıştır. Derebeylik, kölelik, dinsel ve askeri otorite zayıflamaya başlamıştır. Endüstrileşmenin ilk tohumları atılmaya başlanmıştır.

Pozitif Dönem: Bu devrenin en belirgin özelliği pozitif bilim ve endüstridir. Gerçekler ve bilgi artık duyu organlarıyla algılanan ve deneylerden elde edilen bilgi ve gerçeklerdir. Bunlara pozitif bilim yöntemi ile ulaşılmaktadır. Bu devreye toplumlar bilginin birikmesi sonucu ulaşacaklardır. Pozitif dönem toplumsal evrimin sonudur (Kongar,1993: 97). Pozitif çağda insan zihni mutlak'ı aramaktan vazgeçip, gözlem ve akıl yürütme yoluyla sadece olaylar arasındaki değişmez ilişkiyi yani kanunları bulmaya çalışır. Pozitif devre sosyal evrimin son aşamasıdır.

Comte bütün sistemini Hıristiyan Avrupa toplumlarının tarihsel gelişmesi üzerine kurmuştur. Onun yöntemi karşılaştırmalı tarihsel yöntemdir. Onun için toplumlar arasındaki farklılıklar tek bir çizgi üzerindeki gelişme derecelerini temsil ediyordu.

"Bir bütün olarak ele alındığında insan oğlunun içinde bulunduğu şimdiki durumda, yeryüzünün değişik noktalarında Yeni Zelanda vahşilerinin uygarlığından tutun da Fransız ve İngiliz uygarlığına kadar uygarlığın bütün derecelerinin bir arada yaşamakta olduğudur" (Bottomore ve Nisbet, 1990:75). Comte, kültürlerdeki farklılıkların aynı zaman dilimi içinde bir arada bulunmalarını rastlantıya atfetmek zorunda kalmıştı. Herhangi bir kültürün diğerinden farklı olması onun doğasından

kaynaklanmaktadır. Farklılıklar, iklim, ırk, siyasal şartlar ya da diğer dış etkenlerle açıklanamaz. Değişme, ilerleme belirlenmiştir, geriye çevrilemez, aşamalar atlanamaz. Gördüğümüz değişiklikler yalnızca evrimin hızını etkileyebilir ve bireysel organizmalarda gördüğümüz hastalıklarla aynı niteliktedir.

Comte, toplumsal değişimin toplumun bünyesinden gelen güçlerin bir ürünü ve insanın doğasının bir türevi olduğunu, dolayısıyla değişimin sürekli normal, zaman ve mekan bakımından tek biçimli olduğunu bundan ötürü de insan toplulukları arasındaki farklılıkların rastlantısal olduğunu, gelişme derecelerindeki farklılıkların buna bağlanabileceğini düşünüyordu. Kültürel farklılıklar yelpazesi karşılaştırmalı tarihsel yöntemin uygulanabileceği doğal bir laboratuvar olarak düşünülmeliydi. Bunun için gerekli olan tarihsel veriler diğer sosyal bilimlerin bulgularıydı. Her ne kadar Comte'un üç hal yasasında belirttiği aşamalar birbirlerini izleyen evreler olarak görülse de aslında herhangi bir toplumda hem teorik olarak hem de pratik olarak üç evrenin aynı zaman diliminde görülmesinin mümkün olduğu unutulmamalıdır.

1.2.1.4. Emile Durkheim (1858-1917)

Sosyal değişim kuramlarının hepsinde ortak olan evrimsel süreç ve ilerleme fikri Durkheim'de de kendinden öncekilerden devralınarak devam ettirilmiştir. Durkheim'in Spencer'i izlediği, tıpkı onun gibi toplum tiplerinde ve bütünleşme yolundaki evrimsel sürecin adımları gibi gördüğü açıktır. Nitekim göçebe toplulukları en basit toplum olarak tanımlanmış "bütün toplumsal türlerin içinden çıktığı tohum" olarak kabul etmiştir. Bu kökeni çıkış noktası olarak kabul ettikten sonra birbirini izleyen "çok basit bölümlü toplumlar" "basit biçimde bütünleşmiş çok bölümlü toplumlar" "tam anlamıyla

bütünleşmiş çok bölümlü toplumları" tanımlamaya girişmiştir. Bu aşamaları tarihsel bağlamlarından kopardığı yabani, barbar ve daha ileri topluluklardan getirdiği örneklerle belirlemiştir (Bottomore ve Nisbet, 1990: 208).

Durkheim'in toplumsal dayanışma tipleri arasında yaptığı ayırmda organik dayanışma mekanik dayanışmayı izlemiş ve organik dayanışma mekanik dayanışmanın içinden türeyip gelmiştir. Bu gelişimi meydana çıkaran mekanizma yani giderek büyüyen işbölümü Durkheim tarafından organizmalarda olduğu kadar toplumlara da uygulanabilen çok genel mahiyetli bir olgu olarak görülmüştür. Toplumlar bu yasaya uyarlar. "*Kendilerinden önce doğmuş bir harekete boyun eğerler ve benzerlik bütün dünyayı yönetir.*" Durkheim, toplumları dayanışma biçimlerine göre sınıflamış ve organikten mekaniğe doğru bir değişme olacağını öngörmüştür. Sosyoloji biliminin kurucuları arasında yer alan ve pozitivist paradigmanın önemli temsilcilerinden biri olan Durkheim'in kuramının temelinde toplumda hakim olan işbölümünün niteliğine göre, mekanik dayanışmanın olduğu toplum ve organik dayanışmanın olduğu toplum ayrımı vardır. Pozitivist paradigmaya mensup bütün kuramcılarda olduğu gibi Durkheim'in kuramı da bir genel kuram olma iddiasındadır. Ona göre bütün toplumlar mekanik dayanışma aşamasından geçerek organik dayanışma aşamasına ulaşırlar ve doğru olan da bu süreci takip etmeleridir. Durkheim bu düşüncesi pozitivist paradigmanın ontolojik sayıtlılarından biri olan, olgular arasındaki ilişki neden-sonuç ilişkilerinden ibarettir, biçimindeki sayıtlının izlerini taşımaktadır. Durkheim'e göre bireysel bilinçlerin birbirine benzerliği ve toplumsal işbölümü olmak üzere toplumsal hayatın iki kaynağı vardır. Birbirine benzeyen varlıkların dayanışması tam bir birleşme ve uyum şeklinde

ortaya çıkar. Dayanışma insanlar birbirlerine benzeştikleri oranda artar. Bu tür dayanışma insanlar bireysel kimliklerini kaybedip kolektif varlığın bir parçası oldukları zaman söz konusudur. Durkheim bu dayanışma türüne mekanik dayanışma adını vermiştir (Kongar 1985:102). Buna karşılık toplumsal işbölümü geliştikçe bireyler arasındaki farklılaşma çoğalır. Uzmanlaşma bireyler arası farklılaşmayı doğurur. Bu farklılaşma sonunda mekanik dayanışmadan farklı bir dayanışma biçimi ortaya çıkar. İşbölümü sonunda insanlar artık birbirini tamamlar hale gelir. Böylece insan ve toplum birbirlerinin ayrılmaz parçaları olurlar. Bu dayanışmanın nedeni mekanik dayanışmadakinin tersine insanlar arasındaki benzerlik değil farklılıktır. Geçirilen değişimin sonunda birbirlerinden farklı ancak birbirleriyle dayanışma içinde olan bireylerin oluşturduğu bir toplum meydana gelir ve bu topluma bağlılık daha da yüksek olur. Durkheim bu dayanışma türüne organik dayanışma adını vermiştir. Durkheim bu çözümlenmeleri ile toplumsal farklılaşmayı ve değişmeyi temelde işbölümünün gelişmesine bağlamaktadır. Durkheim'e göre, toplumsal olguların gözlenmesine ilişkin ilk ve en temel kural toplumsal olguları şeyler (nesnelere) gibi ele almaktır (Durkheim,1994:51). Sosyolojinin amacı nedensellik ilişkileri kurmaktan ibarettir. Bir fenomenin diğer bir fenomenin nedeni olduğunu anlamak için elimizde tek bir araç vardır, o da her iki fenomenin aynı anda var oldukları ve var olmadıkları durumları karşılaştırmak, şartların bu farklı kombinasyonlarında gösterdikleri değişikliklerin bu fenomenlerin birbirlerine bağımlılığına tanıklık edip etmediğini araştırmaktır (Durkheim,1994:185). Durkheim'in bu ifadelerinde pozitivist paradigmanın determinist olma yönünü gözlemleyebiliyoruz.

1.2.1.5. Max Weber (1864-1920)

Weber'in kendinden önceki sosyal bilimcilerden etkilenmesi, yararlanmasının yanında çok farklı bir yol ve yöntem izlediği görülmektedir. Katı bir pozitivistlik kapılmayarak, tarihsel-insani bilimler ve doğal bilimleri ayırımı yaparak farklı bir yöntem geliştirmiştir.

Tarih ve tarihsel yaklaşım Almanların büyük uzmanlık alanlarıydı. Her şey tarihsel açıdan değerlendiriliyor, bir olguyu asıl anlama yolunun da tarihsel gelişme yaklaşımından geçtiğine inanılıyordu. Bir şeyin kökenleri hakkında bilgi sahibi olmak, o şeye adeta sahip olmak anlamına geliyordu. Weber'in teneffüs ettiği bilimsel hava tarihle yüklüydü (Mac Rac,1985: 46).

Weber'in başlangıç noktası sosyal bilimlerin, tarihsel bilimler olarak kavranışıdır. O, toplumsal gerçekliğin zaman boyutu içerisinde ve tarihinin yöntemleriyle kavranmasını savunmak anlamında bir tarihselcidir. Weber'e göre, toplumsal eylemin tüm kategori ve yapıları görece geçicidir. Bilim mantığı ve tarih söz konusu olunca Weber hep Heinrich Rickert'in şakirdi olduğunu söylemiştir. Rickert'e göre, soyut, genel ve değişmez doğa yasaları biçiminde ifade edilebilen doğa bilimlerinin sağladığı bilgi, türünün karşıtı olarak tarih, tekil, özgül ve bireysel olguların bilgisidir. Geçmiş zamandaki oluşumların kargaşası içinden tarih ve insan bilimleri için, beşeri değerle ilgili olguları seçer alırız.

İster fiziksel, ister tarihsel olsunlar gerçek olayların bütünselliği hiç bir zaman tek bir birime sığdırılmaz. Hiçbir şeyi tam olarak bilemeyiz, çünkü dünyamız fazlasıyla karmaşıktır. Kurduğumuz yasa sistemleri doğanın değil, bizim kurduğumuz geçici sistemlerdir. Onları kurma ve değiştirme işi hiçbir zaman tamamlanamaz. Sosyoloji,

toplumsal davranışın yapısını anlamaya çalışırken tarihi tanımlar ama onu ne aşabilir, ne de tarihinin tekil olaylara ve kişilere gösterdiği ilginin yerini alabilir(Mac Rac,1987: 65). Weber'de temel öge eylemdir. İnsan eylemlerini anlamaya yönelik nesnel, ampirik bir çabadır. Weber'e göre toplumun atomu eylemdir, bu eylem bireyin başkalarının davranışını değiştirmeye yönelik kasıtlı eylemdir. Toplum, toplumsal eylem birimlerinin bir toplamıdır, ama kaos değildir. Bu eylemler belirli kategorilere ayrılıp, belirli yapılar içinde birleştirilebilirler. Weber'in sosyolojisinin görevi toplumsal eylemlerin kategori ve yapılarını gerçek ve tarihsel ortaya çıkış biçimleri içinde kavramaktır.

Weber temel ögeyi belirledikten sonra onu sınıflandırmaya çalışır. Toplumsal eylemin belli başlılarını sınıflandırma çabası onu birbirine geçmiş dört tür temel eylem biçimi olduğu sonucuna götürmüştür. Weber'e göre eğer bir eylem mantık ve bilim kurallarına uygunsuz, ya da başarılı bir iktisadi davranışla çakışıyorsa, o eylem ussaldır. Kendisine tayin ettiği amaçlara ulaşabildiği, kullandığı araçlar da olgusal bilgi ile teorik anlamaya uygun olduğu ölçüde ussaldır. Bir amacın çeşitli diğer amaçlar arasından seçimiyle, kullanılan araçların seçimi söz konusu ölçütlere uygunsuz eylem tamamen ussaldır.

Rickert gibi Weber'de de gerçeklik yasalarına dayalı bir sistem üzerine taşınmaz. Bu fizik tarafından araştırılan doğa için de geçerlidir. Kapsayıcı açıklama yapma olanağı fizikte bile kapalı ve oldukça yalınlaştırılmış kurgulardan ibaret bir sistem içinde söz konusudur. Kültürel alanda doğal değil de niteliksel bir yasallık, yani her şeyi genel yasalar altında görmek isteyen bir düşünce tarzı, bir defalık oluşumların bilgisine ulaşma görevini üstlenemez ve böyle bir yasallık kültür birimlerinin amacını aydınlatamaz

(Özlem,1992: 284). Kültür bilimlerinin amacı her zaman öznel anlamları kavramaktır, yani insanın onların varlığına verdiği anlamı kavramaktır. Bu bağlamda anlama kültür-tarihsel'dir. Amaçlar, değerler tarafından -din, ahlak, estetik gibi- belirlendiğin de ya da bu türden değerler amaçların seçiminde etkili olduğunda "değerli-ussal" türden bir davranışla karşı karşıyayız demektir.

Bir eylemin sonuçları gelenek gereği olarak kabul ediliyorsa ve amaçlar da tümüyle ya da kısmen gelenek tarafından belirleniyorsa "geleneksel" davranış türüyle karşı karşıyayız demektir. Son olarak da davranışlar yalnızca duyguların ve tutkuların etkisi altındaysa, hem amaç hem de araç duygular tarafından belirleniyorsa "duygusal davranış"tır.

Weber neyi bilebiliriz den sonra nasıl bilebiliriz? Sorusuna kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir. Yorumlamayla anlama arasındaki bu yöntemin temel taşı geliştirdiği "ideal tip"lerdir. Weber'in teşhise çalıştığı şey, toplum başlıca teşhis aracı da "ideal tip" dediği şeydir. Weber'e göre kavrayışın temel aracı çeşitli biçimleriyle ideal tiplerdir. Bütün durumlarda ideal tip bir amaçtan çok bir araçtır. Kültür birimlerinin amacı her zaman öznel anlamları kavramaktır, yani insanın onların varlığına verdiği anlamı kavramak. (Aron,1973: 35). İdeal tip, dıştan gelen özelliklere ve belirsizliklere bulaşmamış, katışksız hiçbir zaman gerçekleşmeyen bir haldir. Sosyal bilimlerdeki tüm betimleyici ve genelleştirici deyimler ideal tipler altında toplana bilir. Weber'e göre toplum o kadar çok sayıda ve öylesine değişken birimin etkileşiminden oluşur ki, bunları ancak ideal tip gibi bir araca başvurarak yakalayabilir ve zihnimizde tutabiliriz. Bu araç bir aletten ibaret ve bizim ürettiğimiz gerçeğin bileşiminde bulunmayan bir şeydir.

Weber'e göre ideal tip "yaygın ,göze çarpan.az çok mevcut olan ve gerçekte mevcut olmayan bir çok somut, belirli toplumsal olguların tüm özelliklerinin bir sentezi olarak analitik bir yapı içinde düzenlenmiş ve bütünleştirilmiş soyut bir zihinsel yapıdır. Kavramsal açıklığı içinde böyle bir zihinsel yapıyı gerçek yaşam içinde bulmak mümkün değildir (Smelser, 1986:71).

1.2.2. İlerleme

Tarihsel ve kültürel değişmeye ilişkin olan ve tarihsel bakımdan en uygun biçimde "ilerleme fikri" diye adlandırılabilir çok geniş ve karmaşık fikirler yelpazesi bulunmaktadır. Soyut düzlemde ilerleme, gelişme ve evrim üzerine eğilen incelemelerin genelinde bu ayırım henüz yapılabilmemiş değildir.

İlerleyenin ne olduğu, ilerlemenin nerede ve ne zaman oluştuğunun varsayıldığı, ilerlemeyi ayırt etmek için hangi ölçütlerin kullanıldığı konuları üzerinde ilerleme kuramcıları bir çağdan ötekine hiç de hem fikir değildirler. Aynı biçimde ilerlemenin nedenleri, belirtileri ve nihai amaçları da değişik düşünürlerin elinde değişik tanımlar almaktadır. İlerlemenin biçimine -doğrusallığına- ilişkin temel sorulara da değişik yanıtlar verilmektedir. (Bottomore ve Nisbet, 1990: 54). İlerleme fikri çoğunlukla tarihe ilişkin bir değer yargısı diye görülmüştür. İnsanlık tarihinde değer atfedilen hedeflere doğru bir yöneliş olup olmadığına ve böylesi bir yönelişin nasıl desteklendiğine ve kösteklendiğine ilişkin sorular önemli ve yerinde sorulardır.

İlerleme fikri, klasik anlatımını Aristoteles, Agustinus, Fentenelle, Sent-Pierre, Cendorcet, Comte, Spencer ve Taylor'da buluruz. Bu fikirler yığını, ayrıntılı ve kapsamlı bir değişme imgesi içerir. Olayların kaydını düşme niteliğindeki tarihe belli bazı

yönelimler verilmesini beraberinde taşır. İlerleme fikri, toplumsal ve kültürel farklılıkların kesin ve özgün bir yorumuna işaret eder. Toplumsal ve kültürel değişme kuramları inşa edilirken farklılıkların kullanılabilceği anlamına gelir. Eşyanın belli bir doğasını koyut (postulat) olarak ortaya atar. Bir evrensellik varsayar. Ve bize insanın dünyasında işlerin nasıl döndüğüne ilişkin zengin ve ayrıntılı bir resim sunan birbiriyle bağlantılılık sistemi yaratır (Bottomore ve Nisbet, 1990:55). Rastlantısala, önemsiz olana, anormale ya da doğal olmayana özgü bir kategoriye gerçek bir birim olarak tanımlar. Zaman içindeki serüvenleri izlenebilir olan birimlere kişilik atfetmek ya da şeyselleştirmek üzere çok karmaşık bir yöntem sağlar. Bu ise varlık ve oluşa ilişkin ilkel organik kavramlar aracılığıyla ortaya konulmuştur. (Bottomore ve Nisbet, 1990: 55).

İlerleme teorisi toplum biliminden çok tarih felsefesine aittir. Teori her şeyden önce insanlığın geçirdiği yaşam sürecinin bir değerlendirmesini dinsel anlamda, tarihin anlamını bulup çıkarma görünümündedir.

İlerleme sözcüğü çoğumuz için beraberinde normatif bir anlam yükü getirmektedir. Ve bu fikrin tarihini belirlemeye yönelik görüşler hep bu fikri geriletmeye ya da çöküşe ya da devresel hareketlere ilişkin inançlardan ayırt etmek çabasının damgasını taşıya gelmiştir. Ya din dışı nedenlere dayandırılan ilerleme fikri ile "tanrının inayeti" fikri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir.

Gerçek büyüme ve ilerleme, makro kozmos alnından mikro kozmos alanına sürekli bir vurgu değişikliği, enerji aktarımı ve eylem alanı değişikliği gerektirir. Büyümenin sürekliliği mekansal değil toplumsaldır. İlerleme daha çok büyüme sürecinde olan birey ya da toplum için gerek dışa dönük bir çevreye egemen olma yeteneğinin ya da içe dönük bir kendini belirleme yeteneğinin ya da kendini dile getirme

yeteneğinin ilerleyen birikimsel artışı olarak, yani bir denetleme veya örgütlenme çerçevesi içinde kavranmalıdır. İster insani ister fiziksel olsun dışsal çevrenin fethedilmesi kendi başına büyüme ölçütünü meydana getirmez. Tarih de buna birçok örnek bulunabilir, yani bir toplumsal çözülme süreci içinde coğrafi yayılma gösteren toplumlar buna örnektir (Toynbe,1978: 150).

Hegel, ilerlemiş ve geri kalmış arasındaki ilişkiyi ele alırken, uygar milletlerin devletin aynı cevhersel momentine erişememiş olan öteki milletlere barbar gözüyle bakmasını haklı görmektedir. Hegel Dünya Tarih Felsefesi çalışmasında tarihsel halklar ve tarih dışı halklar ayrımını yaparken kültürel olarak gelişmiş, güçlü halkların dünya tarihinin gelişmesine katkıda bulunduğunu, diğer halkların ise zayıf kendini geliştiremeyen halklar olduğunu bu nedenle ikincilerin birincilere tabi olması gerektiğini belirtmektedir. Comte'un üç hal yasasında da benzer bir ayırım vardır. İlerleme düşüncesi üzerine kurulu ve evrim teorisini tanımlayan özellikleri içeren 3 hal yasasında insanlık zorunlu olarak teolojik ve metafizik aşamalardan geçerek pozitif aşamaya ulaşmıştır. Durkheim işbölümü çerçevesinde mekanik dayanışmaya dayalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçişte anomik, normal olmayan gelişmelerin de olacağını belirtmektedir. Normal olmayan hastalıklı durumların analiz edilmesinin geliştirme için ipuçları sağlayacağı düşüncesindedir (Ercan; 2001:72-73). A. Smith öteki toplumları geri kalmış ya da ilerlememiş toplumlar olarak tanımlamaktadır. J.B.Say, aydınlanmış toplumlar, yabancı toplumlar ayrımını yapmaktadır. Weber'de de etnocentrik batı merkezci ele alışla kapitalizmin sadece Avrupa'ya özgü olduğu vurgusu yapılmaktadır. Weber kapitalizmi tanımlayan temel özelliğin rasyonalizm olduğunu, feodalizmde geleneksel sosyal değerlerin, kapitalizmde ise rasyonel sosyal değerlerin

hakim olduğunu belirtmektedir. Rasyonel sosyal değerler sistemi, diğer sosyal değerler sisteminin üzerinde örgütlü bir güç durumunda olup toplumsal değişimi Avrupa'dan daha farklı ya da yavaş yaşayan toplumları anlamak için bir rehber olarak değerlendirilmektedir. Weber ideal tip analizini batı toplumlarının diğer toplumlarla karşılaştırılmasında kullanmıştır (İçli,2003:104-105).

1.2.2.1. Döngüsel Tarihten Çizgisel Tarihe Geçiş

İlerleme fikrinin tarihine ilişkin iki önemli yaklaşımdan söz etmeden konunun iyi anlaşılamayacağı kanaatindeyiz. Tarih anlayışına ilişkin düşüncelerdeki değişme bu bağlamda aydınlatıcı olabilir. Tarih kavramı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'dan gelen ve Greklerde olmayan bir anlam kazanmıştı. Grek düşüncesinde döngüsel bir tarih anlayışı vardı. "İnsani geçmiş, bir edebi tür olarak, tarih yazıcılığı aracılığıyla hakkında bilgi edinilen bir zaman parçasıydı ve bu geçmişin, şimdi ve gelecek ile sürekli ve nedensel bir ilişkisi yoktu. Geçmiş-şimdi-gelecek üçlemesi tamamen fiziksel zaman içinde geçmekteydi. Nasıl ki "kosmoz" olarak doğada belli bir döngüsel düzen vardıysa, insani-toplumsal yaşamda da her ne kadar doğanın "rastlantısal uzantısı" sayılsa da ister geçmişte, ister gelecekte olsun, yine de belli devlet tiplerine göre biçimlenen döngüsel bir düzen vardı. Üç büyük din insani-toplumsal yaşama ilişkin olarak Antik çağın tanımadığı, yeni ve özel bir zaman anlayışı getirmiştir ki, bu zaman anlayışı daha sonra ne ölçüde laikleşmiş olursa olsun, Batı düşüncesinin ürettiği hemen tüm "tarih felsefelerine" sinmiş olarak her dönemde karşımıza çıkacaktır.

Bu yeni ve özel zaman anlayışında, insanın belli bir ödül ve ceza alacağı, başlangıcı ve bitimi olan ve en önemlisi bu başlangıçtan bitime kadar süreklilik ve

gelişime sahip bir zaman anlayışı oluyordu. İnsan başlangıcı ve bitimi olan böyle bir zaman içerisinde tanrı tarafından belli bir erek ile yani tanrısal kutsamaya ve kurtuluşa (inayet) ulaşma amacı ile yaratılmıştı. İnsanın bu amaca ulaşabilmesi için geçmişi kadar geleceğini de gözetmesi, geçmişi ve geleceği bir arada düşünmesi gerekiyordu.

Wartenburg'a göre bu özel ve yeni zaman anlayışı yani belli bir ereğe göre yönelmiş, başlangıcı ve bitimi olan, kendi içinde süreklilik taşıyan ve gelişen zaman anlayışı teolojinin Batı düşüncesine bıraktığı sürekli bir miras olarak "tarihsel zamandan" başka bir şey değildir (Özlem, 1992: 20-21).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ilerleme teorisi toplum bilimden çok tarih felsefesine aittir. Teori her şeyden önce insanlığın geçirdiği yaşam sürecinin bir değerlendirilmesini -dinsel anlamda- tarihin anlamını bulup çıkarma girişimi görünümündedir.

Eski Yunan ve Roma'ya özgü döngüsel hareketler fikrinin temel ögesi, kendi içinde ezeli ve ebedi olan biçimlerin sürekli oluşup çözümleri, yükselen ve alçalan evrelerin sürekli bir ard arda geliştiği içinde tarihin kendini yenilediği görüşüdür. Yunanlılar bu süreci yalnızca insanlık tarihinin iniş çıkışlarında değil, bütün doğada görmüşler ve bunu doğum, büyüme, çöküş ve ölümden oluşan biyolojik bir süreç diye betimlemişlerdir.

Üç büyük dindeki tarihsel zaman anlayışı Yunan ve Roma'daki bu tarih anlayışını yıkmış, insanın yeryüzündeki tarihine belli bir başlangıç ve son öngörmüş ve aradaki dönemi ruhun kurtuluşu için çabalamasının öyküsü olarak resmetmiştir.

Din dışı nedenlerden kaynaklanan ilerleme fikri, "tanrının inayeti" fikrinin bir diğer versiyonu olduğu, çünkü iyiye doğru yönelen her türlü hareket anlayışının bir

iyilik ölçütünü gerekli kıldığını, bunu da mutlak ve değişmez bir temele sadece dinlerin dayandırabileceği öne sürülmektedir. Ayrıca din dışı nedenlerden kaynaklanan modern ilerleme fikri insanı yönü belirsiz bir yolculuğa sevk etmektedir, bunun sonunda da maddi yeniliklerin kaba ve tehlikeli biçimlerini bir iyileşme, ilerleme olarak tanımladığımız bir noktaya gelinmiştir.

On dokuzuncu yüzyılda ilerlemeyi savunanların amaçlarının çoğuna varılmış, fakat bunlardan umulan tatmin sağlanamamıştır. Bu durum insanın akli çabaları ile var olan herhangi bir toplum biçiminin sonul derecede tatmin edici olup olmayacağı konusunda kuşkulara yol açmıştır.

1.2.3. Gelişme

Gelişme kavramı da evrim ve ilerleme gibi birbirine karıştırılan kavramlardandır. Bazen birbirinin yerine kullanılıyor, bazen farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılıyor. Gündelik kullanışında gelişme "herhangi bir şeyin ayrıntılarının tedrici açılması, ortaya konması; daha tam uygulanabilmesi; tohumda var olan şeyin büyümesi anlamında kullanılıyor (Bottomore, 1977: 315). Fakat toplumsal gelişme kavramını bu anlamda kullanmamız mümkün değildir. Çünkü herhangi bir toplumsal olguyu en baştaki durumuyla birlikte düşünebilmemizin ya da bir olgunun belirli bir andaki durumunun gelişme mi yoksa gerileme mi sayılması gerektiğini kestirebilmemiz güçtür.

Toplumsal hayatta gelişme teriminin doğrulukla kullanılabilmesi için iki alan vardır, birincisi bilginin artması ve büyümesi, ikincisi de teknoloji ve ekonomik etkinliğin artışıyla doğal çevre üzerinde insanın kontrolünün artması. İnsan toplumunun gelişmesiyle en çok bu iki süreç kastedilmektedir. Toplumsal değişme konusunda

yapılan tartışmalar, batı Avrupa da sanayi devrimi ve kapitalizmin gelişmesi ile daha sistemli hale dönüşmüştür. Bu toplumlarda gelişmenin ve itici gücünün ne olduğu tartışılırken, gelişme konusu dolaylı olarak ele alınmaktaydı. Farklı toplumların karşılaştırılarak Batının kendini ve ötekini tanımlaması ilk olarak sanat ve edebiyat alanında başlamış daha sonraları siyasal, ekonomik ve kültürel olarak Batıyı ve Batılı özneyi bir evrensel norm ve merkez olarak kurma biçimine dönüşmüştür. Gelişme kavramı etrafındaki tartışmalar daha çok ikinci dünya savaşını izleyen yıllara rastlamaktadır. Bu kavramın tartışılmasında öncülüğü daha çok iktisatçılar yapmıştır. Daha sonraları gelişme sosyolojisi, gelişme siyaseti gibi alt disiplinler oluşmuştur (Erbaş,1992: 12-13).

Son yıllarda genellikle iki farklı toplum tipini ayırt etmek için kullanılmaktadır. Zenginleşmiş sanayi toplumları ile daha çok kırsal, tarımsal ve yoksul olan ülkeleri, bu bağlamda sanayileşmeyi ve modernleşmeyi belirtmek için kullanılır olmuştur.

Gelişme kavramını daha çok iktisatçılar ekonomik büyümeyi anlatmak için kullanıyorlar fakat gelişme kavramının ekonomik anlamından daha çok bir muhtevaya sahip olduğu bugün genel kabul görmektedir. İktisatçılar gelişmenin sosyo kültürel bir yönü olduğunu kabul ederek ve iktisadi olmayan faktörleri de içeren "büyüme" kavramına vardılar ve iktisadi büyümenin toplumun sosyal karakteri ile olan ilişkisini tahlil etmek zorunda kaldılar. Burada toplumsal gelişme kavramı, gözlemi ve ölçülmesi mümkün "ekonomik büyüme" ögesini içermektedir. Ayrıca toplumsal gelişme, orta sınıflaşma ve toplumsal bütünleşme gibi öğeleri de kapsar (Tezcan,1984:7). Nitekim günümüzde ilerlemiş toplumların temel kriteri üretim ve tüketimlerini gösteren istatistiki verilerdir. Kişi başına tüketilen mal ve hizmet miktarı buna örnek olarak verilebilir.

Bilimin ve teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak tek ve kapsamlı bir biçimde değiştirme anlamındaki gelişme kavramı Max Weber'in yöntemine çok şey borçludur. Weber'in yönteminde belirli değişim süreçleri ve belirli toplum tiplerinin oluşumuna önem verilmiş, geniş kapsamlı gelişme yasaları açısından değil de, belirli tarihsel koşullar ve insan eylemi hakkında genel kavramlar açısından değerlendirme ve açıklamalarda bulunulmuştur (Bottomore,1977: 318).

Sonuç olarak gelişme kavramının Batı merkezli ve özel bir dönünüm ürünü olarak ortaya çıktığı ve taraflı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1.2.4. Modernleşme

Batı Avrupa'daki sosyal ve teknolojik gelişmenin toplumsal etkileri modernleşme, sanayileşme ve ilerleme kavramları ile açıklanmaktadır. İnsanlık tarihinin değer ve sistem arayışı sürecinde lineer bir çizgi doğrultusunda ilerlediğini kabul eden ilerlemeci anlayış, geleneksel yapılanmaları bertaraf edip kendine özgü yeni yapılanmalar oluşturmaktadır. Söz konusu geleneksel yapılanmaların yerine inşa edilen yeni yapılanmaların genel ismi olan modernleşme, kendine has yeni bilinç yapıları ve kavramları da oluşturmaktadır.

Modernleşme kavramı batılı sosyal bilimciler tarafından tüm gelişmekte olan toplumların batılılaşma sürecinde benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle anlamlandırılmaktadır. Aslında her ne kadar belli bir durum tanımlı gerektiren bir çağrışım yapsa da her şeyden önce modernleşme belli bir değişmeyi ifade eder. Kelimeyi etimolojik açıdan irdelediğimizde de bize bu konuda nereden nereye doğru bir değişmenin olduğu konusunda bir fikir verebilir. Yaşadığımız zamana ait ya da uygun

demek olan "modern" kelimesi eski Latince'deki "modernus" kelimesinden alınmıştır. Modernus Modo'dan türetilmiş olup hemen-şimdi anlamındadır (Kongar: 1979, 248). Aynı zamanda kavramın tarihi bir sürece işaret ettiği modern diye tanımlanan, kabul edilen toplumların sosyo-kültürel değişimlerinin doğal bir sonucu olduğu ve bu anlamlarıyla da Modernlik tarihsel olanın karşıtı olarak değerlendirilmesinin doğal sonucun da var olanı tanımlama çabasını güden bir bilinç durumudur (Demirhan, 1992:11). Çoğunlukla batılı olmayan toplumların içinde bulunduğu değişim sürecini ifade etmekte kullanılan modernleşme gelenekselden farklı olmanın ötesinde ondan üstün olduğu da kabul edilmektedir.

Türkçe'de daha çok çağdaşlaşma kavramıyla ifade edilen modernleşme, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda başta ABD olmak üzere sanayileşmiş (Çağdaşlaşmış) Batı toplumlarının sahip olduğu toplumsal formlara sahip olmak amacıyla geri kalmış (sanayileşememiş veya üçüncü dünya ülkeleri) geleneksel toplumlara sunulan bir toplum modeli olarak da tanımlanabilir. Batı toplumlarının geçmiş-şimdiki-gelecek zaman boyutlarındaki evriminin genel yasalarını bulmaya yönelik batının ethnocentric tarih felsefesi modernleşme kavramını batılı olmayan toplumlar için zorunlu bir değişim süreci olarak geliştirmişlerdir. (Böyle olduğunu kabul etmişlerdir) Nitekim Eisesntadt modernleşmeyi "tarihsel olarak" Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan "değişme süreci" olarak tanımlar. Lerner de aynı şekilde "modernleşmek batılılaşmaktır" der. (Hançerlioğlu, 1986:69). Türk toplum bilimcisi Özer Ozankaya da batılı meslektaşlarıyla aynı görüştedir. O, modernleşmeyi "geri kalmış toplumların ekonomi, bilim, ekin (kültür), toplumsal düzenleniş alanlarında günümüz bilim ve uygulayımının olanak verdiği en gelişkin aşamaya gelme çaba ve

özlemlerini anlatan geniş kapsamlı toplumsal akım" olarak tanımlar (Ozankaya.1990: 96).

Kavramın ilk kullanıldığı zamanlarda şimdiki gibi aslında olumlu bir anlamı yoktu. Hatta çoğu zaman bayağı ve basmakalıp gibi aşağılayıcı bir anlamda kullanılırdı. Ünlü İngiliz edebiyatçısı W. Shakespeare deyimi hep bu anlamda kullandı. Yine İngiliz yazarları Fransız devriminin öncülerine Modernizers (çağdaştırmacılar) olarak gönderme yaptıklarında olumsuz anlamda kullanıyorlardı (Black,1986:6). Fakat aydınlanma felsefesinin hakim olmasıyla beraber kavram önemli bir toplumsal değişmeyi ifade etmek için kullanılmaya başlandı. Aydınlanma felsefesiyle oluşan bir toplumsal değişim olması açısından da aydınlanmaya göre de doğal olarak olumlu bir anlam yüklenildi. Her ne kadar modern kavramının içeriği belli zamanlarda değişse de, eski olandan yeni olana geçildiğini, yeni olanın hakim olduğuna işaret eder. Aslında modernleşme geleneksel olandan farklı olmanın ötesinde gelenekselden üstün olduğu anlayışı onun doğasında mündemiçtir. Bu yönüyle, yani geleneksel olandan daha iyi ve üstün olduğunun kabul edilmesiyle, modernleşme son yüzyılların bilgi patlamasının sonucunda bir yenileşme sürecinin aldığı dinamik biçimi dile getirir. Onun bu özel anlamı hem devingen niteliğinden hem de insan sorunları üzerindeki etkisinin evrensel oluşumundan kaynaklanır. Başlangıçta bu kavram, "toplum nitelikçe değiştirilebilir ve değiştirilmelidir değişiklik her zaman güzeldir" yolundaki gayet pragmatik bir anlayıştan böyle bir amaçtan doğmuştur (Black,1986: 6). İşte modernleşmenin bu deterministlik niteliği onun ilk çıktığı Batı Avrupa toplumlarının dışındaki bütün toplumlara kadar uzanmasını ve aynı zamanda modernleşmenin zorunlu bir dönüşüme yol açmasına neden olur. Bu değişim artık Doğu ve Batıyı aşır gezegen ölçeğinde etkisini göstermeye

başladı. Öyle etkileyici bir dönüşüm görüldü ki, artık etkilenen sadece bireysel, toplumsal, ekonomik ve sosyal sınırların ötesinde aynı zamanda fiziksel sınırları da zorlamaktadır. Bu bağlamda modernleşmeye yeni bir tanım gerekliyse o, bilimsel evrime eşlik eden, insanın çevresini denetlemesine imkan sağlayan, tarih boyunca gelişmiş kurumların insanın bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması süreci olarak tanımlanabilir. Bu uyarlanma sürecinin kökenleri ve ilk etkileri Batı Avrupa toplumlarında görülür. Ancak 19. ve 20. yüzyıllarda bu değişiklikler bütün öbür toplumlara kadar uzanır (Black,1986: 27). Modernleşme, Batı uygarlığını temsil eden bir kavramdır. Modernleşme kuramının temel varsayımına göre dünyadaki çeşitliliğin prototipik Batı modelinde odaklaşacağı ve dolayısıyla Batı modelinden farklı olan her modelin zamanla bu modele benzeyecek şekilde değişeceği savunulmaktadır. Modernleşme varsayımında Batı prototipinden farklı olanlar “yetersiz” kabul edilmekte ve dolayısıyla gelişmeyle birlikte bunların değişeceği öngörülmektedir (Kağıtçıbaşı,1998:107).

Kısaca, yukarıda da belirttiğimiz gibi modernleşmenin geleneksel olandan farklılığının ötesinde aynı zamanda ondan üstün olduğu düşüncesi, modernleşmenin yeniliklere açık ve sürekli değişime hazır oluşu, bireylerin kabiliyetlerini istedikleri gibi rahatlıkla kullanıp geliştirebilecekleri düşüncesi temeline dayanan rasyonel bir argümana dayanmaktadır. Dünyayı anlama ve anlamlandırma paradigmasının değişmesi metafizik'i referansları bertaraf etmiştir. İnsan, akli aracılığıyla akılcı bir düzen kurma kapasitesine sahip olduğunu fark etmiştir. Bu kudretli haliyle insan, doğada olan fakat kolayca elde edilemeyen nesnelere, yaratıcılık özelliğinin ona sağladığı imkanlarla elde edecek daha büyük başarılarla ulaşmak için var gücüyle çalışacaktır.

Toplumsal ilişki ve kurumların modernleşmesi süreci düşünsel yapılarda da etkisini göstermiştir. 19. yüzyılda yeni bilme biçim ve araçları (epistem) belirginleşmiştir. Yeni bilme biçimi insanın aydınlanması, yaşadığı çevreyi, ilişkilerini kendi geliştirdiği düşünsel kategoriler ile anlaması bunun için de aklı kullanmasıdır. Aklını kullanan insan özgürleşmekte, batıl inançlardan kurtulmaktadır. Düşünsel yapıdaki bu değişim Rönesans ile başlamıştır. Touraine, toplumun merkezdeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak dinsel inançlara ancak özel yaşam dahilinde yer bıraktığını belirtmektedir (Touraine; 1994:24). Bilim ve bilgi artık disipline edilen toplumun içinde yer almaktadır. "Bilginin içeriği artık kapitalist toplumun sürekliliğini garanti altına alan ve gelişmesini sağlayan amaçsal-rasyonel eylem biçimlerini akılcılık ve bilimsel olarak tanımlarken bunun dışında kalan bireysel karar alma ve davranış biçimleri akıl dışı kabul edilecektir" (Habermas; 1992:115). Bir Aydınlanma projesi olarak tanımlanan modernizm projesinde nesnel ve evrensel bilim düşüncesi, buna bağlı olarak evrensel ahlak ve hukukun olabilirliği temel parametrelerdir (Şaylan, 1996: 18). Modernleşme bünyesinde "tek bir süreç, tek bir istikamet ve zorunlu bir son" bileşimini içermektedir (Therborn, 1996: 61).

Nihayet bir bilgi sisteminin dönüşümü sonucu oluşan modernleşme, evrensel bir sistem olma iddiasını gün geçtikçe şiddetle yaygınlaştırmaktadır. Söyleminde barındırdığı "evrensel refah" vaadi tüm toplumları önü alınamaz bir şekilde modernleşmeye kışkırtmaktadır. Bu doğrultuda her şeyden evvel bireylerin davranış ve düşünüş biçimleri değişmekte, geleneksel toplumlar modernleşme sürecinde attıkları her adım için ne kadar büyük başarılar elde ettiklerine inanmaktadırlar.

Başta Batı toplumlarında “özgürleştirici” vurgusuyla ortaya çıkan modernlik farklı bir yönde ilerlemeye başlamıştır. Modernlik giderek bir denetim, bütünleşme ve baskı aracı haline gelmiştir ve modern olanlar kendilerinden farklı olanları tanımlarken öteki, geri, ilkel, modern olmayan gibi tanımlamalara gitmişlerdir.

Modernleşmeyi tanımlayan özelliklerden birisi bireyin birincil ilişkilerinin yerini anonim ilişkilerin almasıdır. İlişkilerdeki değişikliğin yanı sıra insanın üretken faaliyetini arttıracak araçların üretimine yönelme 19. yüzyılda meta üretiminde büyük bir artışa yol açmıştır. Bu dönem endüstriyel ve bilimsel anlamlarda büyük ilerlemelerin olduğu dönemlerdir. Ekonomik ve toplumsal yaşamın değişmesi, yaşamın akılcı bir biçimde örgütlenmesi modernleşmenin özellikleri arasındadır. İnsan sürekli olarak kendini ve çevresini etkileyerek değiştirmektedir. İnsan modernlik sürecinin hem bir ürünü hem de modernliğin yaratıcısıdır.

Modernleşme kavramının teknoloji ve sanayileşme gibi olgular çerçevesinde ele alınması genel kabul görmekte, ayrıca kırdan kente doğru bir geçiş süreci ile artan ticaret olgusu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, modernleşmenin salt teknolojiyi ihtiva etmediği de kabul edilmektedir. İlk sanayi devrimi sonrasında bu sürece giren ülkeler içinse modernleşme, gelişmiş ülkelerin özelliklerinin ithali anlamına gelmektedir. Az veya çok her sistem değişmek durumundadır. Ancak bu sürece sonra giren ülkelerde modernleşme “değişmenin değişmesi” yani hızlanması olup, sosyal ve kültürel yapının bütününe etkileyen, teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri ifade etmektedir.

Modernlik, farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın, sözleşmeye dayalı ilişkilerin, bilimsel bilginin ve teknolojinin hakim olduğu bir yaşam şeklidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm,

kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus-devlet'tir. Modernlik, geleneğin normalleştirici fonksiyonlarına karşı başkaldırıdır.

1.3. SOSYAL DEĞİŞMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Sosyal gerçeğe etki eden faktörler aynı zamanda sosyal değişmeye de etki eden faktörlerdir. Sosyal değişmeyi açıklayan tüm kuramlar, değişmeyi tek faktöre bağlı olarak açıklamadaki yetersizliği gidermek için çok değişkenli açıklama yoluna başvurmuşlardır. Klasik sosyoloji sistemlerinde değişmeye etki eden faktörler dört başlık altında toplanmıştır. Bu bağlamda değişmeye etki eden önemli bulduğumuz faktörler aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Fiziki Nedenler

Bir toplumun toplumsal oluşumu, tarihi kaderi ve karakteri ile coğrafi çevresi arasında bir ilişkinin olduğu eskiden beri söylenir. Coğrafi çevrenin toplum üzerine etkisinden bahseden sosyal bilimcilerin sayısı oldukça fazladır.

Coğrafi çevre, insan eylemlerinden bağımsız olarak var olan, insanlar tarafından meydana getirilmeyen ve insanların müdahaleleri olmadan kendi kendine değişen evren olaylarının hepsine birden denir. İklim, ısı, toprak, dağlar, dereler, doğal su dağılımı, doğal olarak yetişen bitkiler ve hayvanlar, mevsimlerle ilgili doğal oluşumlar coğrafyanın konusu olurlar (Kösemeihal, 1989: 48).

Coğrafya koşulları bir dereceye kadar toplumsal oluşumlar ve toplumsal örgütler üzerinde belirleyici olabilirler. Lakin coğrafi etmenlerin belirleyici rolleri araştırılırken daima dolaylı olup olmadığına dikkat etmek gerekir. Coğrafi etmenlerin çeşitli

toplumsal olaylara olan etkileri aynı kesinlikte değildir. Bazı toplumsal olaylarla coğrafi etmenler arasında çok yakın ve kesin bir ilişki varken bazılarında uzak bir ilişki vardır.

Jean Burnches bu noktada şunları söyler: Yiyecek, içecek, barınak, giyim, kuşam gibi en ilkel ihtiyaçları doyuran insan eylemleri ve bunları karşılayan toplumsal olaylarla coğrafi etmenler arasındaki ilişki daha kesindir, dedikten sonra coğrafi etmenlerle doğrudan doğruya ilişkide olan toplumsal olayları anlatır. Burnches'a göre "*Fizik dünyaya bağlı olgular arasında bazen nedensellik ilişkisi vardır. İnsan coğrafyası olguları (coğrafi koşullarla toplumsal olaylar) arasında ise sadece bir bağlantı ilişkisi vardır*" (Bilgiseven, 1989: 49).

Coğrafya olayları ile sosyal olaylar arasında kesin ve genel bir takım ilişkiler kurmak mümkün görünmüyor. Toplumlar ne derece karmaşık olursa sosyal olaylarla coğrafi çevre arasındaki ilişki o oranda kesinlikten uzaklaşıyor. Toplumlar karmaşıklaştıkça coğrafi etmenin etkisini gittikçe kaybettiğini, yerini daha başka etmenlere bıraktığını görüyoruz. Coğrafi faktörlerin etkisi olumlu değil, olumsuzdur. Onlar çok az olaya engel olabilirler, fakat olacağı tayin edemezler (Sorokin, 1994: 108). Coğrafi etmenler ile çeşitli toplumsal olaylar arasındaki ilişkiyi araştıran başlıca kuramlar şunlardır.

Coğrafi şartlarla ekonomi arasındaki ilişki, coğrafi şartlarla sağlık, coğrafi şartlarla iklimde güç ve insan verimi, iklimle zihin verimi, coğrafi şartlarla politik örgütlenme, iklim ile deha ve uygarlık arasındaki ilişki. Coğrafi şartlar ile sosyal olaylar arasındaki ilişkiye dair bu genel bilgiden sonra coğrafi şartlar ile sosyal değişme arasındaki ilişkiye dair bir şeyler söyleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu ilişki determinist bir ilişki biçimi değildir. Dolaylı bir ilişki biçimidir. Sosyal değişmeye etkisi

bakımından da olaya böyle bakmak gerekir. İklim, doğal kaynaklar, doğal afetler sel baskınları, depremler, kuraklık sosyal değişimde önemli roller oynayan unsurlardır.

Coğrafi etmenlerle nüfus, göç, aile biçimleri, giyim, kuşam, barınak gibi sosyal olaylar arasındaki etki diğerlerine oranla daha belirleyicidir. Bu tür sosyal olguların değişiminde coğrafi etmenlerin daha etkin rol oynadığı söylenebilir.

1.3.2. Kültürel Nedenler

Kültür kavramı Latince *colere* fiilinden türetilmiştir. *Colere*, işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek anlamlarını birlikte içeren çok zengin bir anlam içeriğine sahiptir.

Bu fiilden türetilen *cultura* kavramı, ilk kez tarımsal etkinlikleri nitelendirmek için kullanılmıştır. Romalılar *cultura* kavramını, doğada kendiliğinden yetişen bitkileri insan emeği ve eliyle tarlada ekilerek yetiştirilen bitkilerden ayırt etmek için kullanmışlardır. (Özlem, 1993:109).

Kültür kavramının tarıma ilişkin bu kök anlamı kavramın diğer bütün kullanımlarına sinmiştir. Kavramın insanla ilişkilendirilmesi Yine Romalı bir filozof olan Cicero tarafından yapılmıştır. Cicero'nun bu konuda kullandığı kavram *Cultura animi*'dir. Kavram insan nefsinin terbiye edilmesi anlamında kullanılmıştır. 1.yüzyıldan 18. yüzyıla kadar tekil anlamda kullanılan kavram 18. yüzyılın sonuna doğru çoğul anlamda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni anlamıyla "kültür" bir insan topluluğunun, bir halkın, bir ulus ya da uluslar topluluğunun duyuş, düşünüş ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, felsefi, bilimsel ve teknik tüm üretim ve varlıkları olarak tanımlanmaktadır. Bu yeni biçimiyle kavram sosyolojik bir anlam

kazanmış oluyordu (Özlem, 1993:111). J.C. Herder, kültürü toplumların "doğal durum"dan çıkıp, kendileri için yararlı ve kendilerine göre iyi ve doğru bildikleri amaçlara ulaşma ve bunları gerçekleştirme yolunda gösterdikleri tüm etkinliklerin ve yaratımların evrensel adı olarak kullanmıştır. Kültür, Herder'in bir üst kavram olarak kullandığı "insanlık"ın çeşitli tarihsel dönemler veya çeşitli toplumlarda özelleşen duyuş, düşünüş, sezış tarzlarının din, dil, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim ve felsefe formları içinde kendini dışa vurmasıdır. Dil, din, teknik, sanat, ekonomi, mitos, bilim ve felsefe kültürün öğeleri ve dışlaşma formlarıdır. Bu görünümüyle kültür, tarihseldir ve doğayı kendi yarar, niyet ve amaçlarına göre değıştirebilen tek varlık olan insanın ürünüdür ve insana aittir. (Özlem, 1993: 112). Nermi Uygur'a göre de kültür "insanın ortaya koyduğu, içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir. Kültür insanın nasıl düşündüğu, duyduğu, yaptığı, istediği, insanın kendisine nasıl baktığı, özünü nasıl gördüğu, değerlerini, ülkülerini, isteklerini nasıl düzenlediği, bütün bunlar hep kültürün öğeleridir. Teknik, ekonomi, hukuk, estetik, bilim, devlet, yönetim, insanın meydana getirdiği her şey kültüre girer. Örgütler, dernekler, kurumlar, okullar kültürden sayılır. İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşimler, her türlü yapıp etmelere, alışkanlıklarına, bütün "manevi," "maddi" ürünlere kültür denir. İnsan bir kültür yaratır kendine; bu kendi yarattığı kültür de insanı geliştirir. (Uygur, 1984: 17-18)

Sorokin'e göre "Kültür, sosyo-kültürel alandaki açık seçik eylemlerin ve araçların ortaya koyduğu ve nesnelleştirdiği anlamlar, değerler ve kurallar bunların etkileşim ve ilişkileri, bütünleşmiş ve bütünleşmemiş gruplardır (Güvenç, 1984: 101).

Taylor'a göre "kültür, ya da uygarlık bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek, beceri ve

alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür (Güvenç,1984: 101). Kültürün tanımından ve sosyal bilimlerin tarihi gelişimi ve değişimine yönelik kısa ve genel bilgiler verdikten sonra kültürel değişmeye ilişkin konulara geçebiliriz. Kültür üzerine ilk düşüncelerin mitolojilerden ve dinlerden geldiğini biliyoruz. Mitolojilerde ve o an için geçerli dini ve ahlaki bakış açıları altında normatif bir değerlendirmenin konusu yapılır, bu normatif ilgi ve değerlendirme bugün içinde geçerlidir. Mitolojilerde ve dinlerde bir altın çağdan ideal dönemden başlar. Kültürün evrimi, bu değişme ve evrilme anlayışı modern bilme biçimlerini de etkilemiştir. Antik felsefede her şeyin değişmez yasalara göre aynı şekilde oluşup devindiği temel tezinden hareketle döngüsel bir kültür felsefesi gelişmiştir. İbn-i Haldun, Vico, Sepengler, Tonby ve Srokin de de genel çizgileriyle bu döngüsel değişme anlayışını görmek mümkündür. Bunların çoğunda kültürler doğar, büyür, gelişir ve ölürler. Bu aşamalar kültürlerin zorunlu olarak geçirdikleri aşamalardır. Kültürler farklı olabilirler hatta onları belirli gruplar altında toplamak da mümkündür. Fakat her biri kendi içlerinde yukarıdaki aşamaları yaşarlar ve son bulurlar.

Geriye bakışlı (retrospektif), döngüsel kültür kuramlarının yanında bir de çizgisel-ilerlemeci kültür kuramları vardır. İlk kez A. Agustinus'la Hıristiyan teolojinin resmi anlayışı olarak gelişen bu anlayış, tüm insanlığın gelecekte erişilecek olan en yüksek kültür idealine doğru sürekli bir ilerleme ve yükseliş içinde geliştiğini ileri sürer. Hıristiyanlıktan kaynaklanan bu anlayış 18. yy. aydınlanma felsefesinde ve 19. yy.da ortaya çıkan sistemci tarih / kültür felsefelerinde belirleyici olmuştur. Comte, Hegel ve Marx bu gruptan sayılırlar. Kültürün değişimine ilişkin açıklamalar bir temel teoriden yola çıkarak yapılırlar. Bir olay veya olgu hakkında bir teori geliştirebilmemiz için bir takım ön kabullerimizin olması gerekir. Bu kabuller çoğunlukla bilim adamının dünya

görüşü ve değer yargılarından kaynaklanır. Varlığa, eşyaya nasıl baktığımızı yani ontolojik ve epistemolojik kabullerimize bağlıdır bu teori.

Sosyoloji tarihinde hatta bütün sosyal bilimlerde ontolojik ve epistemolojik kabullere dayanan teoriler genel hatları ile iki gruba ayrılabilirler. Aristo ve Eflatun'a kadar geri götürülebilecek bu meta-teoriler, idealizm/materyalizm ya da pozitivist / yorumlamacı teorilerdir. Bu meta-teorilerin sosyolojideki yansımaları, sosyolojiyi doğa bilimleri modeline göre kurmak isteyen pozitivist yaklaşımlarla bunların karşısında sosyolojinin ve tüm sosyal bilimlerin doğa bilimleri örneğine göre kurulamayacağını iddia eden yorumsamacı ve sembolik-etkileşimci yaklaşımlardır. Burada bu teorilerin kültürel değişmeye ilişkin görüşlerini sıralamak ne tezimizin amacıdır ne de bu tezin konusudur. Bunlara değgin bilgiler genel hatları ile verilmiştir.

Kültür tanımlarındaki ve kültür kuramlarındaki farklılıkların temelinde insanın neyi nasıl bilebileceği hususundaki kadim tartışma yatmaktadır. Bu tartışmaların kültür alanındaki yansımaları doğalcı kültür anlayışı ile insancı kültür anlayışıdır ve bunun sosyal bilimlerdeki karşılığı dıştan ve içten bakış olarak kabul görmüştür.

Aristo'ya kadar geri götürülebilecek bilgi temellendirmesinde doğa kendi başına bir düzen ve işleyişe sahipti, bu düzen ve işleyiş insan aklına uygundu. Yani doğa düzeni ve akıl düzeni çakiştılar. Aristo'ya kadar giden ontolojik tabanlı bilgi kuramı naif bir realizm naif bir rasyonalizmle bütünleşmiş haldeydi. Doğa hakkında bilgilerimiz matematik formüllerle ifade edilmeye ve doğa yasaları altında açıklanmaya başlamıştı. Descartes için "*doğanın doğru dili matematikti*" ve doğayı nedenleriyle bilmek istiyorsak doğal olgulardaki düzeni matematiksel yoldan ifade edebilmeliydik. Vico, yeni çağ bilimine ve felsefesine yayılan bu kartezyen doğruluk ölçütüne karşı yeni bir

doğruluk ölçütü getirmiştir. Descartes'le birlikte tüm yeniçağ felsefesine yayılan doğal ve sosyal bilimlerin temellendirilişini derinden etkileyen bu kartezyen doğruluk ölçütüne karşı çıkmıştır. Ona göre insan doğaya doğrudan ve aracısız yönelememektedir. O doğaya kendi aklının imkanlarıyla yönelmekte ve doğayı bu imkanlar altında kendi aklına göre tanıyıp bilmektedir. Doğa bize kendi aklımızın penceresinden görüldüğü şekliyle açıktır. Doğayı biz görelî bir bilme tarzı altında tanıyoruz. Ama bu görelî bilme tarzı altında elde edilen bilginin doğanın kendindeki düzen ve işleyişi bize aynen verdiğini ileri sürebilecek durumda değiliz, buna göre biz doğayı "*kendindeki nedenleriyle*" değil, soyut düşüncemiz altında bize görünen nedenleriyle tanıyoruz. Vico'ya göre doğayı "*kendindeki nedenleriyle*" bilme yolu bize kapalıdır. Biz doğayı ancak kendi akli imkanlarımızla bir fenomenler dünyası olarak tanıyabiliriz.

Vico'ya göre tarih ve kültür alanı ihmal edile gelmiştir. Oysa tarih ve kültürü "*kendindeki nedenleriyle*" bilebiliriz, çünkü tarih ve kültürü yapan bizleriz. Çünkü bu nedenler insan olarak bizim ihtiyaçlarımızdan bizim ekonomik, hukuksal, estetik, dilsel, bilimsel, felsefi, politik düşünüş düzenleme ve kurumlaştırmalarımızda oluşur. Doğa bizim nedeni olduğumuz şey değildir, ama tarih ve kültürün nedeni biziz (Özlem, 1986: 177). 16.yüzyıl'dan 18.yüzyıl'ın son çeyreğine kadar yani Fransız devriminin çalkantılarına kadar tarihsel, kültürel, sosyal bilimlerin doğa bilimleri anlayışının baskısıyla bilim olarak kabul edilmemesine bir çıkış yolu aranmaya başlanmış ve sosyal, kültürel bilimler doğa bilimleri örneğine göre temellendirilmeye çalışılmıştır. Tarih ve kültür alanlarının da doğa bilimi örneğinde olduğu gibi bir bilimin konusu yapma özellikle Comte'un çabalarına çok şey borçludur.

Sosyo-kültürel yapıları anlamaya yönelik çabaların tümünde geleceği görme gibi bir saik'in etkili olduğu görülebilir. Sosyal bilimlerin tümünde böyle bir amaç gizlidir. Sosyo-kültürel yapıda geleceğe yönelik tahminlerde bulunabilmeliyiz. Bu niyet ve amaç, sosyal bilim çalışmalarını derinden etkilemiş ve yönlendirmiştir. Bu amaç peşinde koşan sosyal bilimcilerin ayrılıklarının temel sebebi insanın doğasına ilişkin tanımlarda ve insanın neyi nasıl bilebileceği konusundaki tartışmalarıdır. Bu tartışma ve ayrılık antikiteye Aristo ve Eflatuna kadar geri götürülebilir.

İki yaklaşımın sosyal bilimlere yansımaları Pozitivist ve yorumsamacı yaklaşımlar olarak genellenebilir. Pozitivist teoriler toplumu doğa bilimi modeline göre yapılandıran teorilerdir. Bunların ortak özellikleri şöyle sıralanabilir.

a-Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında hiç bir fark yoktur. Sosyal bilimlerin amacı doğa bilimlerinin yasaları gibi yasalar formüle edebilmektedir.

b-Yasalar sosyal olayları ve fenomenleri açıklama aracıdır ve zorunludur.

c-Sosyal gerçeklik gözlemlerle ve ölçülebilen şeylerle ilgili kavramlarla bilinebilir.

d-Sosyal bilimler değer yargılarından bağımsızdır, bu nedenle olması gerekeni değil olanı açıklamaya çalışmalıdır.

Yorumsamacı ya da sembolik etkileşimciler olarak adlandırılan ikinci grup sosyal teorilerin ortak özellikleri şu genel başlıklar altında toplanabilir:

a-Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında önemli farklar vardır. Sosyal bilimler de doğa bilimlerindeki gibi yasalardan ve zorunluluktan söz edilemez.

b-Sosyal bilimlerin yolu açıklama değil anlamadır. Sosyal gerçeklik nicel kavramlarla değil yorumlama ve anlamaya dayalı nitel kavramlarla bilinebilir.

c-Sosyal bilimler doğal bilimlerin de olduğu gibi objektifliği kabul etmez, değer yargılarından bağımsız değildir.

d-Sosyal bilimler tarihseldir, sosyal olaylarda tekrardan söz etmek güçtür.

Vico'nun 18. yy. başında ulaştığı ayırım, daha sonra yankısını bulmuş özellikle 19. yy. Alman felsefesini ve sosyal-kültürel bilimlerin temellendirilişini derinden etkilemiştir. İnsandan yola çıkan yeni bir sosyal-kültürel bilim anlayışının doğalcı kültür ve sosyal bilim anlayışının baskısından kurtulması sonucu toplumun sosyo-kültürel bir yapı olarak temellendirme ve bilme çabaları hız kazanmıştır.

Aristo ve Eflatun'a kadar geri götürülebileceğini söylediğimiz, genel iki farklı yaklaşım bugün kabaca pozitivist yaklaşımlar ve yorumsamacı yaklaşımlar olarak varlığını sürdürmektedir.

1.3.3. Teknolojik Nedenler

Teknoloji, sosyo-kültürel yapının önemli unsurlarından biridir. İnsanın çevresini denetleme, biçimlendirme ve değiştirme çabalarının bütünüdür. Teknik temel olarak alet yapımı ve alet kullanarak sonuç alma yöntemleri anlamına gelir. Alet yapma yeteneği, insan türünü diğer canlılardan ayıran temel niteliklerdendir. Bu niteliği nedeniyle insan, teknoloji üreten bir varlıktır. Teknolojinin tarihi insanlığın tüm evrimini içerir.

İnsan türü, doğaya ya da içinde bulunduğu çevreye uyum sağlayan olarak değil, tersine uyumsuz olan olarak açıklanır. Çevreye uymaz, çevreyi kendine uydurur. Bunu da alet kullanarak yapar. Alet kullanan insan ve insan topluluğu dünyaya yabancısıdır. Çünkü hayvandan farklı olarak çevreye boyun eğecek yerde karşı koyar, kendi arzularını

durduran, kendine karşı koyan, fiillerini emirler ve yasaklar halinde ikiye ayıran varlığı, sosyolojik deyişle sosyal şuur olan bir varlıktır (Ülken,1971: 92). İnsanla tabiat arasına bir üçüncü unsurun teknolojinin girişi ve bunun değışen ve daha mühimi gelişip biriken bir faktör oluşu, insanın tabiatı işleme faaliyetini nesilden nesil'e aynı şekilde tekerrür eden bir olay olmaktan çıkarmasıdır (Boran,1945:6). Gerçi insan dışı canlılar da alet kullanırlar kimi zaman ama bu kullanım bir rastlantıdan öteye gitmez ve sınırlıdır. En önemlisi bunu aktaramaz. Oysa "ilmi, teknik... tesadüfi tecrübeler münhasır değildir." (Mahc, 1945: 83). Bilakis metodik bir plan takip ederek kendine has meselelerin halli ile uğraşır. Böylece nazari düşünce ile ameli düşünce, ilmi tecrübe ile teknik tecrübe daima temas halinde bulunmaktadır, biri diğlerinin gelişmesine yardım etmektedir (Ülken, 1971:72-73). Teknoloji, bir toplum tarafından kullanılan alet ve makinaları hem de bunların kullanılması sonucu ortaya çıkan ilişkileri kapsayan soyut bir kavram olarak tanımlanabilir (Dickson, 1992:36). A. İnam'a göre teknoloji, salt üretilmiş makineler, araç, gereç, bir üretim süreci ve onun bilgisi değildir, teknoloji bir anlama çabası anlam verme çabasıdır. Anlam veremediğimiz bir nesneyi üretemeyiz. Toplumsal bir çaba, teknoloji paylaşmayı, anlaşmayı, haberleşmeyi gerektiriyor. "İnsanoğlu kendi yaşamına sahip olabilmek için teknolojiyi geliştirmiş, sonra ipin ucunu kaçırmıştır. Doğayı denetlemeye kalktı, denetimi elinden kaçırdı. Yarattığı ürünlerle doğayı kirletti, toplumsal düzeni sarstı; geleceğı tehlikeye girdi (İnam, 1993: 60-61).

Bu konuya II. bölümde daha geniş olarak bakacağız, şimdi gelelim sosyo-kültürel bir unsur olan hatta toplumsal bir kurum olarak kabul edilen teknolojinin sosyal değışmeyle olan ilişkisine. Her türlü tekniğın geliştirilmesiyle sosyal yapının değışmesi arasında bir bağımlılık ilişkisi vardır. Tekniğın temelinde rasyonellik yatar. Toplumsal

rasyonelliğin artması, insanı farklı dünyaların ve toplumların bilincine vardırır. Rasyonellik dar anlamıyla yeni bilgileri üretmekten çok, bilgilerin nasıl kullanıldıkları ile  l l r (Atiker, 1995:5). Rasyonelleştirme, öncelikle rasyonel karar verme  l tlerine tabi toplumsal alanların yaygınlaşması anlamına gelir. Buna, toplumsal çalışmanın, araçsal eylemin yaşamın başka alanlarına da sızmalarına (yaşam tarzının kentlileştirilmesi, ulaşımın ve iletişimin teknikleştirilmesine) yol açan end strileştirilmesi karşılık gelir (Habermas, 1993:33). Teknik ve bilim toplumun kurumlarına sızır ve böylece kurumlar kendilerini d n şt r rl r, kurumlar kendilerini dönüştürdükleri  l de, eski meşrulaştırmalar tasfiye edilir. Eylemi yönlendiren evren imgelerinin kültürel geleneğin tamamının sek larize edilmesi , "büyüden arındırılması" toplumsal eylemin artan "rasyonelliğinin" diğ r yüzüdür (Habermas, 1993: 33).

Eski teknolojilerde bir toplum da maddi kültürle manevi kültür arasında bir uyum birbirini tamamlama görülebiliyordu. Modern toplumlarda ise kültürün maddi boyutu, teknolojik üretim, diğ r boyutlardan giderek kopmuştur. Elimizdeki makineyi, yaşıyışımız, yaşam biçimimiz belirlemiyor. Makineler yaşam biçimimizi belirliyor. Bu durum modern teknolojinin içinden çıktığı Batı toplumları için de böyledir. Batı kültürü de kendi ürünlerine yabancılaşma tehlikesi yaşamaktadır.

Teknolojideki değişmelerin insanların davranış ve düşüncelerinde birçok değişmeye yol açtığı herkes tarafından kabul edilen bir şeydir. Teknolojik değişme, kendi başına bir tavır ve davranış değişmesi demektir (Güngör, 1992:30). İnsanlar bir işin nasıl yapılacağı konusunda yeni bir anlayış kazanmışlar, davranış alışkanlıklarını bu yeni işleyiş tarzına göre ayarlamaya başlamışlardır.

Basit bir şekilde bilginin pratiğe aktarılması şeklinde tarif edilen teknoloji bu anlamda insanın doğuşundan beri vardır. Fakat modern teknoloji dediğimiz ve bugünkü Batı medeniyetini diğer bütün medeniyetlerden ayıran olgu bir takım önemli özellikler taşımaktadır. L. Mumford bunları "her şeyin dakik bir şekilde zamanla ayarlanması, makine gücünün artışı, mamul maddelerin aşırı derecede çoğalması, zaman ve mekan farkının tesirinden doğacak neticeleri ortadan kaldırma yolundaki gayretler, işin ve üretimin standartlaşması, maharetlerin makineye aktarılması ve insanların birbirine bağlılığının artması toplumun gitgide merkezileşmesine, insanların birbirine daha muhtaç hale gelmesine ve bireysel özgürlüklerin azalmasına yol açıyor" genellemeleri şeklinde sıralamaktadır.

En önemli etkinin teknoloji olduğu birçok sosyal değişme anlayışı vardır. Modernleşme kuramlarının ana temasını teknolojik etkiler oluşturur. Modernleşme, çağdaş toplumun ileri, karmaşık bir örgütlenme eşliğinde devamlı gelişen teknolojisinin çevreyi kontrol altına aldığı bir süreçtir

Bir kültürden öbürüne en kolay ve en kısa zamanda geçen unsurlar iletişimi en kolay unsurlardır. En kolay iletilenler ise doğrudan doğruya idrak edilen nesnelere, yani maddi unsurlara ve davranışlardır.

1.3.4. Bilgi ve Sosyal Değişme

Bilgiyi genel anlamda bilimsel çalışmaların ortaya koymuş olduğu birikim olarak anlamak mümkündür (Açıkgenç, 1992:13). Bilgi teorisi açısından bilgi, süje ile obje arasındaki bağın bir ürünü olarak ele alınır (Mengüşoğlu, 1972:65). Bilgi ayrıca bilimsel bilgi, yaşantısal bilgi, dini bilgi vb. gibi varlık-faaliyet alanları esas alınarak bölümlenmiştir. Hayatın akması zorunda olan bir şey olarak görülmesinden yola

çıkarak-ki bilgi de bir hayat faaliyetidir-böyle bir bölümlemenin hayatı ve insanı parçalamak olacağından, yanlış olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Ne olursa olsun -özellikle günümüzde- bilginin ve onun sonuçlarının zararı ve faydası tartışma konusu olmuştur. Sokrates bilginin anlamının yaşantı ve faziletle direkt ilişkili olduğunu, kimsenin bilerek yanlış yapamayacağını söylemekte ve bilgili kişinin aynı zamanda faziletli kişi olduğunu savunmaktadır. İnsanı düşünen bir hayvan olarak tanımlamakla bilgiyi fitratla ilişkilendiren Aristo, insanın kendisi için edindiği bir şey olarak görmüştür bilgiyi (Açıkgenç, 1992: 17-18).

Bilgi hususunda bir kesinliğin söz konusu olduğunu söylemek pekala mümkündür. Bununla şunu kastediyoruz. Bilginin bilgi olduğu ve var bulunduğu dair bir bilgi vardır ve bu kesindir. Bunun ne türden bir kesinlik olduğu ayrı bir konudur.

Bilgi deyince ister istemez süje ve objeyi göz önüne getiririz. Düşünen (süje) düşünülen (obje) dir aynı zamanda. Önsel bilgiler dışarıda bırakıldığında bu varlıkların zorunlu-doğal durumlarının tetkiki ve husule getirdikleri bağ ile oluşur bilgi. Böylece elde edilen bilginin güvenilirliği düşünmeye değer bulunmuş ve bu durum bilgiye yaklaşımda kullanılacak olan türlü teorilerin doğmasını sağlamıştır. Güvenilirlik hususundaki temel sorun, söz konusu varlıkların her zamanda her yerde aynı kalamamalarında yatmaktadır denilebilir. Bir nesnenin ya da nesnel topluluğunun veya olguların şu zamanda vermiş olduğu bilginin başka bir yer ve zamanda değişiklik arz etmesi nesnede vuku bulan değişmeye bağlanmıştır. Bu durumu varlığa geliş (oluş) ile açıklamak mümkündür. Böyle bir açıklama da nesnenin bir var oluş formundan başka bir var oluşa geçmesini esas alır (Cevizci, 1996: 393).

Bu anlamda oluş kavramını kullanan ilk filozof Herakleitos'dur. Dünyevi deneyimimizin en önemli yönlerinden biri olarak değişme, genel olarak bir zamansal sıralılıklı görelilikli olarak aynı kalan bir tözü, bu tözün sergilediği farklılıkları ve belli bir yön ve doğrultuyu ifade eder (Cevizci, 1996: 125).

Presokratik Yunan düşüncesi değişme hakkında birbirine zıt görüşler ileri sürmüştür. Herakleitos, Parmenides'in aksine aynı nehre iki defa giremeyiz demiş ve değişmenin bir nitelikte karşıtına dönüşme şeklinde olduğunu karşıtların birliğinin gerçekliğin özünü oluşturduğunu ileri sürmüştür. Herakleitos'u izleyen Kratylos'a göre ise aynı nehre bir kez bile girilemez. Çünkü nehir de nehre giren de çoktan değişmiştir (Cevizci, 1996: 25). Değişme problemini ayrıntılı bir şekilde ilk kez ele alan Aristoteles olmuştur. Aristo değişmeye konu olan şeyin maddesinin ve formunun bulunduğunu, değişme boyunca maddenin (tözün) var olmaya devam ettiğini, değişikliğin yalnızca formda olduğunu ileri sürmüş ve bir ayırım yapmıştır: Doğal değişme ve yaratıcı faaliyetin sonucu olan değişme.

Aristo'ya göre nesnelere potansiyel güçlerine göre değişirler. Nesnenin değişme doğrultusu, aynı kalan bir madde ve değişen bir form esas olmak üzere tabiatında bulunan imkana bağlıdır. Bir meşe palamudu meşe ağacı haline geldiğinde biz, form bakımından gerçek bir değişme olmasına rağmen, değişmeyen saklı kalan bir tözün var bulunduğuna hükmederiz (Cevizci, 1996: 126). Bizi burada, Aristo'nun yapmış olduğu değişmeye dair ayırımın ikinci kısmı, yani yaratıcı faaliyetin sonucu olan değişme ilgilendirmekle birlikte bilgi-değişme ikilisinin öncelik bakımından aldıkları konum hususunda taşıdığımız kanaati belirtmeden geçmemelidir. Tek tek varlıklar değişebilirler ve hatta bir varlık türü bir daha görülmeyebilir, ama bu, söz konusu varlıkların

özelliklerini ve özlerini sürdüremedikleri anlamına gelmez. Her şeyden önce bir durumdan diğerine geçiş, bir "ön oluş"u veya bir "aslı" gerektirir. Aslın değişme öncesi bir durum olması icap eder ki, değişme mümkün olabilsin. Sözünü ettiğimiz ilk durumun değişme-bozulma zincirine dahil olmaması ve dahil olmamasını sağlayan bir sebebin bulunması ve yine bu sebebin işlerini belirleyen bir bilginin var bulunması gereklidir. Şu halde bu bilginin de asli bilgi olması icap eder. Ve öyleyse bilgi değişmeyi önceler.

Bu bilgi kendisini koruma zorunluluğunun bir gereği olarak bize kapalıdır ve şeyin özünde yer almak bakımından metafizik karakterlidir. Fakat nasıl "bilgiyi mümkün kılan bilgi"yi biliyorsak, onu da öylece biliriz. Yani onu kendimizden ayıramaz, karşımıza koyamayız. Kendimizi -onları öylece algılamaya muktedir ve bu bakımdan da biricik olan beni değerli kılanın onları da değerli kılmış olduğunu biliriz.

Sosyal gerçeklik geniş anlamıyla sosyal değişme, toplumun manevi (tinsel) ve maddi (özdeksel) öğelerinde meydana gelen değişmedir (Armağan, 1982:72). Bu anlamda sosyal değişme, sosyal yapılarda meydana gelen değişmeyi içerdiği gibi düşünce sistemi ve kültürel sistemde meydana gelen değişmeleri de içermektedir. Bireysel ve toplumsal anlamda değişmenin bir bilgilenme süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bilgilenme bir eylemi de beraberinde getirmektedir. Zira biz, alemi yalnız bir bilgi ile değil, aynı zamanda eylemle de kuruyoruz (Ülken, 1968: 242). Bilgi alanındaki gelişme ile eylem alanındaki gelişme birbirine tesir eder. Eylem bilginin objeleşmesini sağlar (Gurvitch, 1987:55). Objeleşmenin ortaya çıkardığı durum, toplumsal varlığın eylemlerini, yaşayış biçimini belirler, etkiler. Bilginin dışlaşması, objeleşmesi, realiteye uymazsa, sosyal varlığı da realiteye uyarsız yapabilmektedir. Örneğin ortaçağ diye nitelendirilen dönemde, Batının dünya hakkındaki yanlış

objeleştirilmesi, Batı toplumlarının gerçeğe uymayan bir evren imajı içinde olmalarına neden olmuş ve böylece dünyanın elipsliği yadsınarak deniz aşırı seyahatlere olanak tanınmamıştır (Gurvitch, 1987: 24). Bilgilenme bir değişim sürecidir derken, "halihazır" alandan farklı bir duruma varma/durumda olmayı amaçlıyoruz,. Örneğin, ateşin ne olduğunu bilmeyen, ya da elektrik çarpmasına uğramayan insanın her iki şeye karşı davranışı tanımadan önce farklıdır, tanıdıktan sonra farklıdır.

16 yy.dan sonraki büyük dönüşümün zeminini de astronomideki bilgi değişiklikleri hazırlamıştır. Bu dönüşüm, mekanik aktivite ve ilgilerin daha insani endişelere üstün geldiği gayri-şahsileştirilmiş bir dünya resminin çerçevesini sağlamıştır. Kopernik, Kepler, Galileo ve Descartes'le başlayıp Leibniz, Newton ile süren, zaman, mekan, hareket, kütle ve yerçekimine ilişkin sistematik tasvirler, mekanik evren anlayışını yerleştirmiştir (Mumford,1996:89-90). Descartes, tüm doğayı hareket halindeki basit bir maddeye, tüm niteliği niceliğe indirmeyi başardığını iddia etti ve ardından sadece uzam ve konumun önem taşıdığını ilan etti. *Bana uzam ve hareketi verin evreni yapılandırayım* (Rifkin ve Haward, 1992: 27) diyordu. Genel olarak bilgi kavramı içinde toplayabileceğimiz zihni ürünler, insanın tüm toplumsal eyleminden, bu eylem sırasında karşılaştığı güçlüklerden yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. İnsanın bilgi sahibi olması, bunu saklaması, kuşaklar boyu aktarabilmesi ayakta kalmasını ve çok karmaşık toplumsal ilişkileri sürdürebilmesini sağlamaktadır. Zaten sosyoloji de, toplum ve toplum olaylarıyla ilgili bilgilerimizin sistematize edilmesinden doğmuştur. Ayrıca sosyoloji toplumla ilgili birçok bilimden farklı olarak bilgi konusu ile de ilgilenmektedir. Sosyolojinin elde etmek istediği bilgiler kendi başına var olmuş bilgiler değil, büyük ölçüde toplum gerçekliğine bağlı bilgilerdir. Bir anlamda toplum

gerçekliğinin bir uzantısı, bir yansıması durumunda olan bilgiler, ama bu yansıma salt bir yansıma değil bir yerden sonra bağımsız bir varlık alanı oluşturuyor. Bu alan gerçekliğin toplumsal ilişkiler sonucu elde edilmiş yeni bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuna, 1999: 16). Bilginin ve bilgiye yönelik paradigmanın dönüşümünü incelemeye çalıştığımızda bilgi ve sosyal değişme ilişkisinin ne kadar önemli olduğu açıklığa kavuşacaktır. “Antik Yunanda Platon toplum ile bilgi arasında güçlü bir ilişki kurmuştur. Bu anlamda Logos’un genel olarak bilgiyi, düşüncüyü ve anlamı temsil ettiğini kabul edersek toplum da düzenin varlık nedeni olan düşünceye dayanmaktadır”(Sunar, 1999:63). Yani toplumsal yaşam doğal sürecin zorunlu bir sonucudur ve bunun yanında bilgi de erdeme ulaşmak için bir araç olarak görünmektedir. Weber’e göre Antik Yunanda insan bir kez güzelin iyinin ya da cesaretin, ruhun doğru kavramını buldu mu artık bunların gerçek varlığını kavrayabilirdi. Bu da hayatta doğru hareket etmeyi ve her şeyden önce devletin bir yurttaşı gibi davranmayı bilmenin ve öğretebilmenin yolunu açıyordu.

Bu konu Helenistik dönem insanı için her şeydi çünkü düşüncesi hep siyasal ağırlıklı düşünce olmuştu. Bilimde bu yüzden uğraşıyordu (Weber, 1998:216). Görüldüğü gibi antik Yunanda bilgi bir toplumsal bütünleşme aracı ve her açıdan iyinin önkoşulu olarak görülmektedir. Özellikle politik eylemde bilgi, eylemi belirleyen bir etken ve bir siyasi katılım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortaçağda ise bilginin özellikle bu döneme damgasını vuran dinsel bilginin Avrupa’da yoğun bir iktidar aracı olarak kilise tarafından kullanıldığını görülmektedir. Kilise her daim dinsel bilgiyi kendi tekelinde tutarak tüm toplumsal sınıflar üzerinde

büyük bir güç sağlamaya çalışmıştır. Oysa aydınlanma ile birlikte gerek topluma gerekse bilgiye bakış açısının değiştiğini görüyoruz. Sunar'a göre aydınlanma döneminde "bilim her şeyden önce önyargıları yıkmıştı ve gerçekliği belirleyen eski algılama kalıplarını da aşmıştı" (Sunar, 1999:71).

Doğa bilimlerindeki ilerlemeler artık bilginin bir erdemden çok doğayı kontrol etme açısından bir güç yani insanın bir irade göstermesinin başlangıcını ortaya koymaktadır. Bir çok düşünürde bu gelişmelerden etkilenerek doğa üzerindeki iktidarı ve düzenlemeyi topluma da uygulamak istemektedir. Özellikle Hobbes "fizikçinin karşılaştığı dünya ile siyasal düşünürün karşılaştığı dünya olan toplum arasındaki temel farkı açık bir şekilde dile getirmektedir. Fizikçi incelediği dünyayı kendi yaratmamıştır. O dünya hakkında sadece bir dil, kavramsal bir sistem yaratmıştır. Doğa bilimcisinin kullandığı dil ve teori, doğal gerçeği dışsal bir biçimde betimlemeye yöneliktir, çünkü düzenini kuramadığımız doğal dünyayı içeriden anlamak ve değiştirmek olanağımız yoktur. Toplum doğadan farklı bir nitelik taşır, Düzenini insan kurmuştur insanın yarattığı yapay gerçek yine insan tarafından değiştirilebilir. Bu anlamda özellikle günümüz toplum anlayışında da etkisini sürdüren sözleşmecî teorilerin toplumu bir kurgu olarak görme anlayışının bilginin dönüşümü ile birlikte ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Weber'e göre ise bugün "bilim açıklık kazanmanın ve birbiriyle bağıntılı gerçekleri bilmenin hizmetinde özel disiplinler olarak düzenlenmiş bir meslektir" (Weber, 1998:231). Bilimsel disiplinlerdeki aşırı uzmanlaşma doğa ve toplum ayrımını da bu disiplinler içinde yaparak, doğa bilimleri tarafında kontrol eden özne olarak insanı

yaratmış, sosyal bilimler alanında ise insan, toplum, birey, davranış gibi kavramlarla bu kontrol eden özneyi bir araştırma nesnesi haline getirmiştir. Bu anlamda bilgiye kötümser bakış açılarıyla baktığımızda Toffler'a göre bilgi, şiddet ve servet, aralarındaki ilişkilerle birlikte, toplumda gücü tanımlayan etkenlerdir. Aydınlanma filozofu olan Francis Bacon bilgiyi güçle eşit görmüş, öyle tanımlamıştı. Ama bunu yaparken bilginin değerine de, sosyal gücün diğer kaynaklarıyla olan önemli bağlantılarına da hiç bakmamıştı. Bilgi, bilim, teknoloji, toplum arasındaki ilişkilerde günümüzde yaşanan devrimsel değişiklikleri ise, hiç kimse şu ana kadar öngöremedi (Toffler,1992:32).

İKİNCİ BÖLÜM

TEKNOLOJİ ÜZERİNE

Sosyal değişmeye ilişkin önemli ve genel görüşlerin sunulmasından sonra, şimdi sosyal değişme ve teknoloji ilişkisine yönelik, temel görüşlere geçebiliriz. Bu ilişkiyi betimleyebilmek için teknolojinin mahiyetine ilişkin genel bilgilerin verilmesi zorunludur. Önce teknolojinin ne olduğuna ve modern teknolojinin ortaya çıkışına dair genel bilgiler verdikten sonra, teknolojinin sosyal gerçeklik ve sosyal değişmeye olan etkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. TEKNOLOJİ KAVRAMININ ETİMOLOJİSİ

Teknoloji üstüne düşünenlerin çoğu Batı kültürünün temelinde yatan *tekhné* kavramından yola çıktılar. *Tekhné* eski yunan yaşama biçiminin her alanına girmiş bir kavram. Herhangi bir işte beceri, hüner, el hüneri, kahinlik anlamlarına geliyor. Hekimlik, yöneticilik, bu günkü anlamıyla güzel sanatlar da bu kavramın içine giriyor; kısaca "yapabilme gücü"nü ifade ediyor. Herhangi bir iş yapılacaksa, bir şey üretilecekse, insan etkinliğinin her alanında, yapısı gereği *tekhné* bulunur. Aristo *tekhné*'yi "Akla dayalı meydana getirme yetisi olarak tanımlıyor." Yine Platon bu sözcüğü yorumlarken *tekhné*'nin akla sahip olmaktan çıktığını söylüyor (İnam,1993:111-112). Sorun çözmeye yönelik hemen hemen her insan etkinliğine *tekhné* denilebiliyor. Bu *tekhné* kavramının olumlu anlamı bu kavramın bir de olumsuz yanı var. hile, oyun,

aldatma, düzen kurma anlamlarına geliyor. Bu olumsuz anlamın modern teknolojiyle bir ilişkisi olduğu günümüzde çok daha iyi anlaşılmaktadır.

Sonra kavram değişen siyasal, ekonomik ve sınıfsal şartlar neticesinde sofistlerce meslek olarak görülmeye çalışılmış *tekhné* mesleğe indirgenmiştir. Biz de burada kavramın "mekanik sanatlar" anlamı üzerinde duracağız. Kavramın etimolojik yapısında da gördüğümüz gibi, *tekhné* bir çözüm çabasıdır. Akla gelebilecek her türlü yolla, bütün imkanlar kullanılarak sorunları çözme çabası, işte teknolojinin çıkış noktası burasıdır. Bilginin pratik yaşam gereksinimlerinin karşılanmasına ya da insanın çevresini denetleme, biçimlendirme ve değiştirme çabalarına yönelik uygulamalarını kapsar.

Teknik, temel olarak alet yapımı ve alet kullanarak sonuç alma yöntemi anlamlarına geliyor demiştik. Alet yapma yeteneği insanları diğer canlılardan ayıran temel niteliklerdendir. Bu özelliği nedeniyle insan en baştan beri teknoloji üreten bir varlıktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi teknolojinin tarihi insanlığın tüm evrimini içerir.

İster teolojik kökenli bir yaklaşımla, ister sekülerist ve ateist bir yaklaşımla olsun insanın ve insan topluluğunun içinde yaşadığı dünya ya yabancı olduğu her zaman vurgulanır. Teolojik açıklamalar yada daha genel bir deyimle deist açıklamalar bir cennetten kovulma mitiyle başlatılır insanlığın öyküsünü (Kitab-ı Mukaddes,1981:460-465). Deist açıklamalarda ilk insan yasak meyveyi yer ve aydınlanır. Cennetten kovulur çıplaklığını, uyumsuzluğunu fark eder. Çok tanrılı (paganist) dinler de bile bu miti görmek mümkündür. Örneğin Promethaus ateşi çalmış, insanlara vermiş aydınlanma ve değişim başlamıştır.

2.2. TEKNOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞINA DAİR GÖRÜŞLER

Bir sosyal olguyu tek bir nedenle açıklamak mümkün değildir. Teknolojiyi doğuran sebepler konusunda da birçok görüş var, ihtiyaç, taklit, denetleme arzusu, anlamlandırma aracı ve sosyal kurum olarak teknolojiyi temellendirme ve anlama çabalarına rastlamak mümkündür. Bu sebepleri tek tek ele alarak teknolojiyi temellendirmeye ve anlamaya çalışan görüşlere kısaca değineceğiz.

2.2.1. Teknoloji Bir İhtiyaçtır

İhtiyacın yaratıcı çabayı harekete geçirdiği inancı, neredeyse teknolojik etkinliklerin tümünü açıklamakta işe yarar görülmüştür. (Basla,1996:7). "*İhtiyaçlar icadın anasıdır.*" Özdeyişi de bunu belirtmek için söylenmiştir.

İnsan üşüyen bir canlıdır. Barınmaya korunmaya ihtiyacı vardır. Kendini kuşatan çevrede rahat etmek ister, kısaca çevresini yaşanılır bir hale getirmek için değiştirmek, düzenlemek, denetlemek zorundadır. Bu durumda teknoloji zorunlu bir şeydir. İnsanın doğayla bahsedebilmesi için, alet kullanması zorunludur. İnsanın sınırlılığına tamamlanmamışlığına bir işarettir bu.

Teknoloji öncelikle insanlığın en temel ihtiyaçlarını karşılamak için vardır denilir. Fakat en temel ihtiyaçların neler olduğu konusunda bir mutabakattan söz edilemez, bu ihtiyaçlar bireyden bireye, toplumdan topluma farklılık gösterebilir. Zaten teknolojik ürünlerin muazzam çeşitliliğini ihtiyaçla açıklamak biraz güçtür. Teknolojinin tek nedeni ihtiyaç olsaydı, bu kadar çok çeşitli ürün ortaya çıkmazdı."İnsana ait kurmaca dünyayı oluşturan ürünler, temel ihtiyaçların giderilmesinde karşılaşılan sorunlara verilen sınırlı yanıtlar değildir. İnsanların kendi elleriyle yaptığı bu ürünler, insanoğlunun çağlar boyunca kendi varoluşunu tanımlamayı ve devam ettirmeyi

seçtiği biçim ve yöntemlerin maddi ya da somut gösterimleridir." (Basalla, 1996: 19) İnsana ait kurmaca dünya, öncelikle zorunlu ihtiyaçlardan kaynaklansaydı, çok daha az çeşitlilik gösterirdi. "Dil kültüre ait en önemli özelliktir ve gerekli ya da işlevsel olduğunu düşündüğümüz şeyin tanımını belirleyen biyoloji değil dildir. Bu bağlamda gereksinim doğanın insanlığa kabul ettirdiği bir şey değil, kültürel tercih tarafından belirlenen ortaya konan kavramsal bir kategoridir.

Basalla, tekerleğin öyküsünü anlatırken, Orta Amerika da tekerleğin kıtanın İspanyollarca keşfine kadar taşımacılıkta kullanılmadığını söyler. Aztekler M.S. dördüncü ile beşinci yüzyıllar arasında kilden yapılmış çeşitli hayvanların heykellerinde hareket etmelerini sağlayan akslı tekerlekler kullanmışlardı, bu teknoloji taşımacılığa aktarılmamıştı. Bu örnek de gösteriyor ki, doğanın dayattığı evrensel ihtiyaçları değil kendimize ait olarak algıladığımız ihtiyaçları karşılamak amacıyla teknolojiyi geliştiririz. Bu ihtiyaçlar evrensel temel ihtiyaçları karşılamamanın ötesinde, belirli bir kültürel bağlamda ya da değer sisteminde önem kazanırlar. Teknolojiyi açıklamaya çalışan geleneksel yaklaşımlar, her zaman zorunluluk ve fayda nosyonlarının önemini vurgulamıştır. Zorunluluk ve fayda kavramlarının insan nesli tarafından yaratılan ürünlerin çeşitliliğini ve yeniliğini ayrıntılı biçimde açıklaması beklenilemez. Bu nedenle, konuyla ilgili daha başka açıklama yollarına başvurmamız gerekiyor. Özellikle de hayatın anlamı ve amaçları hakkındaki en genel varsayımları, bütünlüklü bir yapıda bir araya getirebilen açıklamalar bize yol gösterici olacaktır.

Bu bağlamda teknoloji tarihi, kendisine kıyasla çok daha geniş olan, insana ait isteklerin tarihinin bir parçasıdır. İnsana ait ürünlerin bolluğu ise, hayallerle, özlemlerle, isteklerle ve arzularla dolu insan zihninin eseridir.

2.2.2. Teknoloji Doğayı Taklittir

Teknolojinin gelişmesine ilişkin yorumlarda organik analogilere başvurulduğu sıkça görülen bir durumdur. Canlı organizmalar ile mekanik araçlar arasında bir karşılaştırmaya gidiliyor, teknolojinin doğayı ve canlı organizmaları bir taklit olduğu sonucuna varılıyordu.

Başlangıçta organik-mekanik analogiler, Teknolojiden Biyolojiye doğru idi; canlı organizmalara ait yapılar ve süreçler mekanik terimlerle tanımlanıp açıklanıyordu. Ancak 19.yüzyılın ortalarına doğru, zıt yönlü eğretileme akımı ortaya çıktı. Teknolojinin gelişimi, ilk kez organik analogiler kapsamında yorumlanmaya başlandı. Eğretilemenin bu yeni kullanım tarzının en çarpıcı örnekleri edebiyatta ve sinemada yaşanmaya başlandı. Bilim kurgu romanlarında ve sinema filmlerinde görülen insanileşen robotlar, bilgisayarlar hayal edilmeye başlandı.

2.2.3. Teknoloji Bir Anlamlandırma Aracıdır

Teknoloji sadece üretilmiş makineler, araç gereç, bir üretim süreci ve onun bilgisi değildir; bir anlama ve anlam verme çabasıdır. Gerçekliğin insanla ilişkisini anlama ve anlamlandırma çabası, anlam veremediğimiz bir nesneyi üretemeyiz. Onunla açlığa, ölüme, afetlere karşı savaşamayız. (İnam, 1993: 60).

Teknoloji içinden çıktığı kültürel ve değerler sisteminin rengini taşır. "Arkeolojik kayıtlar dikkatlice tarandığında, ilk tekerlekli taşıtların kuttörenselleşen ve törenselleşen amaçlarla kullanıldığı görülür." (Basalla, 1996:10) Bir başka ifadeyle kültürün takındığı tavır teknolojinin gidişini ve amacını etkiler.

Her türlü teknolojik etkinliğin temel amacı, yaşama sahip çıkmaktır. Her etkinlik, her ürün, yalnızca dünyayı değiştirmek ve pratik sorun çözme amacını taşımaz. Teknoloji aynı zamanda çevremizi, onunla birlikte ortamı, giderek evreni anlama çabasıdır. Bu yönüyle teknoloji tinsel (manevi) bir yön içerir. (İnam, 1993:64) Her ürün onu üreten için bir anlam taşır.

Dünyaya (evrene) bakışımızda teknoloji gözlük olmuştur. Yaşantılarımızın, başımıza gelenlerin, duygularımızın, düşüncelerimizin atmosferini oluşturmaktadır. Teknolojinin ürünlerini dünyayı (evreni) anlamakta, açıklamakta, duyumsamakta, yorumlamakta kullanıyoruz.

2.2.4. Teknoloji Bir Denetleme Aracıdır

Genellikle teknik, bir amaca ulaşmak için kullanılan yolların, yöntemlerin, araçların tümüne verilen bir addır. Teknikle, doğanın gerçekleştiremediğini ya da başka bir türlü, başka bir zaman akışı içinde (hızlı ya da yavaş) gerçekleştirdiğini elde etmek için işleyen süreci denetlemeye çalışırız. Denetleme araçları yaparız, denetleme süreçleri oluştururuz. Teknoloji bu yanıyla bir denetim sürecidir, bu denetleme süreci ile elde edilen ürünlerle, bunların bilgisidir (İnam, 1993: 24). Hayatı kolaylaştırmakta, uzaklıkları kısaltmakta, verimi arttırmakta, hazzı ve keyfi şiddetli hale getirmektedir.

Marcuse'ye göre "teknik akıl kavramı bizzat ideolojidir. Tekniğin salt kullanımı değil, bizzat kendisi de (doğa ve insan üzerinde) iktidardır; yöntemli, bilimsel, hesaplanmış ve hesaplanmayan iktidar. İktidarın belirli amaçları ve ilgileri tekniğe ancak "sonradan" ve dışarıdan empoze edilmiş değillerdir, onlar bizzat teknik aygıtın yapısına dahildirler. Teknik her defasında tarihsel toplumsal bir tasarımdır ve onda bir toplumun ve ona hükmeden ilgilerin insanlara ve şeylere yaklaşımları yansıtılmıştır. İktidarın

böyle bir amacı maddidir ve bu bakımdan bizzat teknik aklın biçimine aittir" (Habermas, 1993:34). İktidarın rasyonelliği denilen şey Marcuse'a göre teknik aracılığıyla bireylerin üzerinde aşırı baskı kurmaktır. Fakat bu baskı paradoksal biçimde halkın bilincinden yitip gitmiştir, çünkü iktidarın meşrulaştırımı yeni bir karaktere bürünmüştür: Yani bireylerin yaşamını gittikçe rahatlaştırırken sürekli artan üretkenlik ve doğaya hakim olmaya işaret eder (Habermas, 1993:35).

Doğaya hakim olma ya da doğayı denetim altına alma dediğimiz şey şartların ortadan kaldırılması anlamına gelmez, zira şartlar değiştirilemez. İnsan dayatılmış şartlar altında yaşar. Depremi ortadan kaldıramayız ya da şimşeği ancak ondan korunma yolları bulabiliriz. Bu bağlamda doğaya egemen olmak ya da denetim altına almak mutlak anlamda değildir.

Tarih boyunca iktidarların en önemli araçlarından birisi olan "gözetim ve denetim" in kökleri çok eskilere kadar gitmektedir. Toplumsal yaşamda asıl ağırlığını modern zamanlarda hissettirmeye başlamıştır. Özellikle modern teknolojinin, ulus devletlerin ve büyük ölçekli bürokratik örgütlerin gelişimine paralel olarak, gözetimin de yaygınlaşmasına tanık olunmuştur.

Sosyal teoride, sistematik izleme olarak adlandırabileceğimiz gözetim konusuna, ilk olarak Karl Marx dikkat çekmiştir. Marx'a göre *gözetim, emek ve sermayenin arasındaki mücadelenin bir unsurudur*. Köleliğin ortadan kalkması ve kapitalizmin gelişimine paralel olarak, emeğin eski yöntemlerle çalıştırılması imkansızlaşmıştır. Biçimsel olarak özgür hale gelmiş olan işçilerin düşük maliyetle en yüksek üretimi sağlayacak şekilde çalıştırılabilmeleri için, kapitalist yöneticiler kendilerini işçileri denetlemek zorunda hissetmişlerdir. Bu sebeple işçileri gözetlemek/izlemek ve disiplin

altına alınmış bir güç olarak boyun eğmelerini sağlamak için, günümüzde “yönetim” olarak bildiğimiz şey gelişmiştir. İşçileri fabrikalarda ve atölyelerde bir araya getirme fikri sık sık, teknik verimliliği azamiye çıkarmanın, makinaların tam kullanımını sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Oysa Marx’a göre fabrikaların kullanımı, işçilerin faaliyetlerinin gözetimi yoluyla, emeğin disiplininin sağlanması, en az ötekiler kadar önemlidir (Lyon, 1997;43). Max Weber ise, rasyonel örgüt modeli olarak gördüğü bürokratik yönetimlerin özelliklerinden birinin “ayrıntılı kayıt ve dosyalama” olduğunu belirtmiştir. (Weber.1986;193) Weber’in verimliliği azamiye çıkarttığını söylediği bu sistemde aslında azamiye çıkartılan ”*sosyal denetim*”dir.

Yeni teknolojilerinin gelişim sürecine paralel olarak ağırlık kazanan modern gözetim-denetimin tehlikelerine dikkat çekenler çoktur.. Bunların başında da hiç kuşkusuz, Orwal’ın ünlü romanı “1984” gelmektedir. Orwal bir uzak görüşlülük ile yazdığı bu romanında, Büyük Birader adını verdiği dev bürokratik organizasyon tarafından vatandaşların 24 saat gözetim altında tutulduğu bir toplumu son derece çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır. Orwal’ın çizdiği senaryo, vatandaşların düşüncelerinin dahi denetlendiği, totaliter bir topluma doğru gidildiği şeklindedir.

Ancak gözetim konusunda en çarpıcı analiz, Michel Foucault’dan gelmiştir. Foucault gözetimi sadece örgütler açısından değil, toplumun genelinde daha geniş bir disiplin bağlamında ele almıştır. Foucault’dan sonra gözetim sosyal teoride merkezi bir öneme sahip olmuştur. O’na göre modern toplumun kendisi disipliner bir toplumdur. Bu toplumda iktidar teknikleri ve stratejileri daima var olmuştur. Bunlar başlangıçta ordular, hapisaneler ve fabrikalar gibi belli kurumlar içinde gelişmeler bile etkileri sosyal hayatın dokusuna nüfuz etmiştir (Lyon, 1997;44). Foucault’un da son derece çarpıcı bir biçimde

ortaya koyduğu, “bir veya daha çok kişinin iletişim ya da eyleminin sistematik olarak araştırılması ya da izlenmesi” olan gözetim kavramı, enformasyon teknolojilerinin gelişim sürecine paralel olarak özel bir önem kazanmıştır. Bu sayede toplanan kişisel enformasyonun miktarı sürekli artmıştır. Enformasyon teknolojileri, potansiyel olarak olağanüstü kalabalık bir kitleyi, gzetimciler için, görünmeksizin ya da bilinmeksizin izlenebilir hale getirmiştir Foucault’ya göre, özgürlüğü keşfeden “Aydınlanma ağı”, disipline etmeyi de keşfetmiş ve modern toplum bir anlamda “gözetim” ve “disiplin”in egemen olduğu bir toplum haline gelmiştir (Foucault, 1992;245-285).

2.3. TEKNOLOJİ VE SOSYAL HAYAT

Teknoloji sosyal dünyamızın ayrılmaz bir parçası ve gündelik etkinliklerimizin hemen her bölümünde temel öğe haline gelmiştir. Sosyal alanın sınırları içinde hemen her türlü işin gerçekleştirilmesi için bir makine’ye gerek duyulması, modern yaşamın belirgin özelliklerinden biridir (Dickson,1992: 28). Teknolojinin toplumdaki rolünü anlamak, yalnız kendi için de değil, bizzat toplumu anlamamızın da bir parçası olarak önem kazanmıştır.

Eşya, çeşitli konum ve işlevlere sahip; insanlar arası iletişim ve etkileşimin aracı, kültürel değerlerin ve yaşam tarzlarının taşıyıcısı, yaşam dekorumuzun ögesidir. İnsanın dış dünyaya etkisinde davranışın aracı, kültürümüzün üzerine yansıldığı kayıt edildiği ürünlerdir (Bilgin, 1991:13). Teknoloji, kültürün tabiata, eşyaya nakş edilmesidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi teknoloji, hem bir toplum tarafından kullanılan alet ve makineler ve bunların bilgisi, hem de bunların kullanılması sonucu ortaya çıkan

ilişkileri kapsayan soyut bir kavramdır. (Dickson, 1992: 36). Teknoloji bu tanımıyla bir sosyal kurum olarak görülmektedir.

Teknolojinin tinsel boyutu (manevi), onun bir anlamlandırma aracı oluşu da sosyal boyutunun diğer bir yüzüdür. Teknoloji, sosyo-kültürel yapının unsurlarından biridir. İnsanın-insanla insanın doğayla ilişkisinin sonucu ortaya çıkmıştır. Alet insan elinin, gözünün yardımcısı uzantısıdır. Teknoloji insanın kendini gerçekleştirme aracıdır.

Marx'a göre de teknoloji insanın doğayla baş etme tarzını hayatını sürdürmesi için gerekli üretim sürecini açığa vurur ve böylelikle insanın toplumsal ilişkilerinin oluşum tarzını ve bu ilişkilerden kaynaklanan zihinsel kavrayışları ortaya çıkar (Mayor ve Forti,1997:47). Marx'ın bize göre abartı olan bu yaklaşımına katılmasak bile teknolojinin sosyal bir kurum olarak görülmesi noktasında görüşlerinden istifade edebiliriz. Marx'ın üretim araçları ve üretim ilişkileri ya da alt yapı üst yapı ayrımında temeli ve belirleyiciliği alt yapıya, üretim araçlarına vermesi ve bu noktada deterministlik bir ilişki görmesine katılmak mümkün değildir. "Üretim araçları ya da üretim tarzı inançlar ve pratikler bütünde içkindir" (Macfarlane, 1993:52). İnsanın hayatını kolaylaştırmak, ihtiyaçlarını karşılamak için ürettiği alet ve makinelerin üretildiği içinden çıktığı kültürel ve değerler sisteminden soyutlanamayacağı açıktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi üretilen her teknolojik ürün içinden çıktığı kültürün izin taşır.

Her teknolojik ürün belli sosyal ve ekonomik birikimler sonunda ortaya çıkar. Bu birikimler sonucu gelişen teknoloji uygulanması sırasında belli sosyal ve bireysel davranış biçimleri gerektirir (Kongar, 1985: 345).

Bilim ve teknolojiye dayalı modern dünyanın genel eğilimi malik olunamayan, kontrol edilemeyen, niceliklere indirgenemeyen şeyin gerçekliğinin adeta reddedilmesi biçimindedir. Bu sebeple teknolojinin ön planda olduğu bir dünya, sahip olma arzusunun ve sahip olduklarını yitirme korkusunun egemen olduğu bir dünyadır. Baska bir deyişle, her teknik, bir arzu ya da korkuya hizmet eder ya da hizmet ettirilebilir. Buna mukabil, her korku gibi, her arzunun da kendine uygun teknikleri inşa ettiği söylenebilir. Modern insanın öncelikle yarar perspektifinden hareket ettiği düşünülürse, modern insanın “arzu etme” ile “sahip olma” arasında kurduğu ilinti ve sahip olma yoğunluğunun artması durumunda, açgözlülük eğiliminin korku ve acılara sebebiyet verdiği daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Sahip olma arzusu güçlendikçe, “sahip olanın” sahip olduklarının tutsağı haline gelmesi ve adeta pasif bir biçimde sahip oldukları tarafından belirlenebilmesine yol açmaktadır (Koç,2007:110).

Teknolojik değişmeyle ortaya çıkan, iş bölümü, makineleşme, istihdam, kitle iletişim araçları ve basın yayın organları toplumsal tüketim alışkanlıklarını etkilemekte bu da üretim ve mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, normların, değerlerin ve kuralların değişmesi, fertlerin tüketim alışkanlıklarına yansımaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmede bireylerin mesleklere göre ayrılması ve gruplaşarak sosyal sınıfların ortaya çıkmasıyla farklı davranış örnekleri oluşmaktadır. Bu durum özellikle; siyasî tercih, sosyal ilişkiler ve tüketim alışkanlıklarında görülmektedir.

2.4. TEKNOLOJİ VE KÜLTÜR

Kültür, toplumların yaşama biçimlerini anlatan bir kavramdır. Belli bir toplumun yaşam biçimini, toplumsal etkinliklerini, bunların dayandığı anlamı, yaşamın ürettiği ürünlerin tümünü anlatmak için oluşturulmuş bir kavram. Kültürün maddi ve manevi öğelere ayrılması, yaygın kabul görmüş bir uygulamadır. Teknoloji, kültürün maddi yönünü oluşturmaktadır.

Sorokin, kültürel olguların yapısını belirlerken, anlam ögesi üzerinde duruyor. "Yalnızca bir tek fiziksel-kimyasal ögesi olan inorganik olgularla biri fiziksel öteki canlılıkla ilgili olan iki ögesi bulunan organik olgulardan farklı olarak, kültürel olguların inorganik ve organik olguların üstüne getirilen "madde dışı" anlam ögesi vardır. Bu anlam ögesi, bir olgunun kültürel olup olmadığında kesinlikle etkindir. Onsuz kültürel olgular olmaz, onun varlığı, üstüne getirilen anlam ögesi organik ya da inorganik olguların niteliğini kökten değiştirir" (Sorokin, 1972: 165). Sorokin'in yaptığı bu kültürel olgu tanımına dayanarak, teknolojinin kültür içinde anlamlandırılışına geçebiliriz.

Bir toplumun yaşam biçiminde ve kendini ifade edişte toplum olarak kendini gerçekleştirişte teknolojinin önemli bir payı var. Eğer toplum devamlı değişen sosyal ilişkiler ağı olarak kabul edilirse, bu ilişki ağının temelinde insan için anlamın ve değerlerin önemli olduğu bir gerçektir. Bir toplumun teknolojisi değerden ve anlamdan bağımsız olamaz. Onlar salt birer alet ve makine değildirler. Kültürel bir olgu olması hasebiyle bir anlam boyutu vardır. Her kültürün bu bağlamda farklı bir teknoloji anlayışı, teknolojisi vardır. O toplumun evrene, insana, bakışı ve yaşamı anlamlandırışı ürettiği alet ve makineye, yani teknolojisine sinmiştir.

Teknoloji kültürün bir unsurudur. Bir toplumda teknolojiyi belirleyen kültürdür, fakat bu belirleme işi karşılıklı bir belirlenimdir. Teknolojik bir ürün ortaya çıktığında, ki bu ürünün ortaya çıkışı ve kabul görüşü bir tavır değişmesidir. Yeni bir ilişki biçimidir ve tabidir ki, yeni ilişki biçimleri ortaya çıkarır ve kültürü etkiler. Bu karşılıklı etkileşim süreci devam edip gider.

Teknoloji kültürün dışlaşmış halidir, somutlaşmasıdır. Kültürün objeleşmesi sonucu teknoloji ortaya çıkar. Kültürün maddi ve manevi unsurları incelenirken, kültürün bir inançlar, bilgiler, his ve heyecanlar bütünü olduğu, yani manevi olduğunu vurgulamıştık. "Bu manevi bütün uygulama halinde maddi formlara bürünür." (Güngör, 1992:1415). Sosyo-kültürel olgular aralarında anlamlı-nedensel bir bağ olduğunda kültürel sistemlere dönüşürler. Bir sosyo-kültürel sistemin üç bileşeni vardır. Anlamlar, araçlar, insanlar. Bunlardan birinin eksikliği canlı sosyo-kültürel olguların ortadan kalkmasına neden olur. Anlamlarından soyularak ele alındıklarında sosyo-kültürel olma özelliğini kaybederler. Mesela insan bileşeninin yokluğu halinde bir mumyaya dönüşürler. Yani birinin eksikliği bütünü bozar ve sosyo-kültürel sistemin devamı mümkün olmayabilir. Sosyo-kültürel olgular, aralarında anlamlı- nedensel bir bağ mevcut olduğunda sistemlere dönüşür demiştik. Bu anlamlı-nedensel bağ ideolojik kültür alanında "tasarlanma" olarak karşımıza çıkar. Maddi kültür alanında "cisimleşme" yani araçlara dönüşme şeklinde karşımıza çıkar. Davranışsal kültür alanında ise "toplumsallaşma" yani insanlar arasında aktarılma, yayılma olarak karşımıza çıkar (Erkilet, 2007:18).

Her yeni icat edilen teknoloji ve bu teknolojinin topluma yayılmasıyla birlikte, kültürün bu araçlar tarafından yönlendirilmesi sonucu gündelik hayatta çok çeşitli

değişiklikler yaşanmaya başlar. Kültür, teknik ve toplum arasındaki ilişkinin açıklanması önemli bir soruyu da beraberinde getirmektedir: "Teknolojik gelişmeler kültürleri oluşturup, onları değiştirebilirler mi?" Teknik ve kültür birbirinden ayrı olarak var olamazlar. Teknolojinin tek başına bir anlamı yoktur, ancak bir kültür içinde var olduğu zaman gerçek anlamını bulur.

Kültür değişmesi tartışmaların da genellikle maddi kültür öğelerinin daha kolay değiştiği ve benimsendiği, bir kültürden diğerine daha kolay intikal ettiği kabul edilmektedir (Turhan, 1969). Anlamlar düzeyindeki değişme ise hayatın yanlışladıklarını değiştirmedir diyor Sorokin.

Teknolojinin farklı kültürlerde farklı gelişmeler gösterdiği teknoloji tarihi araştırmalarından çıkan sonuçlarla kesinleşmiştir. Fakat kültürden, kültürlerden bağımsız bir gelişimi olduğu düşüncesi yoğun olarak işlenmiştir. 1750'lerden sonra Batı kültüründe gelişen biçiminin bütün dünyayı etkisi altına alışından dolayı, böyle düşünülmüş, ya da düşündürülmüştür. Bu ise yerel kültürlerin kendi şartları içinde geliştirebilecekleri teknolojilerini engelleyen öğelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gün insanlığın yaşadığı kültürel kopuş ve savrulmuş, evrensel olduğu iddiasında olan tekçi(monist) yaklaşımın bir sonucudur. Günümüzde bir çok kültür reel dünyada gözüküyor. Ampirik, gözlenebilir olmaktan çıkmış, saf anlam sistemleri olarak mazide duruyor ve realize edilemiyor. Tarihin sonu tezleri bu yaklaşımın bir sonucu olarak üretilmektedir. Bu durumun en önemli sebebi modern teknoloji ve onun tekçi yaklaşımıdır.

2.5. TEKNOLOJİ VE İDEOLOJİ

İdeoloji dünya, evren, toplum ve insanla ilgili duygu, düşünce ve inançlar toplamı (Demir ve Acar, 1992:172) olarak tarif ediliyor. İnsanın yaşam üstüne, evren üstüne görüşleri var. Bu görüşler tarih içinde gelişiyor, değişiyor, etkisini sürdürüyor. Birey yaşama biçimi alışkanlığı içinde görüşlerini oluşturuyor. İçinde bulunduğumuz yaşam biçimi, kişiliğimizle etkileşim halinde yaşamın anlamını kuruyor. Bu anlamlandırılan, anlamlandırdığımız yaşam biçimiyle bir dünya tasarımı ortaya çıkıyor (İnan, 1993: 64). Dünya tasarımıyla, dünyaya bakıyor, tasarladığımız dünyayı kurmaya, elde etmeye çalışıyoruz. Bu anlamda ideolojiler teknolojiyi kullanırlar. Hem dünya tasarımlarının gerçekleştirilmesinde, hem de meşrulaştırılmasında ideolojiler teknolojiyi kullanırlar.

İdeolojiler teknolojinin ortaya çıkışından daha çok kullanımıyla ilgilenirler. Ve aralarındaki ilişki teknolojinin kullanımında ortaya çıkar. İdeoloji, mevcut teknolojinin meydana getirdiği toplumsal yapı aracılığı ile önce belirlenir, daha sonra da toplumsal yapı teknolojiyi belirler. Bir teknolojinin uygulanabilmesi için ön şartların, ortamın ideoloji tarafından hazırlanması gerekir. Bu durum özellikle de teknoloji üretmeyip, ithal eden toplumlarda daha fazla görülür (Kongar, 1985: 346).

Marcuse'ye göre teknik akıl kavramı, bizzat ideolojidir. Tekniğin salt kullanımı değil, bizzat kendisi de (doğa ve insan üzerinde) iktidardır, yöntemi, bilimsel, hesaplanmış ve hesaplanmayan iktidar. İktidarın belirli amaçları ve ilgileri tekniğe sonradan ve dışardan empoze edilmiş değillerdir, onlar bizzat teknik tasarımdır ve onda

bir toplumun ve ona hükmeden ilgilerin insanlara ve şeylere yaklaşımı yansıtılmıştır (Habermas, 1993: 34).

2.5.1. Geleneksel Teknoloji Dönemi

Teknolojinin kültürlerden bağımsız bir varlığı olmadığını daha önce belirtmiştik. Teknoloji, farklı kültürlerde farklı gelişmeler göstermiştir. İnsanın maddi kültür tarihine baktığımızda kültürel, coğrafi farklılıkların farklı ürünler ortaya çıkardığını görüyoruz. Örneğin, G. Basalla tekerleğin tarihini anlatırken tekerleğin Hindistan'da MÖ. 3000, Mısır ve Çin'de M.Ö. 2000 yıllarda kullanıldığını tespit ediyor. Tekerleği taşımacılıkta kullanmadığı halde bildiğini tespit ettiğimiz toplumlara rastlıyoruz. Orta Amerika'da Aztekler tekerleği taşımacılık alanında kullanmamışlardır, İspanyollar gelinceye kadar (Basalla, 1996: 12).

Geleneksel teknolojilerde bir toplumda maddi kültürle manevi kültür arasında bir uyumdan bahsedilebilirdi. Bu kültürün iki ayrı yüzü birbirini tamamlayarak uyuşma halinde gidiyordu. Geleneksel teknoloji kültürle, doğayla bütünleşmiş haldeydi. Günlük yaşamın içinde onun bir parçası olan ilişkilerde yürütülüyordu. Teknolojinin geleneksel toplumlarda, iktidarın ve inanç düzeninin emrinde olduğu görülüyor.

Geleneksel toplumlarda amaç toplum olarak ayakta kalmak, yaşamayı sürdürmektir. Ekonomik ağırlıklı, pazara yönelik, verimliliği artırmaya yönelik şeyler düşünülüyordu pek fazla. Ateş ve tekerlek de dahil bir çok teknolojik ürünün altında kutsallık yatıyordu. Bunların birçoğunun çıkışı itibarı ile dinden kaynaklandığına dair birçok delil var elimizde. Tekerleğin evrimine örnek olarak dönersek ilk önce törensel amaçlarda kullanıldığını görüyoruz tekerleğin taşımacılıkta kullanılışı ortaya çıkışından

yaklaşık bin yıl sonraya gidiyor. (Basalla, 1996: 10). Bu gün bize bir teknoloji harikası olarak gözüken yapıların çoğu dini amaçlı yapılardır. Bu dönemlerde teknoloji kutsallaştırılan değerlere, Kutsallıkla anlam kazanmış evrene hizmet ediyordu, tanrılarla insanlar arasında bağlar kuruyordu.

Geleneksel teknolojilerde sadece cansız doğadan yararlanılarak ürünler oluşturulmuyordu. Hayvanlar hatta insanlar kullanılıyordu. Modern teknoloji ile arasındaki en önemli ayrımı burada görüyorlar teknoloji tarihçileri, kullanılan makine gücü ve insan gücü oranında.

Geleneksel teknolojilerde estetik kaygı daha önemliydi. Sanatla zanaat arasındaki ayrım çok açık değildi. Üretilen nesnelere çoğunlukla sürekliliği olan bir anlam ifade eden nesnelereydi. Sadece belli bir yarar ve fayda sağlamayı hedeflediğimiz kısa ömürlü nesnelere değildi (Taylor, 1995:14). Geleneksel teknoloji döneminde aletin kusurları işçinin yetenekleri ile kapatılırdı. İnsanın yetenekleri elindeki aletten maksimum sonucu çıkarırdı (Ellul, 2003:78). Geleneksel teknolojiye vurgu araca değil insana idi. Geleneksel teknoloji subjektif idi, her kültürün kendine özgü bir teknik anlayışı vardı.(Ellul, 2003:81). Bu anlayış modern teknolojiye de ortadan kalkmıştır. Geleneksel teknolojiye, yada yerel teknolojiye verimlilik esas değildi. Verimlilikten çok estetik ve etik kaygılar ön plandaydı. Teknik ürün çeşitliliğinin nedeni çoğunlukla bu iki kaygıydı. Bu durum makine yapımında endüstri devriminden sonra da bir süre devam etti. Fakat yeni teknik anlayış bu durumu kaldırmıyordu. Estetik kaygılarla yapılan süslemeler, bazen ve çoğunlukla makinenin verimini düşürüyordu (Ellul, 2003: 84-85). Günümüzde teknik gelişmenin temel dayanağı verimlilik hesabı olmuştur. Bunun dışındaki hiç bir

kaygı onu ilgilendirmez. İnsan bu süreçte sadece makinenin üretiminde vardır. Üretim sürecinde de ancak verimlilik ilkesine uyduğu ve ona tabi olduğu sürece vardır.

İnsanlar eskiden kendilerini büyük bir düzenin parçası hissederlerdi. Evrendeki bu kozmik, hiyerarşik düzen, toplumun hiyerarşisine yansırı. İnsanlar çoğunlukla kendilerine ait bir konum, rol ve statüye sahiptiler ve bunun dışına çıkılması neredeyse imkânsızdı. Bu düzen insanları ve eşyayı sınırlarken aynı zamanda dünyaya ve sosyal yaşama anlam kazandırıyor. Çevremizdeki şeyler yalnızca tasarımlarımız için potansiyel hammaddeler yada araçlar değildi. Onlar var oluş zincirindeki yerleriyle anlam taşıyorlardı. Aynı çevrede ritüellerin ve sosyal normların araç olmaktan öte bir anlamı vardı. Tasarlanmış ürünler sadece belli bir yarar sağlamayı hedeflemiş ürünler değildi. Günümüzde çevremizle kurduğumuz çok yönlü ilişki oldukça zayıftır. Bu günün merkezi ısıtma sistemiyle, aynı işlevin tüm aile fertlerinin odunun kesilmesine, soba ya da şöminenin beslenmesine, katkıda bulunmasını gerektiren eski sistem buna örnek olarak verilebilir (Taylor, 1995: 14).

Geleneksel toplumlarda zaman-mekan ayrılmamıştı, "toplumun çoğunluğu, zamanı mekana bağlı anlıyorlardı. Kesinlikten uzak ve değişken bir zaman anlayışı vardı. Kimse o günün tarihini toplumsal ve bölgesel işaretlere bakmadan söyleyemezdi. (Giddens, 1994: 23). Bu konuda teknoloji, insan etkinliğinin ve düşüncesinin ayrı ayrı sahalarda yer tutmasını mümkün kılan bir ortamı kuruyor. Söz gelişi insan biyolojik yetilerine başvurmaksızın zaman ve mekan hakkında bazı kavrayışlara sahip oluyor. Böylece somut organizma etkinliğinden uzaklaşıp, yapay bir organik işleyişe, soyut mekanizmaların hükümranlığına daha çok bağlanıyor" (Özel, 1995: 154). Mekanik saatin icadı ve nüfusun neredeyse tamamına yayılması zamanın mekanda ayrılmasında

çok önemli bir rol oynadı. Takvimin dünya çapında standartlaşması da bunun sonuçlarından biridir. Geleneksel dönemde insanoğlu teknolojik ilerlemeyi bir tanrı olarak değil bir araç olarak algılıyordu. Kaderini teknik ilerlemeye bağlamamıştı. Modern dönemde her şey teknik ilerlemeye bağlanmıştır. Toplumsal tipler, dönemleştirmeler, toplumsal hiyerarşi tamamen teknolojik ilerleme ile bağlantılı olarak açıklanan ve anlaşılmaya çalışılan konular haline gelmiştir. Modern teknolojide tüm ihtiyaçlara cevap veren bir araç bolluğu vardır. Tüm araçları kullanacak bilgiye sahip bir insan mümkün olamayacağı için uzmanlaşma ortaya çıkmıştır. Uzmanlaşmada esas olan insan değil araçtır, vurgu insana değil aracıdır. Geleneksel teknolojide vurgu araca değil insana idi.

2.5.2. Modern Teknolojinin Ortaya Çıkışı

Modern teknolojinin ortaya çıkışı, çoğunlukla ekonomi ağırlıklı yorumlarla açıklanmaya çalışılır. Teknolojinin kültürel bir öge olduğundan, sosyal bir kurum olduğundan bahsetmiştik. Bu bağlamda modern teknoloji 16. yy.dan itibaren Kuzey Avrupa'da özelde de İngiltere'de ortaya çıkıp bütün dünyayı etkisi altına alan bir olgudur.

Ekonomik gerekçeleri için dışında bırakmadan bütün etkilerin rollerini de hesaba katarak modern teknolojinin ortaya çıkışını anlamaya çalışmak gereklidir. Bütün sosyal bilimciler modern teknolojinin ortaya çıkışını ve doğurduğu sonuçları bir devrim olarak kabul etmişlerdir.

Bu dönemin en önemli yeniliği, bize göre düşünsel planda meydana gelen değişimlerdir. Zira daha sonra daha detaylı açıklamaya çalışacağımız ekonomik ve

toplumsal sebepler bu dönemde ortaya çıkan şeyler değillerdi. Örneğin üretimi artırma çabaları, odun kıtlığı, kömürün kullanılışı, kırsal kesimden kentlere doğru olan göçler, ürünlerin daha ucuz ve daha çok daha uzaklara taşınma arzusu bütün bunlar modern teknolojiyi doğuran başlıca nedenler değillerdir. Bunların etkisini inkar etmek mümkün değildir. Fakat bunlar yeterli derecede açıklayıcı değildirler. Zira bu sorunlar ve arzular daha önce de vardı.

Bütün bu problemlerin teşvik ettiği icatçı zeka her sahaya makinenin girmesine yol açtı. Fakat sanayi devriminin başlangıcından doğmuş bulunan kol gücünden tasarruf zarureti teknik devrimi tek başına meydana getirmiş değildir. Bütün bu gelişmeler esas itibarıyla 1570-1660 sıralarında tabiat bilimleriyle alakalı yeni entelektüel metotların doğuşunun bir neticesi olmuştur. (Nef, 1980: 81). Nef'e göre asıl önemli olan insanların hayata verdikleri kıymet ve anlamdır. Onların günlük çalışmada beden ve kafalarını hasrettikleri hedeflerde meydana gelen değişimdir. Bu bakımdan 1580-1640 arası yıllar bir dönüm noktası teşkil eder. O çağda Kuzey Avrupa'daki bilhassa Büyük Britanya'daki insanlar faydaya ehemmiyet vermeye, yani verimliliğin kendi kendini haklı gösteren bir gaye olduğuna inanmaya başladılar. Devrin en büyük filozoflarında bu yeni telakkiye rastlıyoruz. (Nef, 1980: 87-88). F. Bacon ve Descartes her biri kendi yolunda hayatları uzatmaya, işi hafifletmeye ve üretimi artırmaya muktedir disiplinler olarak tabii ilimleri görüyorlardı. Teknoloji, iddia edildiği gibi sırf burjuvanın istekleri ve çıkarı için ortaya çıkmış değildir. Bilakis, teknoloji rasyonalizmin teknik alandaki izdüşümüdür. Mekanik teknoloji bilimin tekniğe uygulanmasıyla yalnızca Batı 'da gerçekleşmiştir. Teknik alandaki rasyonellik temelde, teknik olarak karar verme birimlerinin hesaplanabilirliğine

bağlıdır. Yani rasyonellik, Batı biliminin özelliklerine; matematiğe ve deneysel bilimlere bağlıdır (Weber,1985:21).

Şimdi modern teknolojiyi ortaya çıkararak, düşüncede ve zihniyette meydana gelen değişimleri kısa başlıklar altında vermeye çalışacağız.

2.5.2.1. Canlı Kozmozdan Mekanik Evren Anlayışına

"Astronomi, 16. yy.dan sonra ortaya çıkan büyük dönüşümün zeminini hazırladı. Bunun için mekanik aktivite ve ilgilerin insani endişelere üstün geldiği gayri şahsileştirilmiş bir dünya resminin çerçevesini sağladı." Kopernik, Kepler, Galileo ve Descartes'le başlayıp Leibniz, Newton'la süren, aydınların zaman, mekan, hareket, kütle ve yerçekimine ilişkin sistematik tasvirleri, teknolojiye asıl düzenleyici olan zanaatkar ve sanatçıdan, merkezi yönetim ve uzaktan kumanda altındaki güç kaynaklı otomatik makine kompleksine geçişi sağladı. Bu yalnızca ferdi mekanik icatlar değil, makinenin tanrılaştırılmasına katkıda bulunan bir dünya resmiydi (Mumford, 1996: 89-90).

Kepler'in akıl hem eşyayı, hem de tür ve niceliklerini anlayacak şekilde oluşturulmuştur düşüncesinden hareket eden Galileo, sadece maddenin konu edildiği, niteliklerin önemsiz hale geldiği bir dünya inşa etti (Mumford, 1996: 92). Kepler ve Galileo evrenin hayat belirtisinden mahrum sadece ölü madde denebilecek, izole edilmiş fiziksel cisimlerden oluştuğunu varsayıyorlardı.

Yeni mekanik dünya resminin oluşturulması, Galileo'nun insan organizmasının parçalanmasından kaynaklandı. Akıllı vücudun diğer uzuvları olmaksızın işlev görebilirmiş gibi, tecrit edilen beyni, en mükemmel halinde matematiksel düşünmenin özel işlerine adanmış gibi telakki etti. (Mumford, 1996: 94). Galileo'nun ima ettiği "fiziksel dünyayı nihai olarak bu dünyada var olan insanın kendisini sadece kütle ve

hareketin bir ürünü olarak algılamak için kişi canlı ruhu bertaraf etmelidir" düşüncesi idi. Bu yaklaşım sonucu insandan geriye bir "fragman" kaldı. Gezegenin ve insanın tarihi ihmal edildi. Yeni bilim "nesnellik" namına tarihsel insanı ve tüm öznel aktivitelerini bertaraf etti (Mumford, 1996: 93).

Bilim adamı, inşa ettiği dünya resminden ilkin kendisini ve kendisiyle beraber, organik potansiyelinin ve tarihsel niteliklerinin önemli bir kısmını tart etti. Tüm yaratılanların insan için olduğu insan merkezci dünya bir zihniyet değişimine uğramış ve biyolojik türler, insana sağladıkları fayda açısından değil de kendi içsel temel karakteristikleri bakımından sınıflandırılır hale gelmişti. Bu bir algılama devrimi olarak görülebilir. (Macfarlane, 1993:103). Mekanik dünya görüşü, matematikle ölçülen tek şey olduğu için hareket halindeki maddeyle ayrıntılı olarak ilgilendi. İnsanlar için değil, makineler için yapılan bir dünya görüşüydü. Hayatın tüm niteliklerini, bir parçası olan niceliklerden ayırmak ve sonra da ortadan kaldırmakla makine dünya paradigmasının mimarları, tamamıyla cansız maddeden yapılmış, soğuk ve atıl bir evrenle baş başa kaldılar.

Tüm ideolojik zayıflığına rağmen, matematiksel-mekanik metot tahmin edilebilir sonuçlara varma yeteneklerinde, mucide ve mühendise güven veren fiziksel olayların berraklaşması ile sonuçlandı (Mumford, 1996: 116). Canlı evren anlayışından mekanik evren anlayışına doğru olan değişim, insanların doğal çevre hakkındaki tavırları üzerinde güçlü bir etki yaptı. Ortaçağın organik dünya görüşü ekolojik davranışa yol açan bir değer sistemini kapsıyordu. Ortaçağdaki bu kültürel kısıtlamalar bilimden kaynaklanan mekanizasyon sayesinde ortadan silindi. Mekanik bir sistem tarzındaki kartezyen evren

anlayışı, Batı kültürünün ayırıcı niteliği haline gelen doğanın işletilmesi ve sömürülmesi için bilimsel bir cevaz temin etti (Capra, 1992:62).

2.5.2.2. Doğanın Matematikselleştirilmesi ve Niceliğin Egemenliği

15.yy.da matematik, "tüccar dili" olarak geniş bir yayılma göstermiştir. Bilim adamları doğa bilimlerinde bulguları açıklamada sözlü betimleme yolunu değil, matematiksel sunum yolunu seçmişlerdi. Galileo yeni bilimin dilinin matematik olması gerektiğini düşünerek hareket etti. Doğanın tümüyle matematik yoluyla açıklanabileceği görüşü dönemin bütün bilim adamlarının ortak görüşüydü.

Doğa hakkındaki bilgilerimiz matematik formüllerle ifade edilmeye ve doğa yasaları altında açıklanmaya başlanmıştı. Descartes için doğanın doğru dili matematikti ve doğayı nedenleriyle bilmek istiyorsak, doğal olgulardaki düzeni matematiksel yoldan ifade edebilmeliydik. Sonra Descartes tüm doğanın hareket halindeki basit bir maddeye döndürülmesini başardı. Tüm niteliği niceliğe indirgemeyi becerdi. Descartes'in dünyasında her şey yerli yerinde ve tüm ilişkiler uyum içindeydi. Dünya bir kesinlik taşımaktaydı. Descartes bütün doğa görüşünü iki bağımsız ve birbirinden kopuk dünya arasında yaptığı şu temel ayrım üzerine oturttu; zihin ya da düşünen şey ve madde ya da yer kaplayan şey (Capra, 1992:61). Descartes için maddi dünya bir makineden başka bir şey değildi. Madde de hiçbir amaç, ya da ruhsallık yoktu. Doğa mekanik yasalara göre işliyordu ve maddi dünyadaki her şey, aksamının düzenlenişine ve hareketine bakılarak açıklanabilirdi. Doğanın bu mekanik tasviri, Descartes'ı izleyen dönemde bilimdeki egemen paradigma oldu (Capra,1992:61).

Bacon'a göre de matematiğin müdahalesi olmadan tabiatın bir çok kısmı ne yeter derecede icat edilebilir yani gözlenebilir, ne de yeteri açıklıkta izhar edilebilir

(Mumford,1996:191). Bacon'un yaptığı bilim ve teknik arasındaki boşluğu en azından zihinde kapatmasıydı.

J. Nef niceliksel düşüncenin Avrupa kültürünün bir özelliği olduğunu belirttikten sonra sanayi inkılâbının doğuşunda niceliksel düşüncenin önemine vurgu yapıyor. "1570'den sonra Avrupa tarihinin karakteristik bir tarafını teşkil eden niceliksel kıymet merakı ilk İngiliz sanayi inkılâbının doğuşunda mühim ve müstakil bir kuvvet olmuştur" (Nef, 1980: 90). Nef'e göre "Avrupalıları sanayileşmeye getiren asıl kuvvet onların maddi sahadaki gelişmeleri değildi. İnsan zihninin niceliksel değerlere ve niceliksel muhakeme metotlarına, bilimsel bilginin temeli olarak tahkik edilebilir delillere ve daha geniş bir matematiğe kendini vermesi neticesinde bu terakki elde edilmiştir" (Nef, 1980: 93).

2.5.2.3. Bilimsel Teknolojinin Ortaya Çıkışı (Teknobilim)

Eski Yunan'dan kalan bir anlayışla pratikle uğraşmanın aşağı bir tür eylem olduğu kanaati modern teknolojinin yaratıcısı Avrupa'da da hakimdi. Pratikle uğraşmanın aşağılatıcı bu özelliği zihniyet değişimi ile ortadan kalkmıştır. Bilim ve teknoloji daha önce ayrı ayrı sahalarda giderken bu büyük zihniyet değişimi ile teknik bilimin egemenliğine girmiş ve bilimsel bilgi mucitler ve mühendislerin en önemli aracı haline gelmiştir.

Modern bilimin ortaya çıkışı ve modern bilginin kendini kabul ettirişi ile teknoloji bir meşruiyet kazanmış ve daha hızlı gelişmeye başlamıştır. Tabiat bilimlerinde hayat şartlarını değiştirmek üzere yapılan yeni keşifler gittikçe artmış ve bunlar teknolojiye intikal etmiştir.

On altıncı ve yirminci yüzyıllar arasında ki zihniyet değişimi bilgi türlerinden birinin hakimiyetiyle sonuçlanmıştı, bilgi bir türe indirgendi. Diğer bilgi türlerinin elimine edilmesinde ve yeni bilgi türünün, yeni bilim anlayışının hakimiyetini sağlamasında, iki büyük isim önemli rol oynamıştı: F. Bacon ve R. Descartes. F.Bacon düzenli bilginin sistematik edinimi ve uygulanmasına dair ideal kuramsal bir temel taslağını çıkardığından ötürü özel bir yere sahiptir. Bacon "bilimin nihai hedefinin insanın derecesini yükseltmek ve imkan dahilindeki her şeyi yapabilmek olduğunu ilan etti" (Mumford,1996:186-187). Modern bilimsel teori ve bilimsel oluşumun teşvik edilip ilettilmesinin en önemli, sebebi esas olarak pratik olaylar (silahlar, üretim, ulaşım, iletişim) için umut verdiği, ya da vaat ettiği uygulamalardan dolayıdır.

Bacon'un bilim alanının genişletilmesi için belki de en orijinal katkısı hayatın maddi şartlarını dönüştürmede bilimin gelecekteki büyük rolünü anlamasıydı (Mumford, 1996: 188). Bu bağlamda bilim ve tekniğin arasındaki boşluğu azaltmada Bacon önemli bir rol oynamıştır. "Yardımcısız el ve kendi başına bırakılmış anlama az bir güce sahiptir" diyen Bacon bilimin hamasi şeyler dışında bayağı şeylerle de ilgilenmesi gerektiğine işaret ediyordu.

Descartes'in mekanikçi felsefesi doğayı, muazzam bir makine olarak kabul eden ve fenomenlerin arkasındaki gizli mekanizmayı açıklamaya çalışan anlayıştı. Daha çok görüngülerin nedenselliği ile ilgileniyorlardı. Doğanın insan aklı için tam olarak anlaşılabilir olduğu önermesi her şeyde nedenselliğin aranmasını doğurmuştu (Westfall, 1994:1).

Batı medeniyeti kainattaki hareketi mekanik kabul ederek, bunun anlayabildiği kadarını sebep-sonuç ilişkisine bağlamıştı. Ve belli bir alanda bilgiye vardığını sanmıştı. İşte modern teknolojinin ortaya çıkmasını sağlayan bu tip bir bilgidir.

Modern bilimi asıl sistemleştiren Newton olmuştur. O, Copernicus, Kepler, Bacon, Galileo ve Descartes'ın çalışmalarının muazzam bir sentezini yapmıştır. Newton'dan önceki On yedinci yüzyıl biliminde iki zıt eğilim vardı; Bacon'ın temsil ettiği deneysel tümevarımsal yöntem ve Descartes'in temsil ettiği rasyonel tümdengelsel yöntem. Newton, bu iki eğilimi birleştirmiştir ve doğa bilimlerinin üzerine dayandığı metodolojiyi ortaya çıkarmıştır.

Modern bilim, Batının genel dünya tasarımında büyük değişikliklere neden olmuştur. Bir yandan Galilei ve sonraki doğa bilimcileri dünyayı matematik formülasyonlarla açıklayıp, ideal-mantıksal bir yapıya dönüştürürken günlük yaşamımızın somut deneyimleri göz ardı edilmeye başlamış (Çüçen, 1997: 144) öte yandan modern doğa biliminin öngördüğü dünya görüşüyle birlikte doğa, insan varlığıyla Tanrının dışında olan bir varlık alanı olarak sunulmaya başlamıştır. Ortaçağ düşüncesinin en belirleyici unsuru, "teosantrik" olması iken, modern düşüncenin temel niteliği "özne" merkezli olmasıdır. Ortaçağın, her bir varlığı tek bir canlı organizmanın ögeleri olarak tasarladığı ve insanı doğayla bütünleştirdiği evren anlayışının yerini, artık özne ile nesne arasındaki keskin mesafe almıştır. Bu suretle yeni dünya tasarımında doğa, cansız bir makine olup, akıllı insan varlığı tarafından gözlemlenip analiz edilmek suretiyle denetim altına alınacak olan cansız madde alanını meydana getirmiştir. bilimsel yöntemin kaydettiği başarılar sebebiyle bilim, felsefenin yanı sıra farklı alanlardaki gelişmeler için de örnek bir model olarak düşünölmeye başlamış, doğa bilimleri

kullandıkları yöntem itibariyle sosyal bilimler açısından da ilgi odağı haline gelmiştir. Zira modern dünyada bilim, ilerlemenin temel dayanağı ve “modernliğin özü” (Cevizci, 2001: 5) olarak anlaşılmıştır. Bu düşüncenin oluşumunda önceki dönemlerin aksine bilimin bu dönemde salt bilme ve merak giderme konusundaki katkısı dolayısıyla değil - yani bizatihi kendisi için değil- pratik değeri itibariyle önem kazanmaya başlaması da etkili olmuştur. Böylece bir yandan bilimsel bilgi uygulamaya konarak teknolojiye yol açarken diğer yandan teknoloji ise insanın yaşam tarzını, üretim, metot ve araçlarını değiştiren makineleşmeye imkan vererek endüstriye dönüşmüştür. Özellikle XIX.yüzyılın ikinci yarısında bilimsel bilgi ve bulguların teknoloji aracılığıyla endüstriye geçişi yoğun bir hız kazanmıştır. Bu suretle bir yandan endüstri devrimiyle birlikte yığınlaşma, kitleleşme ve yabancılaşma problemleri zaman içinde kendini hissettirmeye başlarken, diğer yandan yine aynı dönemde başlayan „uzmanlaşma eğilimleri□ bilimin ilerleme hızını olduğu kadar bilime duyulan güveni de artırmıştır.

XIX. yüzyıldan bu yana-bilimden aldığı destekle-teknolojik gelişmelerin giderek baş döndürücü bir hız kazanmasına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar pek çok düşünürü bilim ve teknolojinin karşıt iki yüzünün olup olmadığını ya da onların anti-etik bir tavır sergileyip sergilemediğini sorgulamaya yöneltmiştir. Şüphesiz kat edilen onca yolun sonunda bilim ve teknolojiyi gözü kapalı bir tutku ile olumlamak kadar onlara isyan etmek de çözüm değildir. Bilim ve teknolojinin kendiliğinden dünyamız ve insanlık için bir tehdit unsuru olabileceğini düşünmek yanıltıcıdır. Zira bilgiyi üreten ve uygulama alanına aktaran insan olduğu için, tehdit unsuru oluşturan bilim ve teknolojinin bizzat kendisi olmayıp, onların bilinçli bir varlık olan insan tarafından kullanım biçimidir. Bu

sebeple çağımızda insana yönelik tehdit de yine insanın bencilce yapıp etmelerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz bugün ulaşılmış olan “teknik olmayan her şeyin adeta elimine edildiği” bir tarihsel gelişim aşamasında, temel problem bilim ile teknolojinin gerekliliğini sorgulamak olmayıp, teknolojik başarıları toplumsal amaçlarla uyumlu hale getirmenin gerekliliğine dikkat çekerek, teknolojinin olumlu ya da olumsuz amaçlar için kullanılabilir bir araç olduğunu ve XIX. y.y.’da teknik gelişmenin belirleyici nedeni olan bilimin, yüzyılımızda adeta “tekniğin kölesi” haline gelmeye başladığını fark edebilmektir (Ellul, 2003:54).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞME VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ

3.1. MODERN TEKNOLOJİNİN SOSYAL SONUÇLARI

Sosyal değişme olgusu birinci bölümde de belirttiğimiz gibi oldukça karmaşık bir yapıda yürümektedir. Teknoloji ve sosyal yapıdaki değişimler karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Teknoloji sahasındaki gelişmeyi bilimden çok insan zihnindeki değişmeye bağlayanlar vardır. "Endüstrideki inkılap, ilmi inkişafa takaddüm etmemiş bilakis, onun fikirlerde, görüşte ve zihniyette meydana getirdiği değişikliğin bir neticesi olmuştur" (Turhan, 1969:29). Cipolla benzer düşüncelerini şöyle ifade etmektedir; "teknolojide görülen devrim, Stanhal'ın deyimiyle alışkanlıklar, fikirler ve inançlar alınındaki devrimle birlikte yürüdüğünün farkındayız" (Cipolla,1980:121).

Doğanın nicelleştirilmesi, gerçekliği özde varolan tüm amaçlardan ayırmış ve sonuçta asıl olanı iyiden, bilimi etik'ten, gerçekleri de değerlerden ayırmıştır. Aristocu "nihai nedenler" doğadan kaybolmuştur. Weber'in terimleri ile söylersek dünya büyüden arındırılmıştır. Bunun sonucu ne dir? diye soracak olursak. Doğa basit bir kaynak deposu haline gelmiştir. Bilim de doğayı kontrol için bir araç haline dönüşmüştür. Artık bilim doğaya hükmetmenin bir aracından başka bir şey değildir. Modern teknoloji de bu zihniyetin bir ürünüdür. Tabiata hâkim olma arzusuyla yola çıkan insanlık, aslında ortaya koyduğu sistemle en çok insana zulmetmekte ve onun sömürülmesine imkân hazırlamaktadır. Çevrenin hor bir biçimde kullanılması ve böylece insanın kişiliğinin

zedelenmesi sağlanmaktadır. Bu konuda modern teknolojiyi birinci derecede sorumlu tutanlar vardır.

Belirli teknik buluşlarla birlikte Batı Avrupa'da sanayi kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlamdaki tekniğin tarihi 1800'lerde başlar. İlki dokuma endüstrisi dalgasıdır. Pamuk eğirme makinesine ve dokuma tezgâhının icadına buhar makinesinin gücü de karışınca dokuma fabrikası ortaya çıkmıştır. Dokuma sanayii gibi demir çelik sanayii de bu dönemde fabrikasyon sistemine dönüştü, Bu sistemle makine için gerekli olan dayanıklı metal üretimi arttı ve gelecekteki teknoloji bu dayanıklı metal üzerine kuruldu.

Ulaştırma alanındaki gelişmeler buharlı gemiler ve trenin kullanılışı, yığın halindeki üretimi uzaklara taşıyor ve uzaklardan hammadde getiriyordu. Bu yeni ulaşım araçları, yol şebekeleri dünyayı hareketlendirmiştir.

Doğa Bilimlerindeki büyük gelişmeler, bilim adamlarının sanayiye aktif olarak girmesine yol açmıştır. Sanayinin, teknolojinin eğitimle ilişkisi kurulmaya başlanmıştır. 19.yüzyılın son çeyreğinde gelen elektrik bütün güç dengelerini değiştirmiş, makineye yeni bir güç kazandırmıştır. Bütün alanlardaki teknolojik gelişmeler elektrikle daha bir hız kazanmıştır. İnsanlığı çok etkileyecek olan benzinli motorlar 19. yüzyılın son büyük olayıdır. 20. yüzyıl otomobil fabrikaları ile başlıyordu, son dalga ise atom gücüdür (Freyer,1954:4). Fakat insanları atom gücünden daha çok etkileyen ve dönüştüren bilişim teknolojileri olmuştur. Artık yeni bir durumdan yeni dönemden bahsedilmektedir. Bu yeni dönem “bilgi toplumu” olarak adlandırılmaktadır. İnsanlık tarihi üç büyük değişim geçirmiştir denilebilir. Birinci değişim tarım toplumuyla, ikinci değişim sanayi toplumuyla, üçüncü değişimde bilgi toplumuyla yaşanmaktadır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan teknoloji bu üç değişimde de en önemli etkindir. El değirmeni bize feodal beyin toplumunu, buharla işleyen değirmen ise sanayi kapitalistinin toplumunu verir. (Marx,1999:). Bilgisayar ve bilişim teknolojileri de bilgi toplumunu vermektedir.

Bütün bunlar insanlığı sarsan, büyük boyutlu, geniş etkili teknolojik gelişmelerin en belirginleridir. Makinenin güç kazanması, fabrikasyon usulü kitle üretimin doğması bunlarla mümkün olmuştur. Her topluma, her eve, insana teknolojinin etkilerinin uzanması da bu gelişmelerin sonucudur. Bu yıllardan sonra toplumlar ve insanlar teknoloji ve sanayileşmenin yörüngesinde dönmek zorunda kalmışlar, gelişen sanayi ve teknoloji dünya çapında sosyal sonuçlar doğurmaya başlamıştır (Atalar, 1989:23).

Birçok alanda sosyal yaşamın belirleyici motifleri olan güven, adalet, ahlak, doğruluk, gerçeklik vb. kavramlar ve değerler etkilerini kaybetmiş ve yerini iktidar, çıkar ve bireyselliğe bırakmıştır. Bireyin artık yalnızca kendisi için var olduğu bu anlam dünyası içinde bireysel algı ben merkezci eksende kurulmuş olmaktadır. Böylece toplumsal değerler, normlar, kurallar bireye dışsal konumlanır. Bireysel bilinç toplumsal değerleri/normları, ahlakı öznel temelde kavrar, kendini dışsal olarak algılar. Saygı, hoşgörü, bağlılık, sadakat, özveri, dostluk, doğruluk-dürüstlük, uzlaşma vb. yerleşik değerler marjinalleşerek bağlayıcılıklarını/kuşatıcılıklarını kaybederler. Aslında sistem, davranış kodlarını bizzat kendisi tesis etmektedir. Fonksiyonel enstrümanları aracılığıyla bireyleri, “uygun” davranışları konusunda baskı altına alarak onları bilinçli bir manipülasyonun nesnesi kılmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, özellikle İnternet insanlar arasında asal bağlar yerine sanal bağların/ilişkilerin ikamesini kolaylaştırmaktadır. Bireylerin birbirlerine karşı hiçbir sorumluluklarının olmadığı bu

yapı ahlaki sorumluluğu da yok etmektedir. Birey için artık eylemlerinin sorumluluğunu ve ahlaki maliyetini üstlenmek söz konusu değildir. Yani birey, tam da ifadesiyle, piyasanın gerektirdiği belli faaliyetlere ve sorumluluklara bağlanmayan bir kimlik edinmiş olmaktadır (Pool.1993: 89). Modern teknoloji, bireyin duyguları, değerleri, bilgisi ve eylemleri arasındaki bağı bozarak, onun ruhsal bütünlüğünü parçalamakta; teşvik ettiği bireyselleşme/parçalanma üzerinden paradoksal olarak bireyin motivasyonunu azaltmakta, performansını düşürmekte, onu zayıflatmaktadır.

Özgürleştireceği vaadiyle bireyi yerleşik değerlerin, normların bağlayıcılığından koparıp kolektiviteden yalıtmakta ve böylece özerkliğini de yok etmektedir. Toplumsal yaşamın atomizasyonu ve kişinin giderek özel alana kapanması, gelenekçi görüşlerin topluluğa hitap etme gücünü azaltmaktadır (Furedi, 2001:185-211). Atomize olan ve başkalarıyla arasındaki bağı zayıflayan bireyin kişisel azmi pek güçlü olamaz. Toplumsal bütünlüğün zayıflaması, ironik bir biçimde, bireysel özerklik duygusunun da azalmasını getirir. Dolayısıyla günümüz toplumu, kendine güvenen bireyi değil, ‘kurban’ ya da hayatta kalmayı başarabilen insan imgesini olumluyor. Kendini sınırlama ilkesi bireylerin de en az topluluk kadar yardıma muhtaç olduğunu vurguluyor. Bireyin yükseldiği şeklindeki yaygın yanılsama gayet anlaşılır bir olgu olarak öne çıkıyor. Bireyleşmenin artışı ve dayanışmanın zayıflaması, sınırsız bir egoizmin, önüne çıkan her şeyi yok ettiği izlenimini doğrular. Ancak bu izlenim sadece kısmen doğru, çünkü gerçekte, ihtiyat talep eden ve yenilik ruhunu kabullenemeyen bir toplum, parçalanmış bireyi sürekli olarak geride tutuyor ve sınırlıyor. Dolayısıyla günümüz toplumunun belirleyici özelliği bireyin görülmemiş bir biçimde gelişmesi değil, hem bireysel azmin, hem de kolektivite duygusunun zayıflamasıdır. Toplumdan kopmak, bireyin, içinde yer

aldığı kurumla olan bağlarının zayıflamasına ve aidiyet duygusunun yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bireyi topluma bağlayan geleneksel kurumların çözülmüşlüğü ise, onu toplumdan yalıtmakta, egoist, çıkarıcı bir karaktere büründürmektedir.

Teknoloji ruhunun mutlaklaştırılması durumunda yaşam itibarsız hale gelmekte, saygınlığını, kutsallığını yitirmektedir. İnsandaki kutsallık ne denli inkar edilirse, o, o denli bir makine gibi kullanılacak ve makine muamelesi görecektir. İnsanın bir nesneye, makineye, bir üretim birimine indirgenmesi XX. y.y.'ın köleliği, teknokratik düzenin köleliğidir. Ortak yaşamın ya da ortak fikirlerin olmadığı yerde yani aile, köy v.b. organik grupların artık olmadığı durumda, ortak bir anlam olmaz ve olamaz. Buna rağmen bizim her alanda tanık olduğumuz toplulukçuluk (collectivization) bu organik gruplar pahasına ya da hatta bu organik grupları küçümsemek suretiyle söz konusu olmaktadır. (Koç;2007,111). Baska bir deyişle, kutsal olan bazı değerler zaman içinde, "sözde kutsal" olan şeylerle yer değiştirmektedir.

Bu sosyal sonuçları genel başlıklar altında anlatmaya çalışalım.

3.1.1. Nüfus Hareketleri

Teknoloji ve nüfus ilişkisine yönelik söylenenlere baktığımızda ilginç ilişkiler kurulduğunu görmekteyiz. Bazı antropologlara göre "aletler, ürünler ve üretim araçları genel olarak emeğin değerini, emeğin değeri de çocuk sahibi olma konusundaki tavrı belirler," Hindistan'daki nüfus artış hızı ile el emeği arasında kurulan bağıntı bu açıdan ele alınabilir. Önemli diğer bir husus da "demografik geçiş kuramı" adı verilen ağır sanayinin insan emeğini gereksiz kılması sonucu doğurganlığın hızla düşmesinin kaçınılmaz oluşudur (Macfarlane; 1993:46).

Teknolojik gelişmelerin doğurduğu sanayi toplumunun ilk devresinde en belirgin sosyal olay nüfus hareketleridir. Köylerden sanayi merkezlerine kitleler halinde göç başlamıştır. H. Freyer'e göre "şimdiye kadarki dünya tarihinde hiç bir göç olayında böyle bir insan yığının harekete geçmemiş olduğu güvenle söylenebilir" (Freyer; 1954:19). Nüfus hareketlerinde teknoloji iki açıdan önemli rol oynamıştır. Birincisi: Nüfusun tabii artışında önemli rol oynamıştır. Tıp alanındaki gelişmeler ve tıp teknolojisinin ölüm oranını düşürmesi ile olmuştur. Tıp alanındaki gelişmeler hem doğum oranında bir artışı sağlamış hem de ölüm oranındaki düşüşü sağlayarak nüfusun artışına katkıda bulunmuştur. Önceki devirlerde ölüm oranı yüksekti; tıptaki gelişmelerle salgın halindeki ölümler ortadan kalmış ve özellikle çocuk ölümlerindeki oran düşmüştür. Ulaşım kolaylığı, hijyen alanındaki gelişmeler, kıtlık ve salgın hastalıklar için alınan tedbirler, iyi beslenme bunların sebepleri olarak sayılabilir (Cipolla;1980:121). Bu fazla nüfus artışı sanayi merkezlerine yığılmaya başlamıştır. Sanayiye işgücü temin eden nüfus hareketleri arasında tabii bir illiyet bağı bulunduğu söylenebilir. Sanayileşme nüfusu arttırdığı gibi, nüfus artışı da sanayileşmeyi dolayısıyla teknolojik gelişmeleri hızlandırmıştır. Bu nüfus artışı ve hareketleri kentleşmeyi doğurmuştur. Kentleşme teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni şartlar ve sorunları ile önemli bir sosyal olgudur. Daha önce ticaret ve idare merkezleri olarak mevcut olan kentlere şimdi bir de sanayi kentleri eklenmiştir. Bu yeni oluşan kentlerin yapısı ve nüfus özellikleri çok farklıdır.

Göçler ve kentleşme sadece bir nüfus hareketi olarak da kalmamış yeni sosyal tabakalaşmanın da temeli olmuştur. Çünkü göç edenler sadece yer manasında vatanlarından kopmakla kalmazlar, aynı zamanda sosyal durumlarından, mesleklerinden,

kendi zümrelerinden de ayrılırlar ve yeni sosyal statüler içine yerleşirler. Bu da yeni sosyal sınıfların doğuşu demektir. Sayıca en büyük ve sosyal tarih bakımından da en önemli sınıf endüstri işçi sınıfının doğuşudur (Freyer, 1954:21). Daha sonra sanayi sisteminin gelişmesiyle büro işçisi veya beyaz yakalı olarak nitelenen bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Genel olarak Batı Avrupa'da feodaliteye dayanan tabakalaşma sistemi değişmiş yeni sanayi kapitalizminin tabakalaşma sistemi doğmuştur. On dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da görülen bu değişimler yirminci yüzyılda diğer toplumlarda da gözlenmeye başlanmıştır.

3.1.2. Aile Kurumunda Meydana Gelen Değişmeler

İnsanın ortaya çıkışıyla başlayan aile sosyal yapının temel ve en küçük birimidir. Günümüzde ilke ve kuralları belirlenmiş evlilik temeline dayanan aile farklı geleneklerle de olsa bütün toplumlarda görülen en önemli sosyal kurumdur. Neslin devamı, yeni neslin eğitimi, kültür ve geleneğin aktarılması, toplumsal bütünleşme ve sosyalleşme işlevlerini yerine getiren önemli bir kurumdur.

Toplumun en küçük birimi olan aile; toplumsal değişmeye koşut olarak değişen sosyal kurumların başında gelir. Modern teknolojinin ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanmasıyla toplumsal yapıda görülen değişmelerle birlikte aile kurumunda da birçok değişme gözlenmektedir. Toplumun en küçük yapı birimi olan aile teknoloji ile birlikte geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru bir evrim geçirmiştir. Artık aile dediğimiz, anne baba ve evli olmayan çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Başta hızlı kentleşme, göç ve sanayi devriminin dayattığı yeni yaşama biçimleri ve değerleri aile kurumunu bir parçalanma ve dağılma sürecine itmiş ve temel fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede zayıflamasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak; ailenin

bölünmesi, parçalanması, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, boşanma oranlarının yükselmesi, evlilik dışı beraberliklerin çoğalması, nesebi gayri sahih çocukların artması, kültürel ve ahlaki değerlerde yozlaşma, toplumsal anomi, suç oranlarının artması, uyuşturucu kullanımı, bireysel ve toplumsal şiddetin yaygınlaşması, kimlik bunalımı, psikolojik rahatsızlıklar, tatminsizlik vb. gibi insanı ve dolayısıyla toplumu tehdit eden sorunlar baş göstermiştir.

Sanayileşmenin aileyi olumsuz yönde etkilemesi gerçeği ülkemiz için de geçerlidir. Hızlı kentleşme, iç ve dış göç vb. gibi olguları hazırlıksız yaşamamız ülkemizde de aileyi bir dağılma ve parçalanma sürecine sokmuştur. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan sorunlar düşük oranda da olsa artan bir şekilde Türk ailesini de etkilemektedir. Örneğin boşanmalar artmakta, tek ebeveynli ya da parçalanmış aileler çoğalmakta, uyuşturucu kullanımı özellikle gençler arasında artmakta, cinsel ve diğer adi suçlarda artış gözlenmektedir. Kısacası bütün bu gelişmeler nedeniyle Türk ailesi sahip olduğu geleneksel gücünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Toplumsal değişimle birlikte ailenin fonksiyonlarında birçok değişim gözlenmektedir. Bu değişimleri kısa başlıklar halinde vermeye çalışalım.

3.1.2.1. Neslin Devamı

Bu fonksiyon devam etmekle birlikte günümüz, geçmişle kıyaslandığında bazı değişiklikler gözlenmektedir. Klasik anlamda evli çiftlerin yerine getirdiği bir fonksiyon olmaktan çıkmıştır. Artık evli olmayan bireylerin çocuk sahibi olmaları azımsanmayacak bir orana ulaşmıştır. Özellikle batı toplumlarında bu oran diğer toplumlara kıyasla daha fazladır. Evlilik dışı doğan çocukların oranı ABD’de % 25 İsveç’te % 90’dır (Özdemir, 2007,192). Günümüzde kadınların çalışma hayatına

girmesiyle aile kurma ve çocuk sahibi olma maliyetleri çok artmıştır. Hamilelik dönemi ve çocuğun bakımının zorlukları kadınların çocuk doğurma konusunda isteksiz olmalarına yol açmıştır. Evlilik oranlarının düşmesi boşanma oranlarının yükselmesi aileyi çözülme noktasına getirmiştir. Birçok toplum bu soruna çözüm yolları aramakta aile kurumunu korumak için yasa çıkartmaktadır.

3.1.2.2. Yeni Neslin Eğitimi

İnsanın iki doğumu vardır: biyolojik doğum ve kültürel doğum. İnsanı insan yapan ikinci doğumu yani kültürel doğumdur insan kültürel bir ortam içine doğar ve arada insan olur. İnsanın içine doğduğu ilk kültürel ortam ailedir. Daha sonra mahalle, okul dış çevresi onun kültürel olarak şekillenmesinde etkili olur. Toplumun değerlerinin kazanıldığı iyi-kötü, doğru –yanlış güzel – çirkin gibi ilk değerlerin alındığı aile ortamı artık yok denecek seviyeye gelmiştir. Ailenin bu en önemli işlevi artık kreş ve okullara devredilmiştir. Hatta okullarda bu işlevi layıkıyla yerine getiremez olmuş ve bu işlev kitle iletişim araçlarının istilasına uğramıştır. Artık yeni nesil rol-modellerini kitle iletişim araçlarından, özelliklede televizyonlardan seçmektedirler. Kültür endüstrisinin ürettiği ve kitle iletişim araçları ile yaydığı değerler yeni neslin kültürel olarak beslendiği yegâne kaynak olmuştur.

3.1.2.3. Toplumsal Bütünleşme ve Sosyalleşme

Toplumsal bütünleşmenin ve sosyalleşmenin ilk yaşandığı ortam olan aile artık bu işlevini de kaybetmeye başlamıştır. Geleneksel dayanışma biçimleri yok olmak üzeredir. Bu işlevi yerine getirmek amacıyla oluşturulan kurumlar sığınma evleri, huzur evleri, yetiştirme yurtları ailenin sağladığı sıcaklığı ve güveni sağlamaktan uzaktırlar.

Bireyi toplumdaki diğer insanlara bağlaması beklenen bu kurumların zayıf oluşu yalıtılmışlık halini daha da arttırmaktadır Güvenlik duygusu aileden başlamayınca insanlar daha çok bireyselleşmekte ve güvensizlik duygusunu daha yoğun yaşamaktadır. Bu durum suça yönelimi ve intiharı arttıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Verimlilik ilkesine göre işleyen modern teknoloji geleneksel aileyi ve onun işlevlerini anlamsız hale getirmiştir. Zira çocuklar ve yaşlılar verimliliği olmayan toplumsal unsurlardır.

3.2. MODERN KENT OLGUSUNUN ORTAYA ÇIKIŞINDA TEKNOLOJİNİN ROLÜ

Son iki yüzyılın en önemli olgularından biri, modern kentleşme olgusudur. Kentleşme tanımları farklı değişkenlerin merkeze alınarak yapılması nedeniyle ortak bir noktada buluşmamıştır. Bu nedenle ortak bir kentleşme tanımı yapılabilmemiş değildir. Genel olarak yapılan tanımlar, demografik, ekonomik ve toplumsal değişkenler kullanılarak çoğunlukla da bunlardan biri merkeze alınarak yapılmış tanımlardır. Genel olarak yapılan tanımlamalar, köy- kent arasındaki yapısal ayrıma göre oluşturulmuştur. Ancak kentler, sadece ekonomik bir teşkilatlanma ve değişen fiziki çevreyi tanımlamaz, aynı zamanda insan düşüncelerine etki eden bir sosyal düzeyi de ifade eder. Bu durum, kentlerin nüfus bakımından olduğu gibi, hayat tarzları itibarıyla de heterojen olabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır (Keleş, 2002:23).

Sanayileşmenin başlamasıyla kentleşme sanayi öncesinden farklı olarak yönetsel ve dinsel merkezin etrafında değil, ticaret ve sanayi merkezi etrafında gelişmiştir. Genelde sanayileşme ve kentleşmenin bir birlerini karşılıklı etkiledikleri kabul edilir. Ancak sanayileşmenin etkisinin hemen görüldüğü söylenmez.

Sanayileşmenin etkisinin 18. yüzyılın 2. yarısında gösterdiği kabul edilir. Sanayileşme de iş kollarında uzmanlaşma ve farklılaşma esastır. Teknoloji modern kentin ortaya çıkışında anahtar rol oynamıştır. Çünkü teknoloji, malların kitle halinde üretilmesini, dağıtılmasını ve tüketilmesini mümkün kılmıştır. Haberleşme ve ulaşım alanında ortaya çıkan gelişmeler, nüfus ve ekonomik faaliyetleri dağıtmıştır. İnsanların haberdar olma, yer değiştirme imkânları hızlı bir kentleşmeye yol açmış bu durumda banliyöleri ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin etkisiyle ortaya çıkan hızlı kentleşme türdeş olmayan bir nüfus yapısı ortaya çıkardığı gibi, düşünce ve hayat tarzları bakımından da heterojen bir sosyal yapı çıkartmıştır.

Gerek sanayi devriminin getirdiği değişiklikler, gerekse tarıma egemen olan şartlar, kentleşmenin hızlanması, teknolojik gelişmelerle birlikte sağlanmıştır. Artan üretimin kentleşmede rol oynaması, ürünün ucuz ve kolay taşınmasını sağlayacak teknolojik araçların gelişmesine bağlıdır

Toplumsal değişmeyi, belirleyen birçok faktör bulunmasıyla beraber, en temel etken, üretim araçlarının ve buna bağlı olarak da üretim ilişkilerinin değişmesidir. Üretim güçlerinin sürekli değişikliğe uğraması toplumsal değişimin hızını arttıran bir oluşumdur.

Çağımızda üretim biçimlerinin kentleşme üzerinde; kentleşmenin de üretim biçimi üzerinde belirleyici etkisi açık bir olgudur. Dolayısıyla sanayi devrimi ve bununla beraber hızlanan kentleşme, toplumsal değişimin en hızlı yaşandığı durumlardır.

Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan kent; sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışı etkilediği yerleşme merkezi olarak (Keleş, 2002: 19) tanımlanır.

Bilginin, hammaddelerin, mal ve hizmetlerin artan bir şekilde uluslar arası dolaşım ve paylaşımına girmesi ile belirginleşen, teknoloji ve iletişimde meydana gelen büyük ilerlemelerin yönlendirdiği süreç günümüzde küreselleşme olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel alanlar gibi birçok alanda bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Bu dönüşümün en iyi gözlemlenebildiği mekânlardan biri kentlerdir. Küreselleşme ile beraber yaşanan dönüşüm sürecinde bazı kentlerin önemi günümüzde giderek artmaktadır. Bilgi çağında bulunduğumuz 21. yüzyılda bu kentler toplumsal değişimin ve küresel ekonominin beşiği olma özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte kentlerin dünya haritasındaki konumlarını belirleyen ilişkiler hızla değişmiş, bazı kentler yükselirken bazıları da hızlı bir düşüş sürecine girmiştir. Bu süreç kentlerin gelişimini belirleyen dinamikler açısından da bir dizi değişikliğe yol açmıştır. Küresel dünya için vazgeçilmez olan uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketliliğinde kontrol ve komuta merkezlerini barındıran, uluslar arası sermayenin dünya çapında dolaşımına yön veren kentler ön plana çıkmıştır. Bu süreçte kentler üretim merkezi olma işlevlerinden sıyrılmışlar ve sanayi, kenti tanımlayan temel öge olma niteliğini yitirmiştir. Artık günümüz kentlerini tanımlayan temel faktör, sundukları hizmet, iletişim, haberleşme, vb. olanaklardır. Diğer yandan küreselleşme, kentler arası rekabeti hızlandırmış ve kentler yepyeni ekonomik, politik ve

kültürel roller yüklenmiştir (Işık, 1999: 166). Günümüzde artık ülkeler kentleri aracılığıyla birbirleriyle rekabet etmektedirler. Bankacılık, ticaret ve ulaşım gibi alanlarda ulusal ve uluslar arası sistemle bütünleşmiş kentlere sahip olan ülkeler bu rekabette avantajlı konuma geçmektedirler (Topal ve Akyazı, 1997: 5). Günümüzde uluslar arası sermayeye ihtiyaç duyduğu türde hizmetleri sunabilen kentler dünya kenti olarak adlandırılmakta ve bu kentler uluslar arası sermayenin desteği ile hızla yükselmekte, bu sürecin dışında kalan kentler de dışlanmaktadır. Bu kentler hızla taşra konumuna itilmektedir.

Bütün bu gelişmeler ışığında, kentler ve küreselleşme süreci arasındaki etkileşim, yeni bakış açılarını gündeme getirmektedir. Kentin dünya ekonomi-sine eklemlenme biçimi ve bu süreçteki mekânsal fonksiyonlar, kentte oluşan yapısal değişiklikleri etkilemektedir. Bu süreçte küresel sermayeyi çekebilecek altyapıya sahip olan kentler giderek dünya kenti hiyerarşisinde yerlerini almaya başlamışlardır. Dünya kentleri, uluslar arası göç konusunda odak noktaları olarak öne çıkmaktadırlar. Kentler artık günümüzde ekonomisiyle, kültürüyle, sosyal ve siyasal yapılanmasıyla ön plana çıkan birimler olmuşlardır (Aslanoğlu, 1998: 142).

Toplumsal değişimde şehirleşme olgusu, eğitim, sanat ve yaşam tarzlarında yoğunlaştırmaktadır. Şehirleşme, toplumun sosyal ilişkilerinde ve sosyal yapısında da değişiklik yapmaktadır. Teknolojik düzendeki iş bölümü, makineleşme, istihdam, kitle iletişim araçları ve basın yayın organları, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, normların, değerlerin ve kuralların değişmesi, fertlerin tüketim alışkanlıklarına da yansımaktadır.

3.3. SANAYİ TOPLUMUNUN KARAKTERİSTİKLERİ

Batı Avrupa’da Rönesans ve Reform dönemi ile başlayan zihniyet değişimi, deneysel bilim ve teknolojiye zemin hazırlamıştır. Kilisenin baskısının yıkılması ve Rönesans’ın düşünce ve hürriyet ortamı, özellikle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde Protestanlığın gelişimi sanayi toplumunun ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır. Avrupa, XV. yüzyılın sonlarında teknoloji alanında klâsik dünyayı geride bırakmış ve kendi medeniyetinin özel simgesi olan mekanik yaratıcılığını ortaya koymağa başlamıştı. Batıdaki teknolojik gelişmenin özgün niteliği teknolojinin mekanik yönüne verilen önemdi (Braudel, 1991: 112). Endüstriyel teknolojiye geçişler madencilik, metalürji ve tekstil üretimini büyük ölçüde değiştirdi. İmalâtın motoru olan kömür üretimi artıp ve kok kömürünün kullanılması ile demir daha ucuz elde edilmeye başlandı. Mekanik teknolojiye su gücü yerine buhar gücünden yararlanılması, hem üretim maliyetlerini düşürmüştü hem de üretimin miktarını özellikle de tekstil üretimini arttırmıştı (Ergin,1973:496). Sanayi devrimi, temelde, yeni teknolojiler yaratılmasından kaynaklanıyordu. Gerçi teknik ilerleme insanlık tarihi boyunca süren bir evrim olagelmışti; örneğin, madenlerin, enerji kaynaklarının bulunması ile tarımdaki olanakların öğrenilmesi, ya da çeşitli gereçlerin ve özellikle tekerin, su değirmeninin, pusulanın ve yelkenli geminin icadı binlerce yıllık insanlık tarihinde büyük değişiklikler yaratmıştı. Fakat bu bakış açısı içinde bile 19. ve 20. yüzyılda gerçekleşen atılım – enerji kaynaklarının, ham maddelerin ve sermaye gereçlerinin yeni teknikler yoluyla hızla artan ölçülerde üretimde kullanılması ve fabrika yönteminin hızla yayılması – çok dikkate değer bir olaydı. Sanayi devrimi sadece katma değer içinde imalatın ticarete

oranını yükseltmekle kalmamış, tarih boyunca ulusların zenginliğini artıran ticaret faaliyetlerinin kapsamı da tarımsal ürünlerden ve doğal ham maddelerden daha çok imalat sanayii ürünlerine kaymış, teknoloji ilerlemesi, hem sanayileşmenin, hem de gelişme hızının motor gücü olmuştur (Yenal, 1999:29).

Sonuç olarak modern endüstriyel toplum kendini geleneksel - tarım toplumlarının yapı ve değerlerinden hareketle tanımlamıştır. Geleneksel toplumlardan farklı olarak modern - endüstriyel toplum paradigması büyük ölçüde şu özelliklere sahiptir:

- Fabrika üretimi ya da endüstrileşme,
- İleri düzeyde işbölümü,
- Otoritenin merkezileşmesi,
- Bürokratikleşme,
- Büyük ölçekli işletmeler,
- Mekanik evren/ya da organizasyon anlayışı ve kişisellikten uzaklaştırma,
- Rasyonalite ve püritan etik
- İlerleme ve evrim anlayışı
- Düzen ve homojenleşme
- Yaşamın demistifikasyonu
- Standartlaşma ve kitle üretimi

Avcı'nın (1990:45) aktardığına şekliyle, Giddens'e göre sanayi toplumu teorisi altı bileşenden oluşmaktadır:

1. *Bu teoriye göre, dünya tarihine yön veren en önemli değişiklik, geleneksel tarım toplumlarından makineleşmiş sanayi toplumlarına geçiştir.*

2. *Bu geçiş dönemlerinde ortaya çıkan bütün gerilimlere, çelişki ve çatışmalara, bunların ortaya çıkardığı beşeri acılara rağmen bu geçişler ilerlemeci bir harekettir.*

3. *Bu dönemde ortaya çıkan sınıf çatışmaları, modern toplumların yapısal karıştıllıklarından değil, yeni bir toplumsal düzenin doğum sancularından kaynaklanan ve sinai olgunlaşmanın belli bir evresine tekabül eden, geçici olaylardır.*

4. *Liberal demokrasinin yükselişi, bu oluşumun ayrılmaz bir parçasıdır.*

5. *Bütün sanayileşmiş ülkeler, ortak bir toplum tipinde buluşmalarını sağlayacak aynı temel birliği paylaşmaktadırlar.*

6. *Az gelişmiş ülkelerin çağdaşlaşmaları, gelenekçiliklerini aşarak sanayileşmiş ülkelerin toplumsal yapı tarzlarını benimsemelerine bağlıdır .*

Daniel Bell'e göre sanayi devrimi, temelde tabiat düzeninin yerine, teknolojik düzeni ikame çabalarından başka bir şey değildir. bu yeni dünyada, egemenlik makinelerle geçmiştir. Hayatın temposunu makinelerin ritmi ve hızı belirlemektedir. Zaman nitelik değiştirmiştir. tabiat olaylarına, mevsimlerin ardarda gelişine bağlı olarak akan sürenin yerini eşit parçalara ayrılmış mekanik, kronolojik bir zaman almıştır. Aynı şekilde kaba kas gücü de, yerini, değişik enerji kaynaklarından yararlanan makinelerle bırakmıştır. Bu yenedünya insan, malzeme ve pazarın, uygun bir zamanda, mümkün olan en düşük maliyetle bir araya getirilmesi ilkesine göre işleyen, belli bir eşgüdümüne programlanmış bir dünyadır. Bu yenedünya, örgüt, hiyerarşi ve bürokrasi dünyasıdır. Burada insanlara birer nesneymiş gibi bakılır; çünkü nesnelere koordine etmek, denetlemek ve yönlendirmek, insanları koordine etmekten daha kolaydır (Avcı,1990:68-69).

3.4. SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR

1960'lardan bu yana yeni bir çağın eşiğinde olduğumuz çok sık tekrarlanmaktadır. Tarihin yeni bir dönemin eşiğinde olduğu ve tarihin bu yeni

döneminin doğası üzerine yazılan o kadar çok şey var ki. Yeni bir döneme girdiğimiz hususunda bir şüphe kalmadı, fakat bu yeni dönemi adlandırmada bir sıkıntı yaşanmaktadır.

Yeni toplum için önerilen adların bolluğu hem bir çeşitliliği hem de bir çakışmayı göstermektedir; çeşitlilik, değişikliğin gözlemlendiği temellerin yanı sıra bu değişikliği sağlayan başlıca güçlerin seçiminde gözlenmektedir. Çakışmaysa, sanayi toplumlarının evrimlerinin yeni bir aşamasına girmekte olduklarında gösteriyor. Bu evrim, yüz yıl önce Batı Avrupa toplumlarını tarımsal bir sosyal düzenden bir sanayi toplum düzenine sokan dönüşüm kadar önemlidir. “Bu yeni toplumu A.Etzioni *Modern Sonrası Çağ*, G. Lichtheim *Burjuva Sonrası Toplum*, H. Kahn, *Ekonomi Sonrası Toplum*, M. Bookchin *Kıtlık Sonrası Toplum*, K. Bulding *Uygarlık Sonrası Toplum*, D.Bell *Sanayi Sonrası Toplum* olarak nitelemektedir. Konuya farklı açıdan yaklaşanlar ise bu yeni dönemi *Bilgi Toplumu*, *Kişisel Hizmet Toplumu*, *Teknetronik Çağ* diye adlandırmaktadır” (Frankel, 1991:15). Bu adlandırmalar gelecek toplumun ana ilkelerinin neler olacağına dair ipuçları ve beklentileri de göstermektedir. Bunlar, enformasyon, kişisel hizmetler, bilgisayar, telekomünikasyon ve elektronik teknolojisidir.

Endüstri sonrası toplum kuramının geliştiricisi Daniel Bell’dir. Onun çalışmaları post endüstriyel toplumun ana karakteristiklerini belirleme üzerine yoğunlaşmıştır.”*İdeolojinin Sonu*” adlı çalışmasında zamanla dünyada post endüstriyel bir yapının oluşacağını ve bunun ise sosyalist ve kapitalist toplumlar arasındaki ideolojik çatışmaları ortadan kaldıracağı yönünde bir tahmindir.

Bell, endüstri sonrası toplumun beş temel unsurundan söz etmiştir.

1. *Ekonomide mal üretiminden hizmet üretimine doğru bir yönelme,*
2. *Mesleki açıdan, Profesyonel ve teknik sınıfın geleneksel endüstri işçilerine kısmi bir üstünlüğü ve belirleyiciliği,*
3. *Siyasal açıdan, yeni bir bilgi sınıfının ortaya çıkacağı ve bu sınıfın işadami ve siyasetçiden oluşan geleneksel iktidar yapısına kafa tutacağı öngörülmektedir,*
4. *Kültürel açıdan teorik bilginin merkezi bir noktayı teşkil edeceği ve bütün icatların ve politikaların oluşturulmasında önemli bir rol oynayacağı,*
5. *Teknolojinin kontrolü ve teknolojik değerlendirme ön plana çıkacak (Slattery, 1991: 16-19). Bell'in bu öngörülleri büyük oranda gerçekleşmiştir. Sosyal yaşamın teknoloji ile kuşatılması, insan teknoloji ilişkisini yeni boyuta taşımıştır. Endüstri toplumundaki bürokratik egemenliğin yerini, bilgi toplumunda adhokratik egemenlik almıştır. Teknolojinin hızlı gelişimi, tüm değişimlerin temelini oluşturmaya başlamıştır.*

3.5. ENFORMASYON TOPLUMU

Enformasyon toplumu kavramı günümüz sosyal bilimcilerince sınırları belirli bir tanıma kavuşturulmuş değildir. Sosyal bilimcilerin bir kısmına göre Enformasyon toplumu sanayi toplumlarının ileri bir aşmasını temsil etmektedir. Sanayi toplumu ile enformasyon toplumu arasındaki fark bir mahiyet farkı değil bir derece farkıdır. Sanayi Devrimi gibi bir Enformasyon Devriminden söz etmek mümkün değildir.

Buna karşılık, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, Sanayi Toplumu'ndan nitelikçe farklı yeni bir toplumsal oluşuma yol açtığını savunanlar da bu yeni toplumun ayırt edici özellikleri konusunda bir mutabakata ulaşabilmiş değillerdir.

Teknolojik gelişmeler, insanlık tarihi boyunca bilginin elde edilişi, saklanması, işlenişi ve iletilişi şeklinde dört farklı aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamadan son aşamaya kadar hız, mesafe, miktar ve elde edilen bilginin güvenilirliğine dair kısıtlılıklar

aşama aşama azaltılmıştır (Vural, 2005:2). İlk ve en uzun evrede (M.Ö. yaklaşık 35.000'den 1838 yılında Samuel Morse'un ilk telgraf iletimine değin), bilgi fiziksel ve mekanik güç ile elde edilmekteydi. Bu evrede bilgi güvercinler, vurmali çalgılar, duman, koşan kuryeler vb. araçlar ile iletilmekteydi. İkinci evrede ise elektriğin icadı ve elektro-mekanik güç ile telgraf, telefon, radyo, televizyonun gelişimi gerçekleşmiştir. Üçüncü evre elektriğin imkânlarının elektronik bilgisayar, transistörler, silisyum gibi yarı-iletkenler ve çiplerin icadı sayesinde keşfedilmesine şahit olmuştur. Ayrıca bu evre, bilgisayar teknolojilerinin ve telekomünikasyonun bütünleşmesinin başladığı evredir(Vural, 2002: 5). Büyük bir hızla değişen teknikler sayesinde şebekeleşme ortaya çıkmıştır. 1939 yılında icat edilen elektro-mekanik hesap makinesi II. Dünya Savaşı'nın gerçekleştiği yıllara gelindiğinde ilk elektronik bilgisayar haline gelmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde transistorların icadı ve bu icat ile bağlantılı olarak da daha gelişmiş bilgisayarların tasarımı gerçekleşmiştir. Bilgisayar ve telekomünikasyon entegrasyonu sonucunda bilgisayar-iletişim ağları oluşturularak bu ağlara geniş uygulama alanları sağlandı. 1975 yılında ise Intel'in bu tarihten dört yıl önce ürettiği mikro işlemci sayesinde bu işlemciye kurulu ilk bilgisayar pazara sunuldu. Bu, 'bilgi çağının' başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 1970'li ve 80'li yıllar ise bilgisayar yazılımlarında gelişmelerin gerçekleştiği, daha hızlı elektronik devreler için yeni tekniklerin ortaya konduğu, elektronik parçaların gitgide küçültüldüğü, yeni programlama dillerinin geliştirildiği bir dönemdir (Vural, 2005: 2). Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişiminde yer alan son evre ise; kısıtlılıkların halen azaltılmaya çalışıldığı evredir. 60'lı yıllarda analogtan dijital şebekelere doğru başlayan geçiş süreci 80'li yıllara gelindiğinde hız kazanmış ve dijital teknolojiler, bireysel tüketicilere hitap etmekte olan elektronik pazara

da girmiştir. Bu evrede CD'ler kendi başlarına bir pazar haline gelmiş ve yine bu evrede akıllı dijital televizyon setleri tasarlanmıştır (Vural, 2002: 6). Bilgi iletişim teknolojileri kavramı, bilginin başat olduğu ve bu bilginin gittikçe yoğunluk kazanan şebekeler vasıtasıyla iletildiği teknolojiler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Daha açık bir tanımlamada ise bilgi iletişim teknolojileri; bilginin toplanmasında, işlenmesinde, üretilmesinde, düzenli ve sistemli bir şekilde depolanmasında, aralarında ilişki kurularak hızlı ve doğru bir şekilde erişilmesinde ve ağlar aracılığıyla iletilmesinde kullanıma sunulmasında faydalanan tüm iletişim ve bilgisayar teknolojileridir (Atılğan 2006).

Dünya 1980'li yıllardan itibaren hızlı bir değişim süreci içine girmiştir. Küreselleşme, global bütünleşme ya da globalleşme adı verilen bu süreç ülkelerin maddi ve manevi değerlerinin ve tüm bu değerler bağlamında oluşmuş olan birikimlerinin ulusal sınırları geçip tüm dünyaya yayılması olarak da tanımlanmaktadır. İlk olarak ticaret ve sermaye hareketinin serbestleşmesi ile başlayan küreselleşme süreci, iletişim ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan büyük çaplı değişim ve gelişmeler ile etkisini büyütülmüştür. İlk zamanlarda etkisini ekonomik alanlarda göstermeye başlayan küreselleşme, daha sonraları sosyal ve kültürel alanları da etkilemiştir. 'Küreselleşme' ve 'bilgi' kavramları birbirleri ile bağlantılı kavramlardır. Küreselleşmenin, etkili olabilmesi bilgi alt yapısına bağlıdır. Bu bilginin tüm insanlarca elde edilmesi ise bilgi iletişim teknolojilerine bağlıdır. Günümüzde küreselleşme gücünün etkisi ile bilgi akışının hem hacminde hem de hızında büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Birçok yorumcuya göre yaşanan bu değişiklikler 'bilgi teknolojileri evrimi'nin bir sonucudur.

Dünya, 250 yıllık endüstri çağından yeni bir çağa geçmektedir. Bu çağ, esasta tarım ve endüstri çağlarının birçok temel özelliğinden farklılaşmış ve yeni yaşamsal

pratikler üreten elektronik bir çağdır. Bilgi çağı, dönüştürücü gücünü insan zihninden ve karşılıklı bedenlerin sinerjisinden alan, temelde, insani gelişmişliğin sermayesine dayanan bir toplumsal dönüşüm olarak şekillenmektedir. Bilgi toplumu teorisyenlerinden Masuda, endüstri toplumlarının merkeziyetçi özelliğine karşı, enformasyon toplumlarının ‘çok-merkezli’ olduğunu söyler (Bozkurt,1996:165). Enformasyon toplumunun bu çok-merkezli özelliği, sosyal yapıda ve siyasal alanda, Masuda ve Bel’e göre, iki sonucu doğurur: Birincisi, bilgi teknolojilerinin sınır tanımaz özelliği, geleneksel yapı ve değerleri çözmekte ve bireysel haz ve yaşantıyı merkezileştirmektedir. İkincisi ise bu ‘çok-merkezlilik’ yada ‘merkezsizleşme’ ulus-devleti ve onun tüm sosyal/siyasal bağlarını içeriden ve dışarıdan kuşatmaktadır. Drucker ise bunu küreselleşme ile yerelleşme/aşiretleşmenin eşzamanlılığı olarak nitelendirmektedir. Bu anlamıyla ‘Bilgi Toplumu’ küresel bir toplumdur. Küresel pazar ekonomisi, modern telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri sayesinde mümkün hale gelmiştir. Çoban, Bilgi Toplumu’nun özelliklerini özetle şöyle sıralar: Bilgi, merkezi önemdedir, işletmenin mantığı küreseldir, bilgi sektörü kurumsallaşmıştır, çevre koruma bilinci yüksektir (ekolojik ekonomik model, sürdürülebilir kalkınma vs. gündemdedir), gönüllü kuruluşlar etkindir (sivil toplum), birey merkezi öneme (tüm kurumsal etkinliklerde) sahiptir, yoğun bir bilgisayarlaşma söz konusudur ve toplum örgütlü (sivil) bir toplumdur (Çoban,1997:36-47). Castells’e göre bilgi toplumu (information society), bilginin toplumdaki rolünü vurgulayan bir kavramken; bilgilen(diril)miş (informational society) toplum ise, sosyal örgütlenmenin özel bir şeklinin niteliğini gösterir (Castells,1997: 21).

Enformasyon toplumunun öz niteliklerini tahlil etmenin en iyi yollarından birisi, onun sanayi toplumu ile mukayesesini yapmaktır. Bu düşünceden hareketle bir karşılaştırma yapıldığında; sanayi toplumunda maddi sermayenin yerine, enformasyon toplumunda bilgi ile donanımlanmış insan sermayesi geçmektedir. Enformasyon toplumunda, modern bilim ve anlayışlara duyarlı insan, büyük önem taşımaktadır. Buhar makinesi ve kol gücünü temsil eden sanayi toplumuna karşılık, enformasyon toplumunu bilgisayar ve beyin gücü temsil etmektedir. Enformasyon toplumunda, düşünsel anlamda çok vasıflı insan sermayesinin ekonomide etkin olması ve üretime artan oranda katılımı söz konusudur. Bu nedenle, genel eğitim anlayışına sahip sanayi toplumunun aksine enformasyon toplumunda, kişinin serbest düşünme ve kendi yeteneklerini ortaya çıkarabilmesini sağlayacak eğitimin bireyselleşmesi ve sürekliliğin artırılması üzerinde durulur. Sanayi toplumunda üretilen mal ve hizmetlerin kıtlığı söz konusu iken, enformasyon toplumunda bilgi kıt değildir. Bu aşamada bilgi, sürekli artmakta ve artan verimler özelliği göstermektedir (Aktan ve Tunç, 1998:122). Her geçen süre artan bilgi, geçmişle kıyaslanamayacak kadar, toplumun geneline yayılmaktadır. Sanayi toplumunda sadece üst düzey yönetici sınıfın bilincinde ve denetiminde olan bilgi, enformasyon toplumunda erişim imkânı olan herkesin elinin altındadır. Dolayısıyla enformasyon toplumunda bilgi ülke, bölge, toplum, grup, din ve sınıf üstü konuma gelmektedir. Bu sonucu, yakın tarihlerdeki iletişim teknolojisindeki son yenilikler ortaya çıkarmaktadır. Bilimsel bilgi ve teknoloji arasındaki sinerji ile şekillenen enformasyon toplumunda, insanların azımsanmayacak bir bölümü tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar bilgi ağlarıyla sarmalanmaktadır.

Temeli sanayileşmeye dayanan iletişim teknolojisindeki büyük değişimler, daha önceki toplumsal aşamadaki yerleşik alışkanlık, yapılanma ve uygulamaları değişime zorlamaktadır. Örneğin, sanayi toplumunda çalışma saatini belirleyen mesai kavramı, enformasyon toplumunda değişmektedir. Erişim imkânı olan herkes, dünyanın farklı coğrafyasındaki insanlarla sanal ortamda, aynı proje üzerinde günün 24 saatinde çalışarak işlerini yürütebilmektedir (Bozkurt, 2000:101). Yine, “bir erkek dünyası” olarak bilinen sanayi toplumuna karşılık, enformasyon toplumu kadın erkek ayrımı yapılmaksızın iyi eğitilmiş ve teknik ehliyetli herkese açıktır (Naisbitt ve Aburdene, 1990:44).

Bilindiği gibi modern iletişim teknolojisi üretildiği ortamın ve tarihsel-ulusal arka planların ürünüdür. Bu ortam ve arka plan gelişme/kalkınma çabaları son iki yüzyıla sığdırılabilecek olan Batı dünyasınınındır.

Dünyanın Doğu-Batı şeklinde bölünmesi kadim olmakla birlikte, bölünme son iki yüzyıl içerisinde gözle görülür sonuçlarını vermiş ve batı tarafı teknolojik verimler itibarı ile öne geçmiştir. İletişim teknolojisinin gelişme kaydetmesi, söz konusu bölümlenmenin ortadan kalkacağı dünyanın bir küçük köye dönüşeceği/dönüştüğü yolunda tezler ortaya atılmasına neden olmuş ve fakat üreten/yeniden üreten-tüketen ayrımı henüz ortadan kalkmamakla birlikte gelişme/kalkınma çabası içerisinde olan ülkeleri yeni ve aşılması zor sıkıntılara gark etmiştir. Yaşadığımız zaman dilimini enformasyon çağı olarak niteleyenler araçsal iletişimin sunduğu kolaylıkların global kolaylıklara kaynaklık edebileceğini tasarlayanlardı. Bu tasarımlamanın ilk örneklerini dünyanın batısında buluyoruz tabiatıyla. Sözelimi Comte’un Pozitif Politika Sistemi şeklinde isimlendirdiği yaklaşım

ve son zamanlarda Comte'cu görüşün eksikli bir şekli olarak karşımıza çıkan *Globalleşme Teorisi* düşünce/tasarımlama sürekliliğini gösteren örnekler olarak zikredilebilir (Özbilgen,1996:5). Bu tasarımılamaya göre önceden öngörülen ortaklık şartlarında, evrenselleşme ideali saklı kalmak kaydıyla bir takım değişiklikler olmuştur.

Önceden Avrupa bazında tek bir Dil'e ulaşmak amaçlanmışken bu gün kültürel ifade araçları korumaya alınarak uygulayım bilimin tekno-dil'i ön plana çık(artıl)maya başlanmıştır. Enformasyon çağında herkesin kendi dilini kullanmasında bir beis yoktur. Önceleri bir sorun olan çeviri, makinelerin bir dili diğerine anlaşılır kılması suretiyle gerçekleştirilebilecektir (Özbilgen, 1996:6). Bu vargı, evrenselleşme idealinin diğer bir deyişle (Comte'un merkezi idareye bağlı kitle tasarımına gönderme yaparak düşünecek olursak) bilimin evrensel denetime tabi kılınacak oluşunun bir sonucu olarak da düşünülebilir. Bu çaba-tasarımın global düzeydeki yansımaları tabiatıyla çok farklı olmuştur. Adı çok önceden konulmasına rağmen Global Village hala bizim sanılan, uzakta bir köydür gelişmekte olanlar için. Her şeyden önce gelişme/kalkınma çabası içinde olan ülkeler bir elektronik kolonyalizmle karşı karşıyadırlar. Yirminci yüzyıla damgasını vuran elektronik sömürgecilik, yerli kültürleri toplumsallaşma süreçlerini etkileyip değiştirerek yerine yabancıların beklentilerini, yaşam biçimlerini, değerlerini koymakla on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların ekonomik, askeri-siyasi sömürgeciliğinden daha etkili ve tehlikeli olmuştur (McPhall, 1991:141). Öte yandan tüketici ülkeler kültürel algılama biçiminde meydana gelen değişmelere paralel olarak soruna karşı farklı bakış açılarıyla oldukça farklı yorum-çözümler geliştirmektedirler. Aktif ve pasif sömürge dönemlerini yaşayan Hindistan bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buna rağmen gelişmiş ülkelerin teknolojik düzeyi gelişme çabası içinde

olan ülkeleri güçlerini aşan bir Hız'a mecbur etmektedir. Eşitlenmeyi ya da çağı yakalamayı sağlayacağı düşünülen bu hız kazanılmış olsa bile söz konusu ülkeler kültürel dokularındaki zedelenmeye engel olamamaktadırlar. Yanı sıra gelişmekte olan ülkeler modern teknolojiye sahip olmakla, geleneksel evrelerden geçmeyi bir kenara bırakarak birdenbire modern yöntemlere sahip olmakta, bir bakıma merdiveni değil de asansörü kullanmaktadırlar (Reddi, 1991:346).

Bazı düşünürler, enformasyon, iletişim ve eğlence makineleri dünyasını enformasyon kültürü diye adlandırmaktadır. 'Enformasyon kültürü' teriminin kullanmasının nedeni bu makinelerin ve parçası oldukları toplumsal yapıların, kültürde en az köken ve coğrafya kadar belirleyici olmasıdır. Bu makineler ve onları kullanma biçimimiz çevremize, birbirimize, hatta kendimize yönelik duygu ve tavırlarımızı değiştirmiştir (Headrick, 2002). Bilişim ve kitle iletişim teknolojileri bir araçtır. McLuhan bu düşünceyi "araç iletidir" olarak ifade eder. Bu sözü ile iletişimde iletinin gönderdiği aracın ya da kanalın önemini vurgulamış ve kişileri araçların, tekniklerin etkilediğini, denetlediğini savunan çalışmalarında kitle iletişim araçlarının, baskı makinesinden başlayarak radyo, özellikle TV'nin, toplum üzerindeki etkilerini incelemiş ve elektronik iletişim araçlarının kültürü yaygınlaştırdıklarını öne sürmüştür. Aracın iletişimin anlamını saptadığını ve hiçbir iletişim aracının ya da kanalının yansız olmadığı görüşünü savunmuştur (Usluata, 1995). Her ne kadar birçoğumuz için teknolojinin kendisi değil, ne işe yaradığı önemliyse de McLuhan'a göre yeni bileşenler ve yapılar oluşturmak suretiyle yeni teknoloji kişisel kullanım dışında hem önemli toplumsal hem de ruhsal etkilerde bulunmaktadır. İnsanların ilişki ve eylem ölçülerini biçimleyen ve belirleyen şey kullanılan araçtır. Bir kültürün iletme biçimi ve tekniği bu kültürün

içeriğini etkiler ve onu belirler. Bunun anlamı da her iletişim tekniğinin ya da belli iletişim teknikleri grubunun belli tür bir kültür ortaya çıkaracağıdır (Işık, 2004). Heidegger'in "teknoloji araçtır" ve McLuhan'ın "araç mesajdır" tanımlarını bir araya getirdiğimizde, basit bir çıkarımla "teknoloji mesajdır" şeklinde bir tanım yapabiliriz.

SONUÇ

Bu çalışmada “Teknoloji ve Sosyal Değişme İlişkisi” ele alınmış, teknolojinin sosyal değişme ile ilişkisi söylem analizi tekniği ile literatür taraması yöntemiyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, sosyal değişme olgusu üzerinde durulmuş ve sosyal değişmeye ilişkin genel tanımlar verilmiştir. Sosyal değişme olgusunun sosyoloji için taşıdığı önem vurgulanmaya çalışılmıştır. Sosyal değişme olgusu sosyolojiyi ortaya çıkaran en önemli olgudur. Sosyal değişme olgusu olmasa belki sosyolojiden söz etmek mümkün olmayacaktı. Değişme olgusu özelde sosyolojinin, genelde bütün sosyal bilimlerin en önemli konusu olmaya devam etmektedir. Sosyal değişme olgusu bugün dahi bütün sosyal bilimleri derinden etkilemektedir.

Çalışma sürecinde görülmüştür ki sosyoloji disiplini için en önemli konu sosyal değişmedir. Sosyolojiyi ortaya çıkaran etken sosyal değişmeyi anlama çabasıdır. Özellikle sanayi devrimi ile ivme kazanan sosyal değişme olgusu, yaşanan hızlı değişmelerle (savrulmalarla) ortaya çıkan yeni toplumsal yapı ve ilişkilerin nereye doğru evrileceği ya da kontrol edilip edilemeyeceğinde odaklanmıştı. Teknolojinin etkisiyle kontrolden çıkan toplumsal değişme özellikle de batıdan başlayarak dünyanın diğer kültür coğrafyalarını da derinden etkilemekteydi.

Ampirik bilginin ürettiği teknoloji mantığından hareketle toplumlar yeniden düzenlenmeye, örgütlenmeye çalışıldı. Bu yeniden örgütlenmenin temel mantığı modern teknolojinin işleyiş mantığı idi. Baskıcı, otoriter ve tektipleştirmeye doğru giden bir örgütlenme. Bu örgütlenme, bir çok batılı- doğulu sosyal bilimci tarafından eleştirilmiş fakat süreç pek değişmemiştir.

İkinci bölümde, teknoloji konusu ele alınmış ve sosyal değişme ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Teknoloji kavramı etimolojik anlamından yola çıkılarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Teknolojinin teknik -araçsal- tanımından çok felsefi (ontolojik) tanımı üzerinde durulmuştur.

Modern ve geleneksel teknoloji ayrımı yapılmış ve bu ayrımın niceliksel değil niteliksel olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Modern teknolojinin ortaya çıkışı, Batıdaki zihni dönüşümle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu zihni dönüşüm insan algılayışının köklü bir değişime uğraması anlamına gelmektedir. Bu değişimin temel argümanı insan merkezli (anthropocentric) bir dünya tasavvurudur.

Üçüncü bölümde, teknolojinin sosyal değişme ile olan ilişkisi ortaya konmaya çalışılmış ve modern teknolojinin ne tür toplumsal sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda toplum tanımlamaları ve tiplendirmeler teknoloji yoğunluklu olmaya başlamıştır. Yoğunlukla teknolojinin etkilediği ve biçimlendirdiği toplumlar, endüstri toplumu, endüstri sonrası toplum, enformasyon toplumu, bilgi toplumu vb. adlarla adlandırılmaya başlanmıştır. Yaşamaya devam ettiğimiz bu süreç sonlanmış değildir.

Teknolojinin nüfus hareketleri üzerine etkisi, aile üzerindeki etkisi ve kentleşme üzerindeki etkisi üzerinde durulmuş. Modern teknolojinin saydığımız sosyal olgular üzerinde ne gibi değişimler meydana getirdiği anlatılmaya çalışılmıştır.

İnsan, geçmişi anlamak ve açıklamakla şunu gerçekleştirebileceği düşüncesindedir: Yaşanılan anı temellendirmek ve yönelinen geleceği görmek. Bütün sosyal bilimlerin temel amacının bu olduğu söylenebilir.

Düşünce tarihi, geçmişi anlama anlamlandırma çabası ile ilgili olarak ilginç örneklerle doludur. Dünyaya yabancı olan, bir başka deyişle dünyaya "atılmış" olan insan, çevresinde olup bitenleri anlama anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Doğayla uyum içinde hayatını sürdürme çabası, doğayı dönüştürmesi biçiminde var olagelmıştır. Bir zaman ve mekan bilincine sahip olması ve alet yapma kabiliyeti, onun doğayı kendisi için uyumlu hale getirmesinin temelidir.

İnsan dayatılmış şartlar altında yaşar ve şartların değiştirilemeyeceğinin farkındadır. Şartları değiştirme yerine bunların baskısını azaltmak için pratik bir uğraşı içine girmiştir. Söz konusu uğraşı teknolojiye yataklık eden en temel edimlerindedir. Çalışmamızın ana eksenini oluşturan bu pratik uğraşların, tek tek bireylerin ve toplu olarak insanların hayatını nasıl ve ne yönde değiştirdiğidir. Teknolojinin tarihi ile insanın evrimi arasındaki eşzamanlılık, sosyal değişme ve teknolojiyi birlikte ele alma zorunluluğunu doğurmuştur. Çünkü ortaya çıkan her yeni teknolojik ürün bizatihi bir tavır alıştır ve yapılacak bir işin metodu/yöntemi hakkında da yeni bir davranış biçimi oluşturur.

Bir toplumsal değişme kuramı oluşturmak, sosyoloji için uzun süredir vazgeçilmez bir amaç olmuştur. Toplumsal değişme kuramı, tüm toplumsal kuramın özü ve nihai doğrulaması olarak görülmüştür. Tarihe ilişkin çeşitli olguları gözleyerek sayısız modeller oluşturulmuştur. Toplumsal değişmeyi düzenlemeyi-denetlemeyi amaçlayan bu modeller, tüm toplumsal değişmeyi içine alan bütünleşmiş tek bir kuramın olabileceğine zımnen de olsa inanmışlardır.

Comte'dan başlayarak sonra gelen bir çok sosyal bilimci insanlık tarihinin evrimini açıklayacak (tarihçilerin başarısız oldukları bir alanda) bir değişme kuramının

peşinde olmuşlardır. Bir toplumsal değişme kuramı oluşturmak niçin bu kadar önemlidir? Toplumsal değişmeye ilişkin bir yasa varsa biz bunu bilmeliyiz, bu yasa bilindiğinde tabii ki toplumsal değişme denetim altına alınabilecek ve kontrol edilebilecektir. Bu durumda da uygun görülmeyen ve amaçlanmayan değişimin engellenme yolu bulunacaktır. Sosyal bilimlerin pozitivist bir yaklaşımla kurulmaya çalışıldığı dönemde bu bakış oldukça önemliydi ve fakat oluşturulan onca modelin farklı toplumlardaki değişimleri açıklamakta yetersiz kaldığı görüldü. Bu modeller işlevseldi fakat tüm insanlığın değişimini açıklayacak genellikten uzak olduğu fark edildi.

Bir zaman bilincine sahip olması bakımından insan toplumları için değişme bir kopuş ve süreksizliklerle işleyen bir süreç değildir. Değişme bir var oluş formundan, başka bir varoluş formuna geçişi esas alır; sosyal olgu sürekli bir oluş halindedir. Kültürlerdeki değişmeyen öz bunun en açık göstergesidir. Değişen öz değil formdur. Değişmeyle birlikte süreklilik denilen bu durum kültürel farklılığı da daha anlaşılır kılmaktadır.

Bu bağlamda modern teknolojinin ortaya çıkışı ve değişimin yoğunluk ve yaygınlık bakımından artışı, sanıldığı gibi bütün kültürleri tek tipleştirmediği söylenebilir. Her ne kadar modern teknolojinin yerel kültürleri tahrip ettiği, dünyayı global bir köye dönüştürdüğü güçlü bir iddia ise de bu nihai bir dönüştürme değildir.

Modern teknolojinin ortaya çıkışıyla oluşan yaşam tarzları, bizi bütün geleneksel toplum düzen türlerinden eşi görülmedik biçimde söküp çıkarmıştır. Modern teknoloji ile ortaya çıkan değişimler iki bakımdan diğer dönemlerdeki değişim biçimlerinden ayrılır. Birincisi değişimin yoğunluğu ikincisi ise değişimin yaygınlığıdır.

Değişimin yoğunluğu ile anlatmak istediğimiz olgu teknolojinin özel, kişisel, mahrem bir alan bırakmaması günlük yaşamımızın her alanına girerek müdahale etmesidir. Değişimin yaygınlığını ise bütün bir dünyanın büyük bir köy haline, dönüşmesi, bütün toplumları, kültürleri derinden sarsarak, geleneksel ve yerel kültürleri ortadan kaldırmaya yönelmesi olarak anlıyoruz.

Teknolojik değişimin etkisi altında kalan toplumlarda kültürün maddi boyutu manevi boyutundan ayrılmıştır. Dengeli ve uyumlu ilişki ortadan kalkmıştır. Teknoloji kültür düzeninde tıpkı, organizmadaki kanserli hücreler gibi, başına buyruk gelişmesini sürdürmektedir.

Teknolojinin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu, bir çok toplumsal fayda, gün geçtikçe bunların kullanımıyla ortaya çıkan toplumsal sorunlarla dengelenmektedir. Bu sorunlar bireyin adil olmayan yöntemlerle manipüle edilmesi ve baskı altında tutulmasından doğal çevrenin çok yönlü yıkımına ve dünyanın sınırlı kaynaklarının tüketilmesine kadar varan sorunlardır. Teknolojinin ortaya çıkardığı sorunları yine teknik çözecektir. Anlayışı da sorunludur. Zira bir sorunu çözmek amacıyla üretilen teknoloji çözmek için üretildiği sorunu çözerken başka bir sorunda üretmektedir. Bu bir kısır döngüdür. Bu teknolojinin doğasında vardır.

Teknolojinin sosyal dünyamızın ayrılmaz bir parçası ve gündelik etkinliklerimizin hemen her alanına girdiğini de görmezden gelemeyiz. Sosyal alanın sınırları içindeki hemen her türlü işin yapılabilmesi için bir tür makineye gerek duyulması, modern yaşamın belirgin özelliklerindedir.

Toplum yapısında meydana gelen gelişmeler; nüfusun farklılaşması, ekonomik dönüşüm, aile biçimleri ve yaşam tarzlarının değişmesi teknolojinin yol açtığı önemli

değişim konularından sadece bazılarıdır. Bütün bunlar modern teknolojinin küresel düzeyde ve yayılması ile yakından ilişkili görünmektedir.

Son yarım yüzyıldan bu yana teknolojik gelişmeler birçok insanı şaşkına çevirmiş ve toplumların maddi temelini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Bazı insanlar ve toplumlar, bu hızlı gelişmeleri takip edememenin ve kavrayamamanın tedirginliğini yaşamaktadır. Kimileri teknolojiden ürküntü duyuyor, kimileri fazla aldırmamaya çalışıyor, kimileri bu yeniliklerin erdemlerinden söz ediyor. Teknolojinin doğasını irdelerken ve algılamak de pek çoğumuz bir şeyi gözden kaçırıyoruz: Teknolojik gelişmelerin nasıl çeşitli toplumsal ve politik etkenlerle yaratıldığı, "toplumdaki güç dağılımı, maddi ve ideolojik denetim" ile yakından ilişkili olduğu ve egemen sınıfın çıkarlarını beslediği gerçeğidir. Teknolojiye duyulan inanç gün geçtikçe sarsılmaktadır. Modern birey, giderek kendisini yalnız hissetmekte ve dışındaki etkin güçler tarafından kontrol edildiği hissine kapılmaktadır. Geniş, gayri insani bir kargaşa içinde sürekli olarak manipüle edilen birey, ekonomik anlamda neredeyse bir meta olarak görülmeye başlanmıştır. Başlangıçta insanı, yoksulluk, ağır çalışma ve yetersiz sağlık koşullarından kurtarmanın aracı olarak geliştirilen teknoloji, şimdi onun zihinsel sağlığı ve yaşamı karşısında bir tehdit olarak görülmektedir. Bilgi çağına geçiş ile yeni bir uygarlık ve buna bağlı yeni bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır. Bu uygarlık, yeni aile tarzlarını, farklı eğitim, çalışma, sevmeye ve yaşama biçimlerini, yeni bir ekonomi ile yeni politik anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Bütün bunlardan daha da önemlisi, insanların ve toplumların bilinçlerinde değişiklik oluşturmuştur. Giderek gençleşen dünya nüfusunun büyük bir bölümü bugün işsizdir ve teknolojik gelişmeler işsizlik oranını daha da artırmış bulunuyor. Geline nokta teknolojinin, insanların

işlerini ellerinden alan bir rakibe dönüştüğü gerçeğidir. Sosyolojik çalışmalar, teknolojinin sosyal grupları, toplulukları ve insan ilişkilerini yıkıma uğrattığını göstermektedir. İnsanı yalnızlaştıran teknoloji, kişiler arasında fiziki ve sosyal mesafeyi arttırıp bireyleri bütünüün parçası olma hissinden uzaklaştırmaktadır.

Teknolojinin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu birçok toplumsal fayda, gün geçtikçe, bunların kullanımıyla ortaya çıkan toplumsal sorunlarla dengelenmektedir. Bunlar, bireyin baskı altında tutulmasından, doğal çevrenin çok yönlü yıkımına ve dünyanın sınırlı doğal kaynaklarının tüketilmesine kadar varan sorunlardır. Teknolojinin toplumsal dünyamızın ayrılmaz bir parçası ve gündelik etkinliklerimizin hemen her bölümünde temel bir öge haline geldiğini yadsıyamayız. Toplumsal alanın sınırları içindeki hemen her türlü işin gerçekleştirilmesi için bir tür makineye gerek duyulması, modern yaşamın belirgin özelliklerinden biridir. Seyahat etmek, haberleşmek, mal üretmek, hizmet sağlamak ve hatta birbirimizi eğlendirmek için makineler kullanırız.

Teknolojinin toplumdaki rolünü anlamak, yalnızca kendi içinde değil, bizzat toplumu anlamamızın bir parçası olarak da değer kazanmıştır. Teknolojiye ilişkin çağdaş sorunlar teknolojinin doğasından olduğu kadar, onun kullanımından da kaynaklanmakta; ancak teknolojinin doğası da, geniş ölçüde, teknolojinin hiçbir zaman kendilerinden bağımsız olarak düşünülmemeyeceği toplumsal ve politik etmenler tarafından belirlenmektedir. Hayatımızı kolaylaştırdığı, dünyayı küçülttüğü ve bu sayede daha fazla boş zaman yaratarak bizi özgürleştirdiği söylenen teknolojinin aynı zamanda bizi daha kolay izlenebilir, fişlenebilir ve yönetilebilir hale getirdiği söylenebilir. Bu amaçla, televizyon ve bilişim teknolojisinin yanı sıra gazete ve radyodan başlamak üzere bütün kitle iletişim araçlarının bireyler, devletler ve küresel şirketler tarafından nasıl

kullanıldığı ve bireyleri her an her yerde izlenip, takip edilebilir hale getirdiği gerçektir. İletişim teknolojileri, oldukça düşük bir maliyete bireylere sunduğu ve yaşattığı düşler sayesinde, çeşitli güçler tarafından hem bir fikri, ideolojiyi yaymak hem de bireysel sarsıntı ve krizleri azaltmak; böylece de toplumsal patlamaları önlemek ve var olan düzenin devamını sağlamak için kullanılmakta, bir çeşit elektronik uyuşturucu görevini yerine getirmektedirler. İletişim teknolojileri ve bir kontrol aracı olarak bilişim teknolojilerinin bireyi her zaman her yerde kontrol edilebilir ve istenilen biçimde yönlendirilebilir hale getirmesinin nedenleri teorik olarak irdelenmeye çalışılmıştır.

İnsanlar dayatılmış şartlar altında yaşarlar. İçine atıldıkları doğal ve sosyo-kültürel dünyanın belirlenmiş şartları altında, insanın kendi doğası içinde bile durum böyledir. İnsanların sosyal hayatları bir kendini gerçekleştirme sürecidir. Ne teknoloji ne de bir başka etken bu durumu değiştiremez. Yani doğal ve sosyal şartlar değiştirilemez, bundan korunular. Bir takım sığınaklar oluşturulabilir. Şartların etkisinin azaltılması, yalıtılması, söz konusudur, şartların değiştirilmesi değil. Kültürler için de durumun böyle olduğunu düşünüyoruz. Aristo'nun belirttiği gibi, "öz değişmez, değişen formdur". Kültürlerin de değişmez bir öze sahip oldukları söylenebilir.

Macferlene'nın ünlü İngiliz tarihçisi Martland'dan yaptığı aktarmada değişme ile birlikte süreklilik paradoksu dediği şeye vurgu yapmak istiyoruz. "Eğer şeylerin şimdiki hallerini nasıl aldıklarını bulmakla ilgileniyorsak, belirli toplumlar için geçmişe bakmanın en esnek yolunun değişimle birlikte süreklilik paradoksu olduğunu pekala bulabiliriz." Bu yaklaşım çelişki olarak görülebilir. Organik bir metaforla anlatmak gerekirse, ağaç küçük bir meşe olmaktan çıkıp büyük bir kayın haline gelmemiştir, bu

yüzden hala bir meşedir. Ama küçük bir meşe büyük bir meşeden birçok bakımdan çok farklıdır.

Kısaca ifade edecek olursak teknoloji sosyal değişmeyi yoğunluk ve yaygınlık bakımından; dikey ve yatay bakımdan oldukça yoğun bir şekilde etkilemiştir. Fakat değişen formdur, kültürel öz aynı kalır. Her kültürde sürekliliği sağlayan bir öz vardır. Bu kültürler için işlerin yürütülme tarzı, temel ve yönlendirici ilkeler olabilir yani "oyunun kurallarıdır" bunlar, değişmez.

KAYNAKÇA

- AÇIKGENÇ, Alpaslan (1992) **Bilgi Felsefesi**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- AKTAN, C. Can ve Tunç, Mehtap (1988) “Bilgi Toplumunun Doğuşu ve Gelişimi” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:19, ss.118-134.
- AKTAN, C. Can ve Tunç, Mehtap (1998) “Bilgi Toplumu ve Türkiye” **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı:19, ss.121-124.
- ARMAĞAN, İbrahim (1982) **Bilgi Toplum Bilimine Giriş**, İzmir: Doğu Matbaası.
- ARON, Raymond (1974) **Sanayi Toplumu**, (Çev. A. Oktay Güner), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ARON, Raymond (1989) **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev. Korkmaz Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınları.
- ASLANOĞLU, Rana (1998) **Kent Kimlik ve Küreselleşme**, Bursa: Asa Kitabevi.
- ATILGAN, Doğan, (2006) “İletişim Teknolojileri Çağında Değişen Bilgi Hizmetleri”, 1.Uluslararası Bilgi Hizmetleri Sempozyumu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATİKER, Erhan (1995) **Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma**, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- AVCI, Nabi (1990) **Kitle Kültürü Enformatik Cehalet**, Ankara: Rehber Yayınları.
- BASALLA, George (1996) **Teknolojinin Evrimi**, (Çev. Cem Soydemir), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan (1989) **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- BLACK, C.E. (1986) **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- BORAN, Behice (1945) **Toplumsal Yapı Araştırmaları**, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- BOTTOMORE, Tom (1977) **Toplum Bilim**, (Çev. Ünsal OSKAY), Ankara: Doğan Yayınları.

- BOTTOMORE, Tom; Robert. NISBET (1990) **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Çev. Mete Tucay), Ankara: Verso Yayınları.
- BOZKURT, Veysel (2000). **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- BOZKURT, Veysel (2003) “Bilgi Toplumu’nun Getirdikleri ve Türkiye” **Ekonomi ve Toplum**, Cilt:5 Sayı:2, Erişim: işgüç.org , <http://www.isguc.org> (15.03.2004).
- BOZKURT, Veysel, “Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?”, **Birikim Dergisi**, Ağustos 2000, ss.69-74.
- BRAUDEL, Fernand (1991) **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, (Çev. Mustafa Özel), İstanbul: Ağaç Yayınları.
- CAPRA, Fritjof (1992) **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, (Cev. Mustafa Armağan), İstanbul: İnsan Yayınları.
- CASSIRER, Ernst (1997) **İnsan Üstüne Bir Deneme**, (Çev. Necla Arat), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (1996) **Felsefe Sözlüğü**, 3. Basım, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CHILDE, Gordon (1978) **Kendini Yaratan İnsan**, (Çev. Filiz Ofluoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.
- CIPOLLA, Carlo M. (1980) **Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus**, (Çev. M. Sırrı Gezin), İstanbul: Tur Yayınları.
- ÇOBAN, Hasan (1997) **Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş**, İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (1997) **Heidegger’de Varlık ve Zaman**, Bursa: Asa Kitabevi.
- DANIEL R. HEADRICK, (2002) **Enformasyon Çağı**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- DANKEL, Arda (1986) **Demokritos/Aristoteles**, İstanbul: Kalamış Yayıncılık.
- DEMİR, Ömer ve ACAR, Mustafa (1992) **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Yayınları.

- DEMİRHAN, Ahmet (1992) **Modernlik**, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- DICKSON, David (1992) **Alternatif Teknoloji**, (Çev. Nezh Erdoğan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DIRKHEIM, Emile (1985) **Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları**, (Çev. C. B. Akal), İstanbul: BFS Yayınları.
- ELLUL, Jacques (2003) **Teknoloji Toplumu**, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul: Bakış Yayınları.
- ERBAŞ, Hayriye (1999) "Gelişme Yazını ve Geleceği", **Doğu Batı**, Sayı 8, ss. 9-25.
- ERCAN, Fuat (2001) **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, Ankara: Bağlam Yayınları.
- ERDOĞAN, İrfan ve KORKMAZ, Alemdar (1990) **İletişim ve Toplum**, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- ERGİN, Feridun (1973) "Endüstri Devrimi", *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Cilt II, s.814. İstanbul: AkYayınları.
- ERKİLET, Alev (2007) **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları**, Ankara: Hece Yayınları.
- FOUCAULT, Michel (1992) **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitapevi.
- FRANK, Furedi (2001) **Korku Kültürü: Risk Almamanın Riskleri** (Çev: B. Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FRANKEL, Boris (1991) **Sanayi Sonrası Ütopya**, (Çev. Kamil Durand), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FREYER, Hans (1954) **Endüstri Çağı**, İstanbul: İ.Ü.E.F Yayınları.
- GASSET, Y. Ortega (1996) **Kütlelerin İsyanı**, (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Birleşik Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (1994) **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- GÖKBERK, Macid (1990) **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- GULBENKİAN KOMİSYONU (1996) **Sosyal Bilimleri Açm**, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Metis Yayınları.
- GURVITCH, Georges (1987) **Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsanın Hürlüğü Üzerine Altı Konferans**, (Çev. Nurettin Şazi Kösemihal), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜNGÖR, Erol (1992) **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1984) **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- HABERMAS, Jürgen (1993) **İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim**, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HABERMAS, Jürgen (1998) **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, (Çev. Mustafa Tüzel), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1986) **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- HARVEY, David (1997). **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), İstanbul: Metis Yayınları.
- HEADRİC, D. R. (2002) **Enformasyon Çağı Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700-1850**, (Çev. Z.Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınları.
- HEIDEGGER, Martin (1997) **Tekniğe Yönelik Soru**, (Çev. Doğan Özlem), İstanbul: AFA Yayınları.
- HORKMEIMER, Marx ve ADORNO, Theodor W. (1998) **Aydınlanmanın Diyalektiği**, (Çev. Oğuz Özgül), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- IŞIK, Oğuz, (1999) “Kenti Düşünmek, Kent Üzerine Düşünmek”, **Toplum ve Bilim**, Mayıs- Haziran 1999, Cilt: 14, Sayı: 3.
- İÇLİ, Gönül (2003) “Gelişme Sorunu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl:4, Sayı:5, ss.100-112.
- İNAM, Ahmet (1993) **Teknoloji Benim Neyim Oluyor**, Ankara: Alamuk Yayınları.

- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1998) **Kültürel Psikoloji: Kültür Bağlamında İnsan ve Aile**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KAPLAN, Yusuf (1991) **Enformasyon Devrimi Efsanesi**, Kayseri: Rey Yayınları.
- KELEŞ, Ruşen (2002) **Kentleşme Politikası**. 7.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- KOÇ, Emel (2007) “Teknoloji ve İnsan” **Kaygı Dergisi**, Sayı: 8, ss.106-114.
- KONGAR, Emre (1985) **Toplumsal Değişme Kuramları**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÖSEMİHAL N. Şazi (1989) **Sosyoloji Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÜÇÜK, Mehmet (1994) (der) “Postmodernin Modern Karakteri Ya da Dönemleştirmenin İronisi”, **Modernite Versus Postmodernite**, (Derleyen: Mehmet Küçük), Ankara: Vadi Yayınları.
- LYON, David, (1997), **Elektronik Göz: Gözetim Toplumunun Yükselişi** (Çev: Dilek Hattatoğlu), İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- MACFARLANE, Alan (1993) **Kapitalizm Kültürü**, (Çev. R.Hakan Kır), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MACH, Ernest (1945) **Bilgi ve Hata**, (Çev. Yunus K. Koni), Ankara: MEB. Yayınları.
- MARCUSE, Herbert (1990) **Tek Boyutlu İnsan**, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları.
- MARKS, K. - Engels, F. (1999) **Alman İdeolojisi**, (Çev. S. Belli), 4. Baskı, Ankara: Sol Yayınları.
- MAYOR, Federico; A. FORTI (1997) **Bilim ve İktidar**, (Çev. Mehmet Küçük), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- MCPHALL, Thomas L. (1991) “Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni”, **Enformasyon Devrimi Efsanesi: Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi**, ss. 141-164,.Kayseri: Rey Yayıncılık.
- MENGÜŞOĞLU, Takıyettin (1972) **Felsefi Antropoloji**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- MUMFORD, Lewis (1996) **Makina Efsanesi**, (Çev. Fırat Oruç), İstanbul: İnsan Yayınları.
- NAİSBİTT, J. ve Aburdene, P. (1990) **Megatrends 2000, Büyük Yönelimler**, (Çev: Erdal), İstanbul: Form Yayınları.
- NEEDHAM, Joseph (1983) **Doğunun Bilgisi Batının Bilimi**, (Çev; H.Ünal Nalbantoğlu), Ankara: Mab Yayınları.
- NEF, John (1980) **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, (Çev; Erol Güngör), İstanbul: Kalem Yayınları.
- OSKAY, Ünsal (1982) **Çağdaş Fantazya**, İstanbul: Ayko Yayınları.
- OSKAY, Ünsal, (2000) **Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri**, İstanbul: Der Yayınları.
- OZANKAYA, Özer (1990) **Toplumbilimleri Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZBİLGİN, Erol (1996) “Yeni Aydınlanma Çağına Doğru”, **İzlenim**, Sayı: 30.
- ÖZDEMİR, Süleyman (2007) **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul: İTO Yayını.
- ÖZEL, İsmet (1995) **Üç Mesele**, İstanbul: Şule Yayınları.
- ÖZLEM, Doğan (1986) **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- ÖZLEM, Doğan (1990) **Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji**, İstanbul: Ara Yayıncılık.
- ÖZLEM, Doğan (1993) **Felsefe Yazıları**, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- PAZ, Octavio (1994) “Şiir ve Modernite” **Modernite versus Postmodernite**, (Çev: Nilgün Tural-Küçük), (Derleyen: Mehmet Küçük), Ankara: Vadi Yayınları.
- POOLE, Ross (1993) **Ahlak ve Modernlik** (Çev: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- REA, Donald Mac. (1985) **Weber**, (Çev. Nur Vergin), İstanbul: Afa Yayıncılık.

- REDDI, U. V. (1991) “Enformasyon Devrimi Efsanesi”, **Sanayi Devriminin Aşılması**, (Der ve Çev: Y. Kaplan), İstanbul: Rey Yayınları, ss. 345-370.
- RIFKIN, Jerem; Ted HOWARD (1992) **Entropi**, (Çev. Hakan Okay), İstanbul: Ağaç Yayınları.
- SLATTERY, Martin (1991) “Daniel Bell”, **Key Ideas in Sociology**, Nelson-Surrey.
- SMITH, Anthony D. (1976) **Social Change**, London: Longman.
- SMITH, Anthony D. (1996) **Toplumsal Değişme Anlayışı**, (Çev. Ülgen Oskay), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SOROKIN, Pitirim (1994) **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, (Çev. Mete Tunçay), Ankara: Bilgi Yayınları.
- SUNAR, İlkay (1999) **Düşün ve Toplum**, Ankara: Doruk Yayınları.
- ŞAYLAN, Gencay (1996) **Çağdaş Düşünce Akımları: Postmodernizm**, Ankara: TODAİE Yayınları.
- TAYLOR, Charles (1995) **Modernliğin Sıkıntıları**, (Çev. Uğur Canbilen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TEZCAN, Mahmut (1984) **Sosyal ve Kültürel Değişme**, Ankara: A.Ü. Yayınları.
- THERBORN, Göran (1996) “Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar”, **Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Derleme: Abdullah Topçuoğlu-Yasin Aktay), Ankara: Vadi Yayınları.
- TOFFLER, Alvin (1981) **Üçüncü Dalga**, (Çev. Ali Seden), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TOFFLER, Alvin,(1992) **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, (Çev. B. Çorakçı), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TOPAL, Kadir; Haydar AKYAZI, (1997) “Yeni Küresel Ekonomik Sistem ve Ulusal Kalkınmada Kentlerin Önemi”, **ÇYY Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:4, Ekim 1997.
- TOURAİNE, Alain (2000) **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. H. Tufan), 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- TURHAN, Mümtaz (1969) **Kültür Değişmeleri**, İstanbul: MEB Yayınları.
- USLUATA, Ayseli (1995) **İletişim**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- UYGUR, Nermi (1984) **Kültür Kuramı**, Ankara: Remzi Kitabevi.
- ÜLKEN, H. Ziya (1968) **Bilgi ve Değer**, İstanbul: Kürsü Yayınları.
- ÜLKEN, H. Ziya (1971) **Toplum Yapısı ve Soyaçekim**, İstanbul: Doruktekin Yayınları.
- VURAL, Beril A. ve SABUNCUOĞLU, Ayda (2008) “Bilgi İletişim Teknolojileri ve Ütopyan Bakış Açısı” **Selçuk İletişim**, Cilt: 5, Sayı: 3, ss.5-19.
- VURAL, Z. B. A. (2005) “Enformasyon İletişim Teknolojileri Gelişimi, Doğası ve Ahlaki Konular”, <http://155.223.1.158/edergi/yenid/s1 /9.pdf>. (08.04.2008).
- WEBER, Max (1985) **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhı**, (Çev. Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil Yayınları.
- WEBER, Max (1998) **Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.
- WERKMEISTER, W.H. (1959) **Bir Değer Teorisinin Ana Çizgileri**, (Çev. A. Turan Oflazoğlu), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat. Fakültesi Yayınları.
- WESTFALL, Richard S. (1994) **Modern Bilimin Oluşumu**, (Çev. İ. Hakkı Duru), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- WILLIAMS, Raymond (2001) “Teknoloji ve Toplum”, **Doğu Batı**, (Çev. Aytaç Yıldız), Sayı 15, ss. 227–239.
- YENAL, Oktay (1999) **Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı –Eğitim Boyutu**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.